

Figura 296

Primera proposta de formació de barris, segons ordres del Comte de Ricla (1769)

Arran del motí de Squillace, s'emprenrà un seguit de reformes que afectaran al problema dels subministres, la preocupació per la higiene, la vigilància de l'ordre públic i la introducció dels representants populars als ajuntaments.

Pel que fa al control, es va aplicar una nova fórmula que es recolzava en una nova divisió de la ciutat ja no únicament en barris, sinó en quarters i barris. Cada barri havia de tenir assignat un "alcalde de barrio", que era elegit i que estava subordinat a un alcalde de quarter, equiparable a un magistrat de l'Audiència, però que residia en el quarter on exercia les seves funcions.

El Comte de Ricla va manar fer aquesta primera divisió en barris i un recompte de cases i famílies per carrers. El resultat és poc fiable hi sembla un primer tanteig.

Font: Reial Audiència Papeles de su Excelència 228 nº65 (A.C.A.).

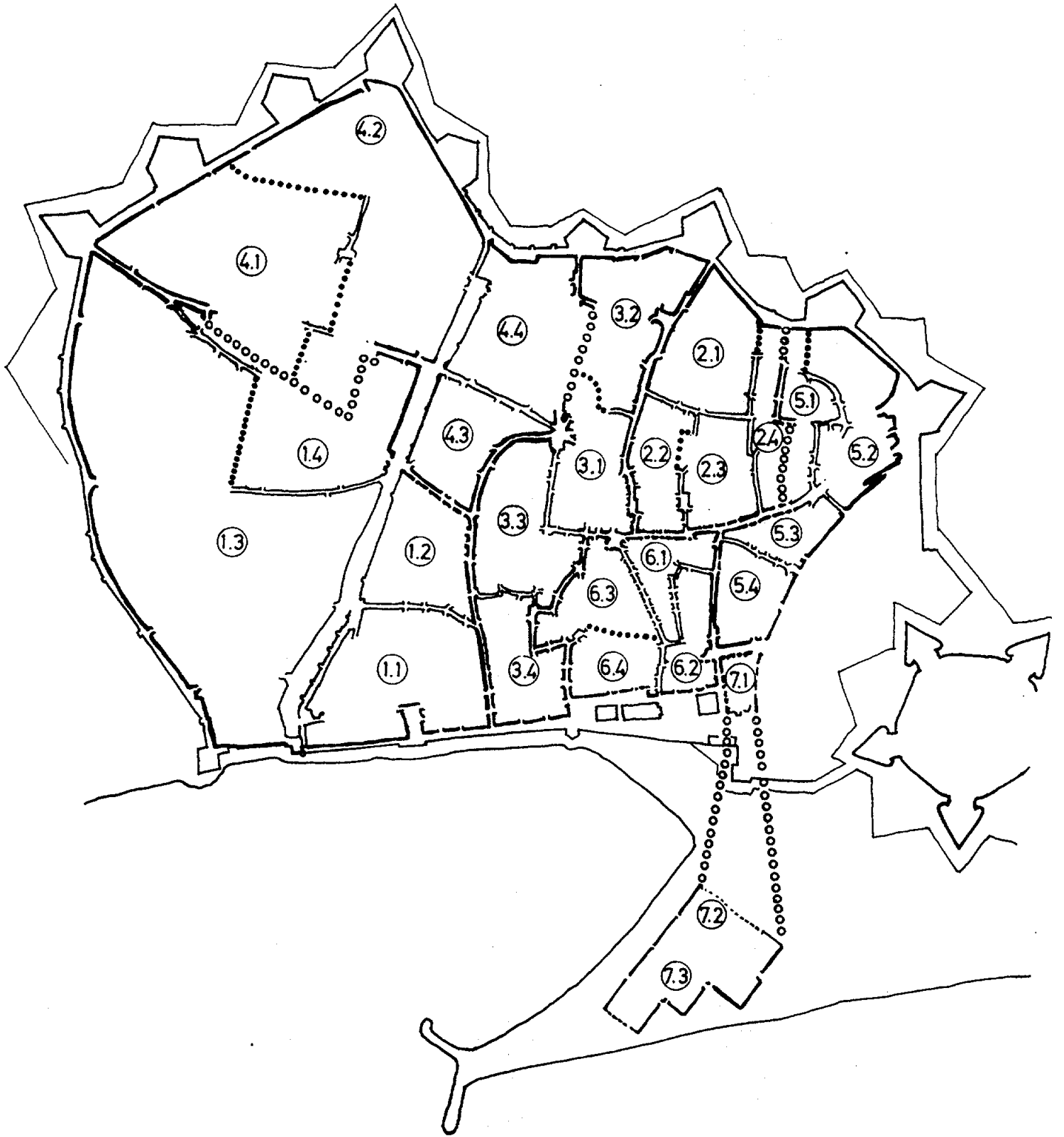

Figura 297

Divisió de barris. 1770

La institucionalització dels "alcaldes de barrio" i els "alcaldes de quartel" es va fer amb una demarcació de barris i quaters diferent de la utilitzada en el recompte de 1769. La ciutat quedava dividida en 5 quaters i cada quarter en 8 barris. Els alcaldes de barri eren responsables de que es complís la legislació urbanística, i tenien l'obligació de controlar els veïns inclosos en llur demarcació. En consonància amb les tendències regnants a Europa, que portaven a una "medicalització" de la ciutat i de l'espai urbà, estaven encarregats de vigilar la neteja dels carrers i de les fonts, d'atendre a la quietud i ordre públic, de recollir els pobres i infants abandonats per portar-los a l'hospici, o allà on puguin aprendre ofici i servir, de vigilar els "vagos, ociosos y mal entretenidos", etc.

Els criteris de control han canviat. La Ciutadella suposava una o posició frontal amb la ciutat, en canvi els alcaldes de barri tenen per funció separar "el gra de la palla", controlar, en una ciutat que ha multiplicat els seus habitants, aquells marginats que poden alterar l'ordre públic o els bons costums, i detectar ràpidament qualsevol alteració que pugui derivar en avalot de més grans proporcions.

Amb aquest objecte, cada "alcalde de barrio" havia de matricular "a todos los vecinos y entrantes y salientes". S'han conservat molt pocs Llibres de Matrícula; però les dades de Francisco de Zamora o de Joseph Algava Marqués y Bellón (figs.280 a 285) es poden considerar fiables per què es fonamenten sobre aquests recomptes.

Font: Francisco de Zamora Noticia... (BPR).

Figures 298 i 299

Projecte d'urbanitzar el front de l'Esplanada de la Ciutadella.
1773

Quan el 1771 s'aprovin les noves ordenances, s'encomana a l'Ajuntament la urbanització dels horts de la ciutat i, singularment, les hortes de St. Pau. El Raval, però, és vist encara com una àrea extrema i de caràcter suburbà. En canvi, es tenen notícies de dues sol·licituds per urbanitzar una franja de l'Esplanada tocant al Rec: una presentada el 21 d'octubre de 1771, que pretenia construir 70 cases sobre el Rec; una altra, coneguda a través d'un informe de Cermeño, probablement la que aquí es reproduïx. Les dues sol·licituds seran rebutjades per les instàncies militars.

A la proposta conservada a Simancas es pot observar la planta baixa i l'alçat d'una de les cases que es pensava construir. Segueix una tipologia clara de casa de veïns, amb botigues al pla terrer i dos pisos de vivendes. La disposició de l'escala i la manca de divisions ofereix de fet un model pròxim a la planta lliure, que podia admetre una o dues botigues, i de dues a quatre vivendes, fet que no ens ha d'extranyar coneixent l'habitual flexibilitat en l'ús del patrimoni construït. La importància atorgada a les botigues, amb obertures inusualment grans, fa pensar que d'acord amb el caràcter molt comercial de la zona, no es pensa aquí en la utilització com a infra-vivendes.

Font: MP y D X-43 (A.G.S.).

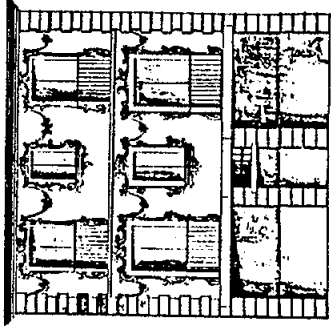
Figura 300

Plànol de la Rambla i el seu projecte (1772)

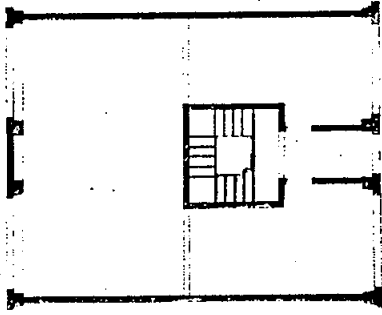
Ja Pedro Martín Cermeño havia fet un llarg informe, l'any 1768, "acerca del modo de hermosear la Rambla de Barcelona...", però de fet, fins el 1772 no s'endegarà el projecte d'urbanització de la Rambla. En el projecte que aleshores es formalitzarà es constata una preocupació quasi exclusiva per la imatge urbana. La rectificació del irregular traçat de les Rambles serà el principal problema que el projecte intentarà resoldre. La solució adoptada es fonamentarà sobre un mecanisme de compensació i d'estímul a la iniciativa privada, que comportarà pèrdues molt importants d'espai públic.

Font: A.B. (IMH).

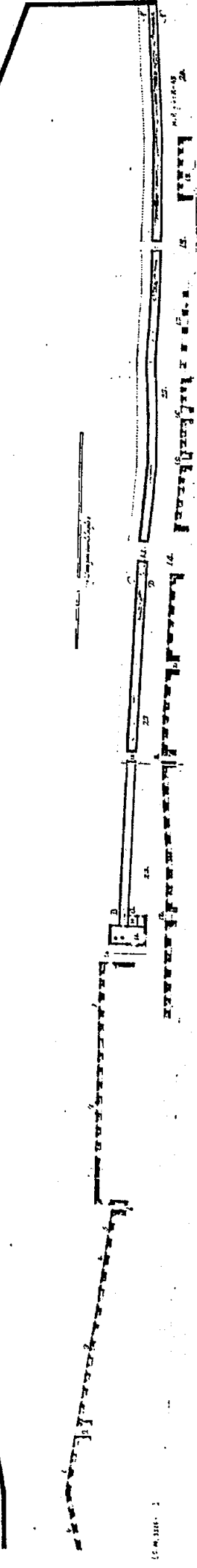
Plan of Right Wing of the Palace of Versailles, 1715

Plan of the Middle Chamber

Notes and specifications regarding the architectural details and materials used in the plan.

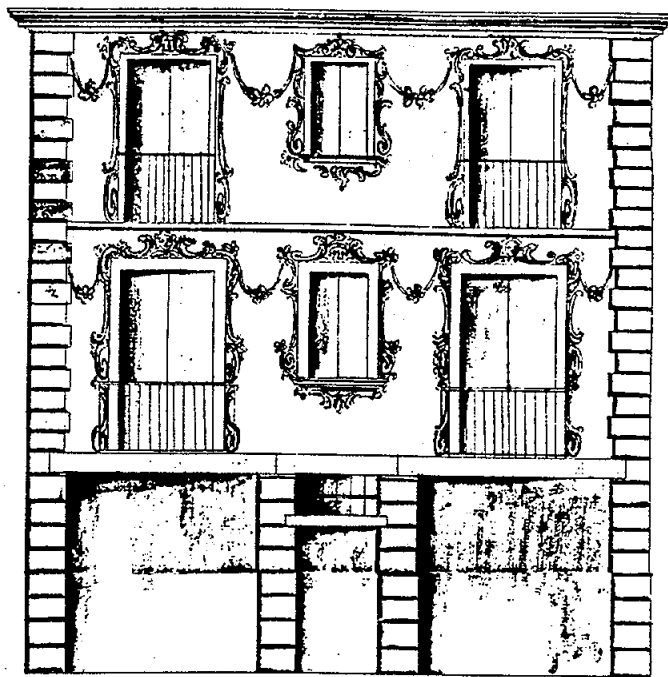

Planos y Perf. de una Casa se las que se pretenden construir: -

N.º X-43

MONTE CRISTO DE BURGOS

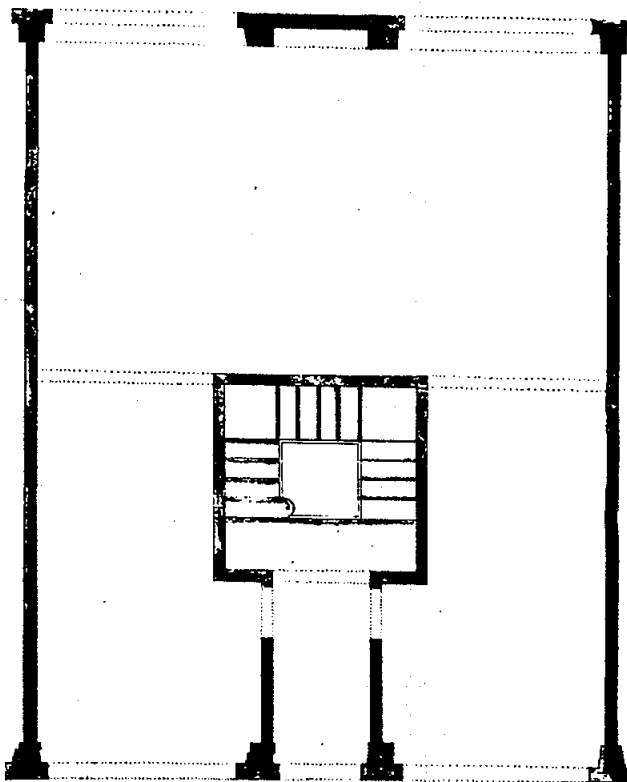

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

16. N.º 3326.]

Plan y Perf. de una casa

Plan de una Casa

Plano di la Rambla di Barcellona con su Teatro.

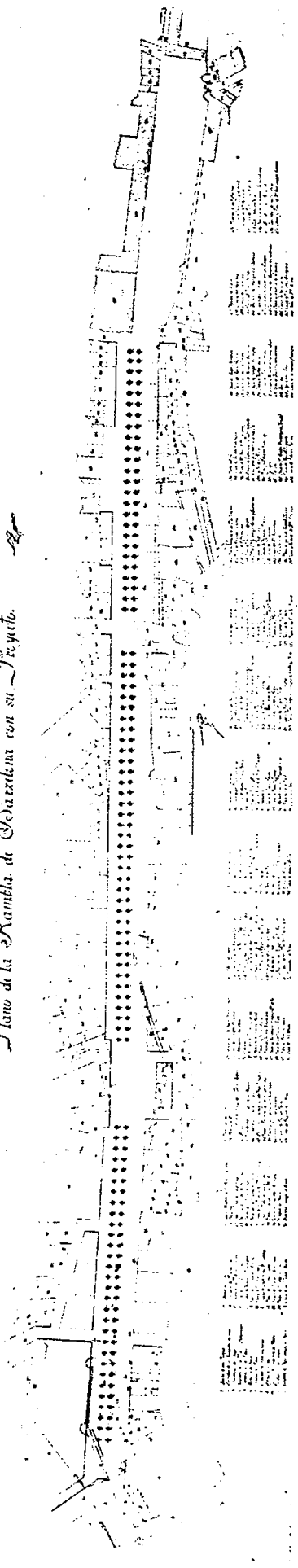

Figura 301Projecte de semi-baluard a la part baixa de la Rambla

El projecte inicial serà modificat, en la seva part més pròxima al mar, arran dels disturbis del 1773. En efecte, en aquest punt, s'hi preveurà un dels dos semi-baluards que havien de defensar el quartel novament fortificat de les Drassanes. Fet que comportarà una modificació del traçat de la rampa que havia d'unir la Rambla amb la Muralla de Mar. Connexió molt important per "aproximar" efectivament el Raval als centres urbans més actius.

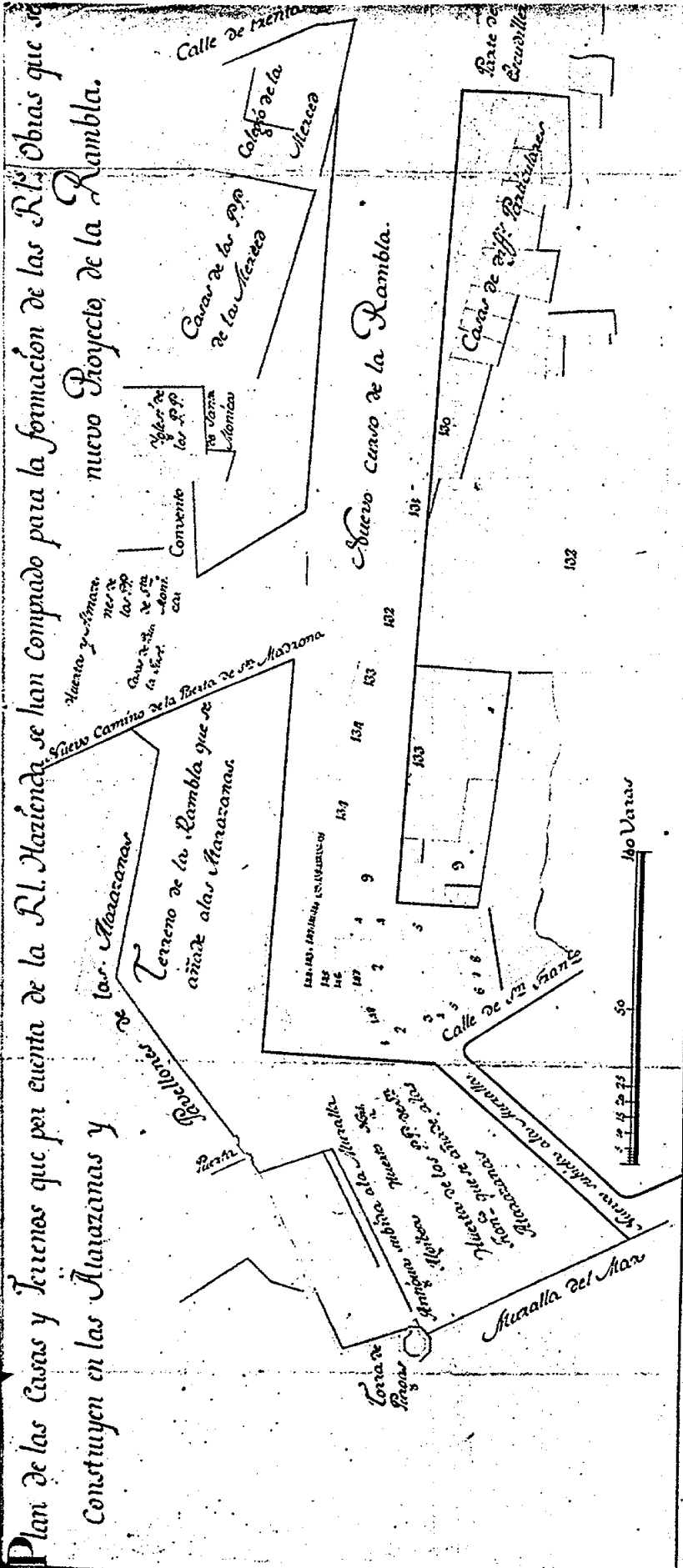
Font: M.Torres... Els inicis... (IMHB).

Figura 302

Plànol i projecte de la Rambla de Barcelona. 1775

Les solucions d'amoblament del passeig, inspirades en gran part en el model madrileny del Paseo del Prado, queden mal reflectides en els plànols més coneguts entre els conservats. Últimament, però, a Simancas ha estat catalogat el plànol que aquí es reproduïx, datat a l'any que s'iniciaren les obres, que reflecteix més exactament el tractament de saló que volia donar-se a la Rambla.

Font: MP y D IX-106 (A.G.S.).

Plan de las Casas y Terrenos que por cuenta de la R. M. Matienza se han comprado para la formación de las R. M. Obias que se constituyen en las Alcazarras y nuevo Proyecto de la Rambla.

Explicacion.

130... Casas y Fábrica de D.ª Ana. Seguí.	137... Casas de S.ª Catalina y Clara	144... Casas de S.ª Antoniet.	151... Casas de S.ª Antoniet.
131... Casa del D.ª Codorniú.	138... Casas de S.ª Carmisla.	145... Casas de S.ª Antoniet.	152... Casas de S.ª Antoniet.
132... Huerta de Catalina Codorniú.	139... Huerta de S.ª Catalina.	146... Casas de S.ª Antoniet.	153... Casas de S.ª Antoniet.
133... Fábrica de los Colegios y S.ª Antoniet.	140... Huerta de S.ª Catalina.	147... Casas de S.ª Antoniet.	154... Casas de S.ª Antoniet.
134... Casas y Alcazarras de Carlos Amunool.	141... Casas de S.ª Antoniet.	148... Casas de S.ª Antoniet.	155... Casas de S.ª Antoniet.
135... Casas de D.ª Antonia Milani.	142... Casas de S.ª Antoniet.	149... Casas de S.ª Antoniet.	156... Casas de S.ª Antoniet.

La Muralla, Casas, y Terrenos que se ha tomado y demolido para el Proyecto de la Rambla, todo lo que se ha de delante los edificios para la nueva Línea.

Todo lo de puntos de Carmin son.

Figura 303

Comparació entre l'estat de la Rambla l'any 1772 i l'any 1807

L'any 1775 s'iniciaran les obres enderrocant el primer tram de muralles. A mida que la muralla vagi desapareixent, s'aniran realitzant les peticions d'obres particulars. La urbanització de la Rambla progressarà, però, lentament. Les preexistències determinaran les característiques d'alguns trams on afloraran les parcel·les molt petites de carrers econòmicament deprimits de darrera la muralla enderrocada, en altres, la rectificació del traçat crearà, de fet, una nova parcel·lació.

Ja ha quedat remarcada la poderosa inèrcia de l'estructura urbana, però aquesta no pot fer menystenir el pes fonamental de l'ordenació de la Rambla, que s'ha de veure com l'episodi clau que permet d'obrir la sistemàtica urbanització del Raval.

Font: A.B. (IMHB).

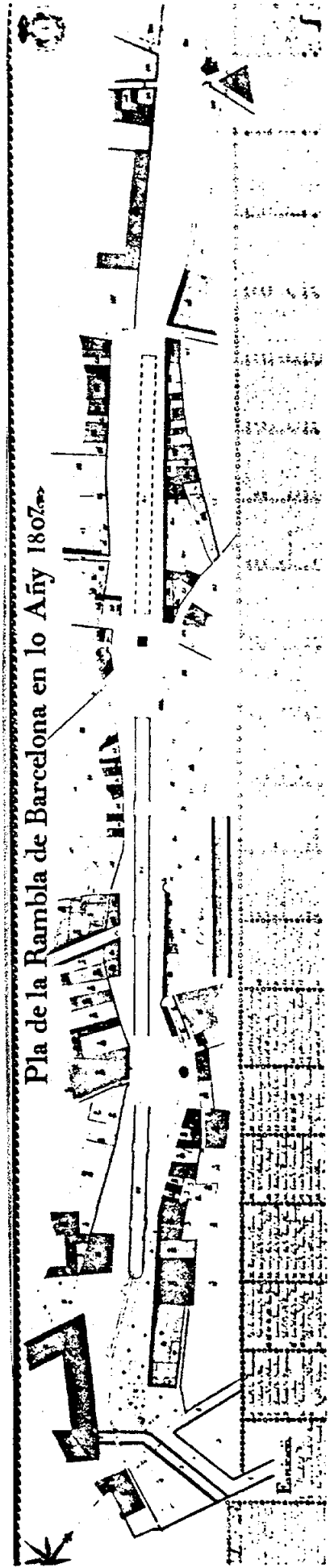
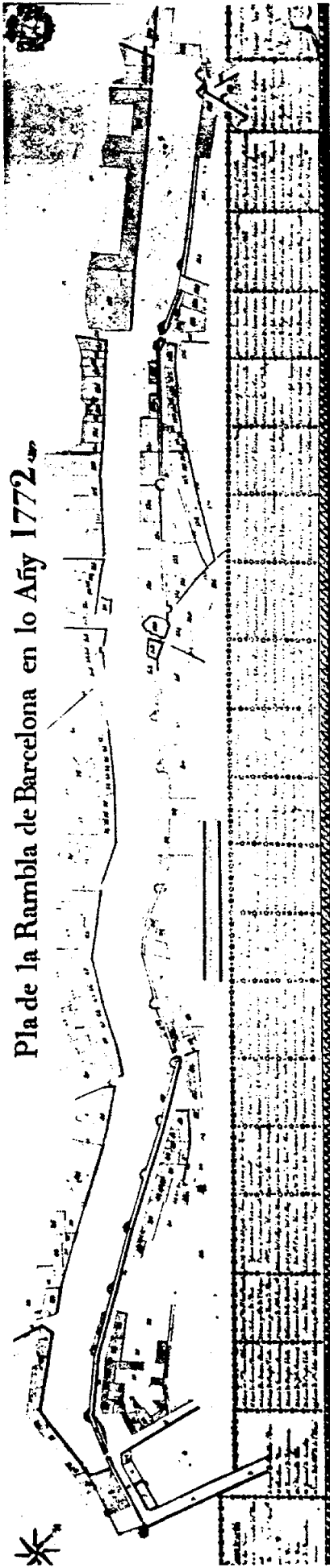
Figures 304 i 305

Projecte de barraques sobre el Rec, d'Antonio López Sopeña. 1799-1800

La guerra contra Anglaterra crearà una crisi sobtada que es reflecteix a la corba de l'activitat constructiva (fig.274). La crisi comercial provocarà una davallada de la construcció d'iniciativa privada (només es mantindrà en alça la instal·lació de noves fàbriques). Per paliar els problemes d'atur creats per la conjuntura es crearà una Junta d'Auxilis que promourà obres per donar feina als aturats. Seran anys d'intensa activitat: es treballarà en els camins d'accès a la ciutat, en els camins de ronda, en el passeig de la Rambla, a la Barceloneta; però l'obra més destacada del període és, sens dubte, la que es realitza a l'Esplanada de la Ciutadella; on s'hi projectarà un passeig, les obres del qual començaran el 1797 i s'allargaran fins el 1802.

El passeig de l'Esplanada o de Sant Joan significarà un canvi funcional important per aquesta àrea, fins ara de caràcter estrictament militar. Per finançar les obres es recuperarà la idea d'edificar barraques sobre el Rec: el plànol format per A. López Sopeña el 1799 (fig.304) mostra la nova alineació del front de l'Esplanada. En el plànol del 1800 (fig.305) s'aprecia amb més detall la implantació de les barraques projectades, que estan literalment sobre el Rec, entre la Pescateria i el Molí de la Sal (antic molí de la Mar).

Font: MP y D XXII-40 (A.G.S.).

Figura 306

Resum d'intervencions. 1770-1808

Es fàcil de notar la coincidència entre la majoria d'obres públiques i les crisis conjunturals ben marcades en la corba de la fig. 274. A partir de l'obertura del carrer Nou del Comte de l'Asalto s'inicia la urbanització del Raval.

1) ordenació i empedrat del Born (1770). 2) reconstrucció de la Llotja (1772). 3) reforma de la Rambla (1775-comencen les obres). 4) alineació carrer de l'Argenteria (1782). 5) obertura carrer Comte de l'Asalto (1785-88). 6) Aduana Nova (1790). 7) Passeig de Sant Joan (1797-1802). 8) cases del Rec (1800). 9) arbrat camins de ronda (1780).

Figura 307

Projecte d'embelliment de Torino després de l'enderrocament de les defenses. 1802

A Torino, la dominació Napoleònica comporta la demolició de les muralles en el programa de desarmament del dispositiu defensiu emprés després de la batalla de Marengo. Només es conservarà la Ciutatella. Es va donar així un procés de modificacions urbanístiques en profunditat, que va implicar canvis físics, institucionals i emblemàtics. La resistemització urbanística va ser objecte de múltiples projectes, dels quals el de Bonsignore, Boyer i Lombardi, que aquí es reproduïx, és el primer.

Els projectes responen als ideals madurats en la Revolució i propis del Nou Règim, i es concebeixen sota el signe de la plena adhesió al concepte de progrés i de tècnica al servei de l'Estat.

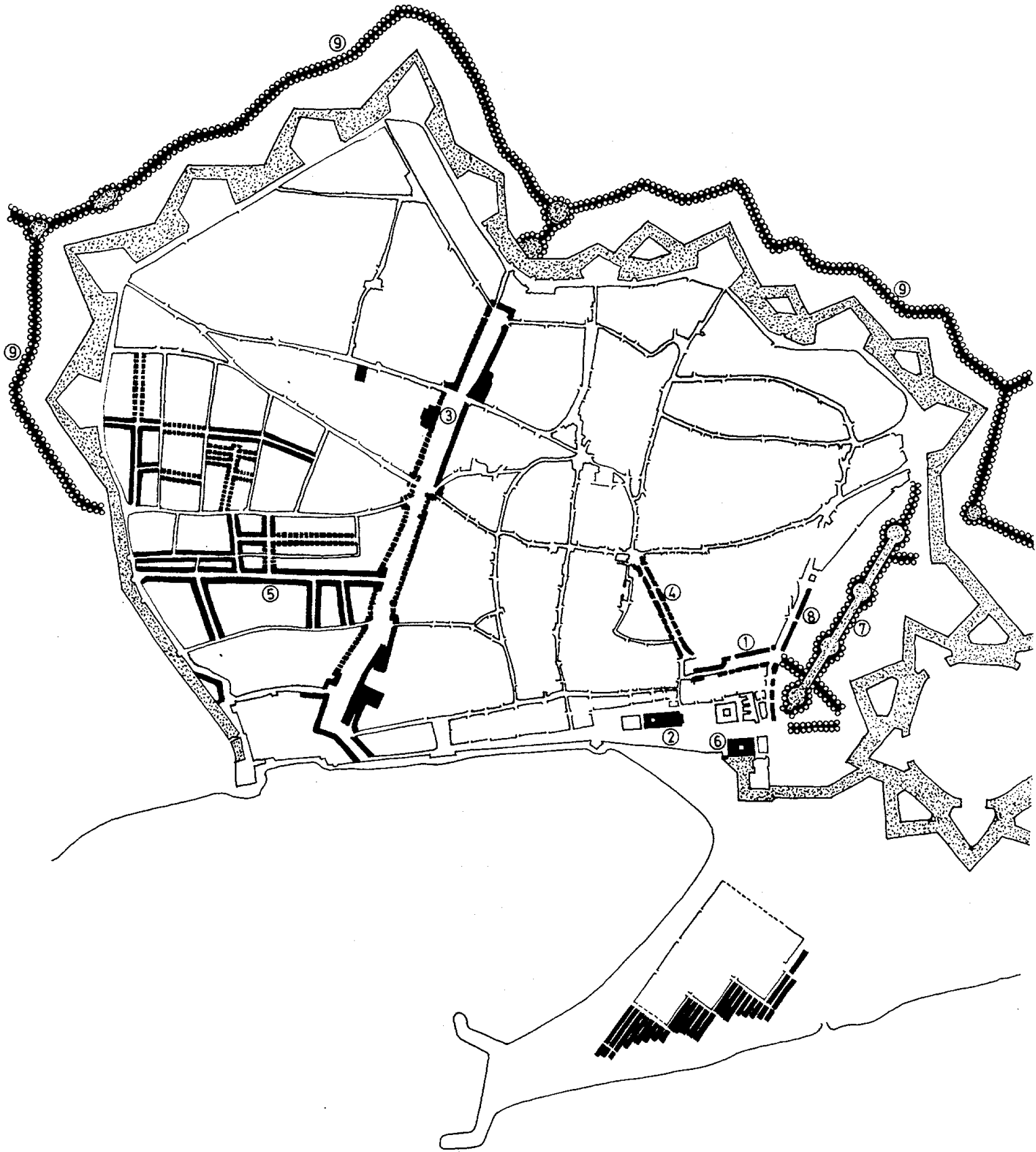

Figura 308

Planta de Milà de Giacomo Pinchetti (1801)

L'any 1800 Napoleó va ordenar el desmantellament dels baluards del Castello Sforzesco. Les raons no eren estrictament militars, i el projecte d'Antolini de 1801, que el plànol reflecteix, situa aquí la nova zona destinada a les funcions polítiques i administratives, dissenyant un gran cercle -el Foro Bonaparte- que havia de formar una àmplia plaça, contenint els grans mercats amb dipòsits i docks, i en el centre, el Castell. El projecte no es realitzarà i la urbanització definitiva trigarà a prendre forma, però la "ciudadella" haurà desaparegut, i s'haurà operat una requalificació radical del barri.

Figures 309 i 310

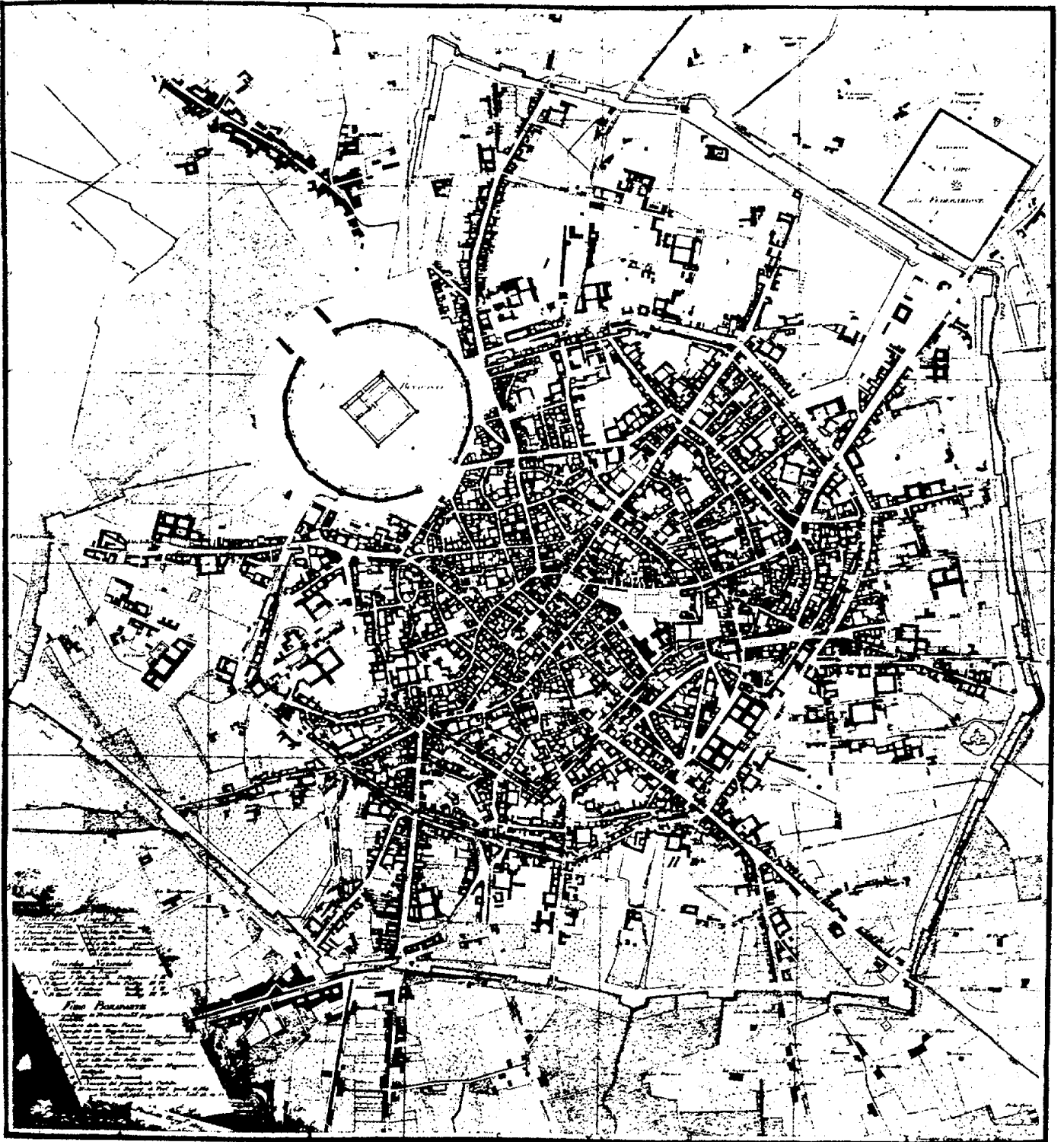
Plànol de Burdeus abans de l'enderrocament del Château-Trompette i plànol amb el projecte de place Louis XVI

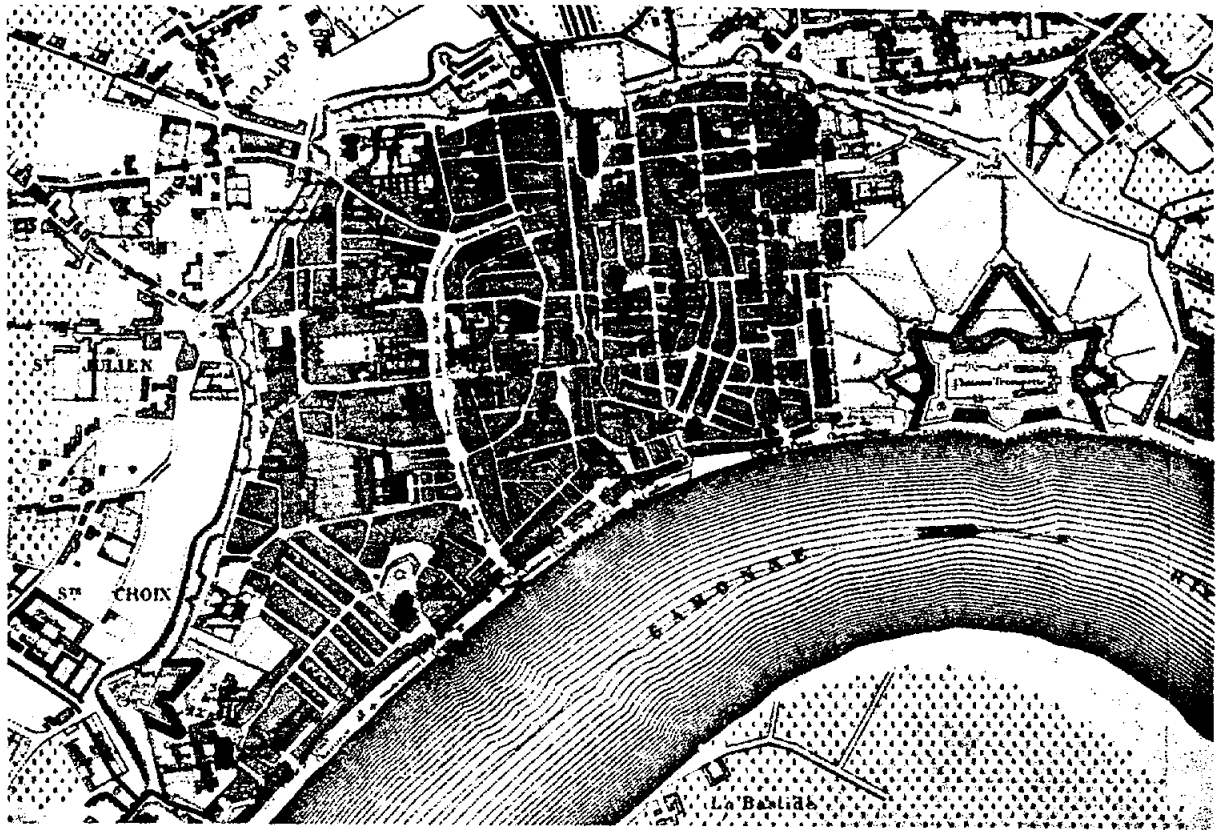
Ja durant el regnat de Louis XVI, s'havia previst l'enderrocament de la fortalesa per a construir una grandiosa plaça reial. Serà però finalment Napoleó qui cedirà els terrenys a la ciutat, i entre 1818 i 1828 es construirà un altre projecte: l'hemicicle de Quinconces.

Figures 311 i 312

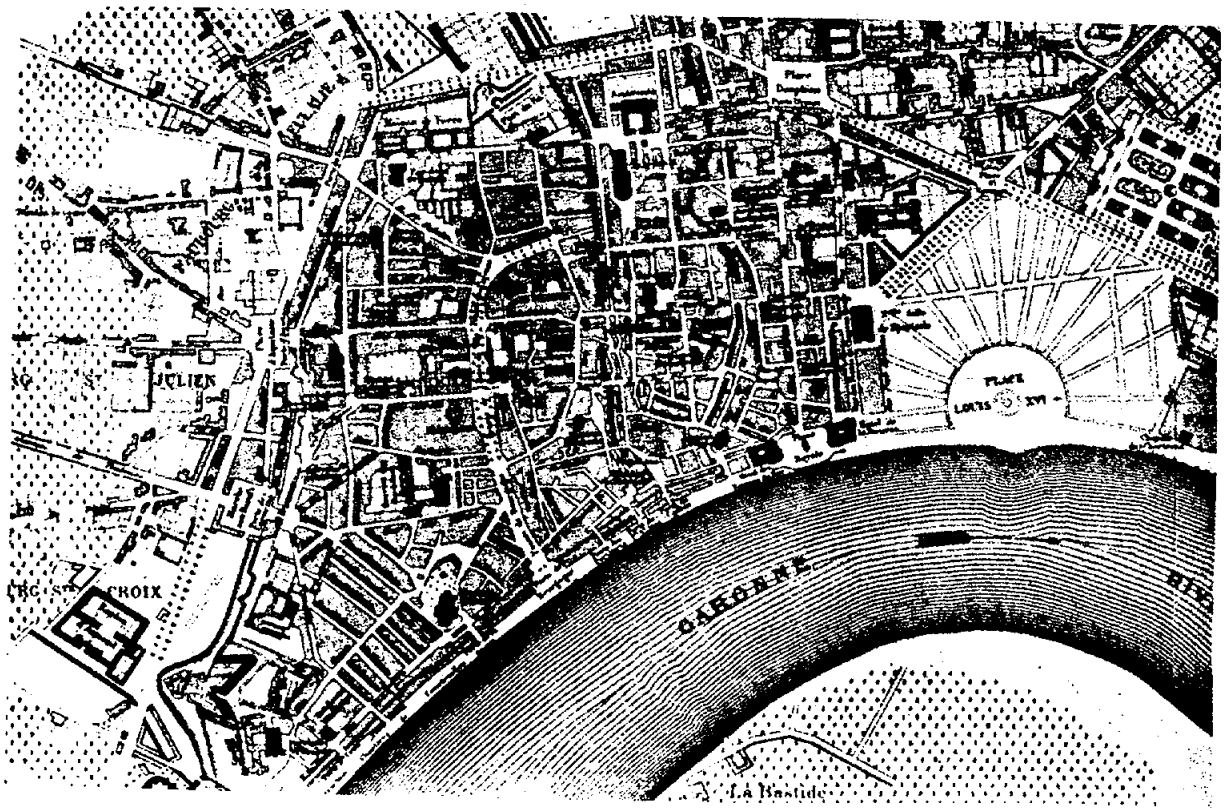
Projecte per la Plaça d'Orient d'Isidro Gonzalez Velázquez (1817) i projecte de Silvestre Pérez per a unir el Palau Reial amb San Francisco Grande (1811)

El període de dominació napoleònica és a Madrid, en contrast amb el cas barceloní, un període d'intensa activitat urbanística. Les reformes urbanes més importants es van produir a l'àrea d'influència del Palau Reial, zona en la qual s'inscriuen els dos projectes reproduïts. També, però, es va intervenir en altres sectors: els "decrets desamortitzadors", que a Barcelona no van tenir cap efecte, a Madrid van propiciar l'apertura d'algunes places, com la de San Miguel i la de San Martín.

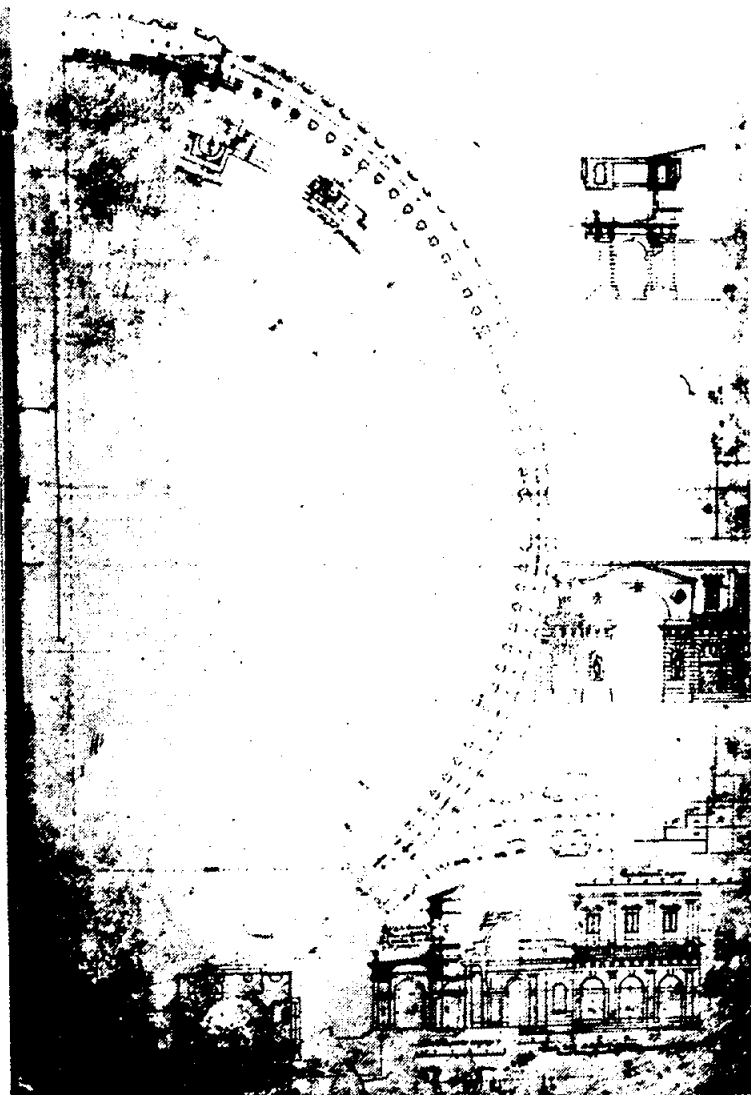

309

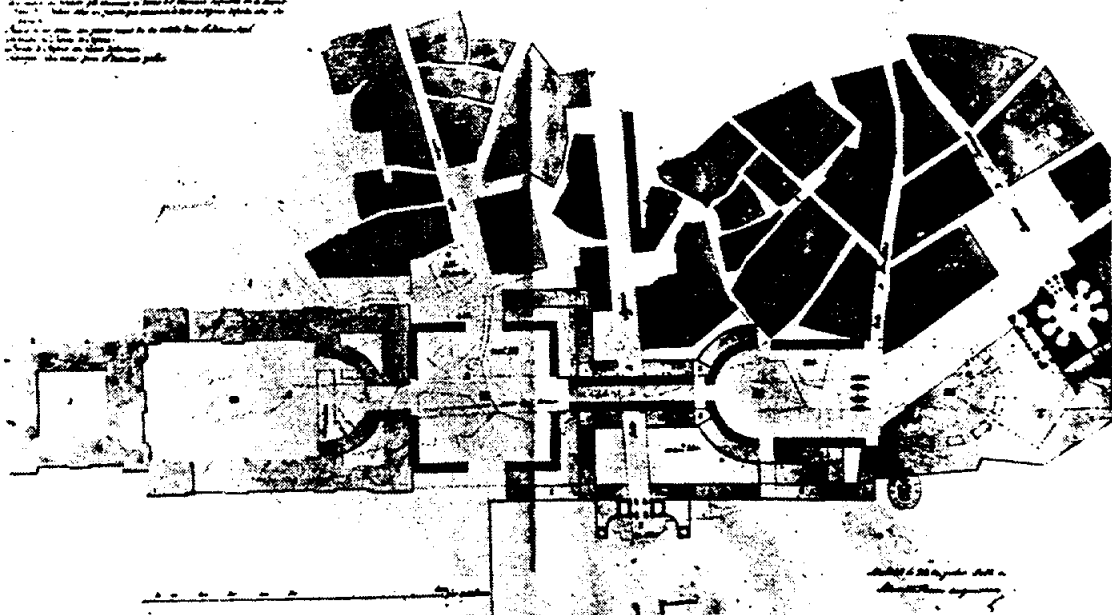
310

311

1. *Il est permis de remplacer les arcs par un système sans
 de courbes dans le cas où l'on veut éviter les courbes.*

- 2. *Il est permis de remplacer les arcs par un système sans
 de courbes dans le cas où l'on veut éviter les courbes.*
- 3. *Il est permis de remplacer les arcs par un système sans
 de courbes dans le cas où l'on veut éviter les courbes.*
- 4. *Il est permis de remplacer les arcs par un système sans
 de courbes dans le cas où l'on veut éviter les courbes.*
- 5. *Il est permis de remplacer les arcs par un système sans
 de courbes dans le cas où l'on veut éviter les courbes.*

312

Figures 313 i 314

Projectes de darsenes i drassanes a Anvers (1805-1808)

La situació política i militar a Catalunya i el paper de Barcelona en el marc del Imperi expliquen l'absència d'una activitat urbanística comparable a la de les ciutats esmentades. En la seva condició de plaça militar, però, tampoc es convertirà en una "ciutat d'estat". Barcelona no és Anvers. Si segons Napoleó, Anvers era una pistola apuntant al ventre d'Anglaterra, Barcelona, pròxima a Marsella, a una Itàlia pacificada i un rera-país hostil, no oferia cap avantatge com a plataforma marítima.

Figura 315

Localització dels contribuents de la categoria més alta del "rôle des patentes", 1812

El primer que cal destacar és la gran distància entre la quantitat pagada per aquesta categoria i les que la segueixen. En segon lloc, és de remarcar el gran pes dintre d'aquesta categoria dels fabricants. La localització d'aquests s'ha inclinat ja clarament cap el Raval, com es detectava a partir dels anys 80.

En contrast, els representants, dintre d'aquesta categoria, de les activitats més tradicionals, els negociants i corredors de canvi, es situen pràcticament tots a la "ciutat vella": uns apareixen a l'àrea tradicional dels mercaders i uns altres conformen, a la zona menys densa del barri de Sant Pere, una àrea més pròxima a les fàbriques d'indianes.

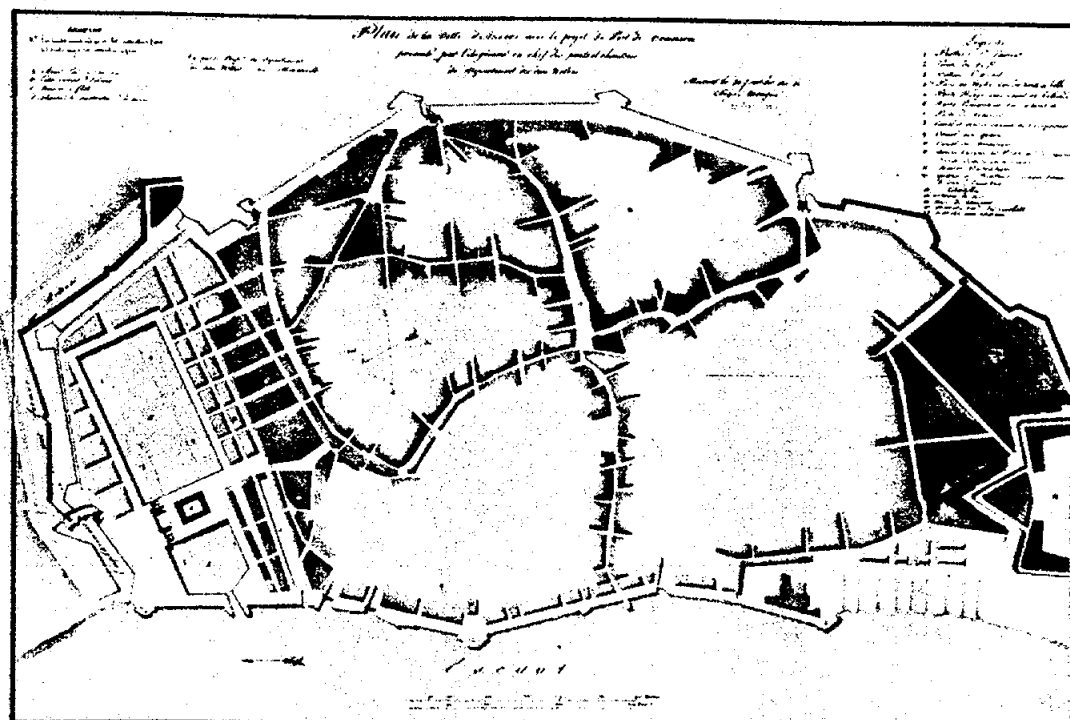
Font: Guerres XV-190 "Rôle des patentes" (IMHB).

Figura 316

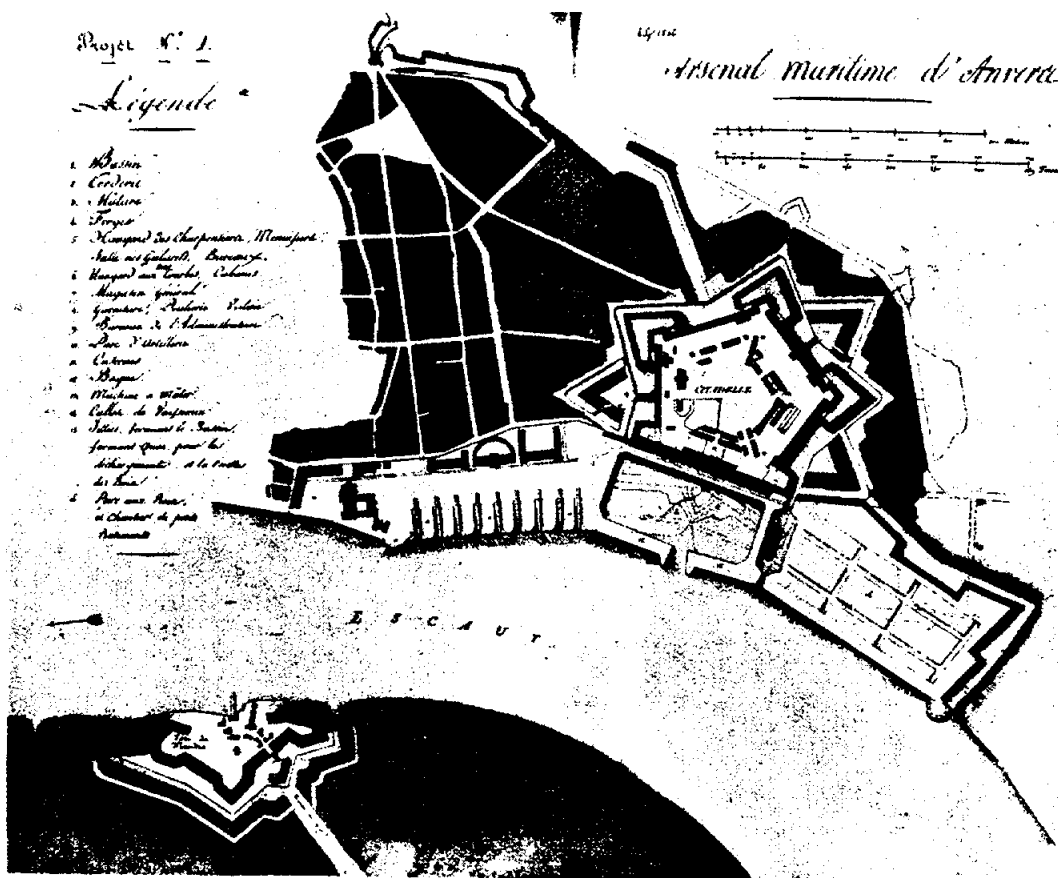
Localització dels contribuents de les categories intermèdies del "rôle des patentes", 1812

Les tres categories següents agrupen els comerciants de major nivell econòmic, que defineixen bé els principals centres comercials: per una banda, queda palès el pes fonamental dels vells eixos, i de l'altra, s'apunta encara tímidament el valor creixent del nou eix de la Rambla en la seva part més baixa.

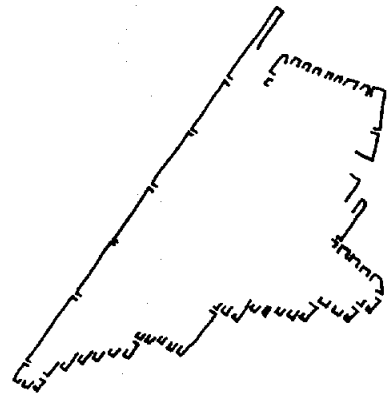
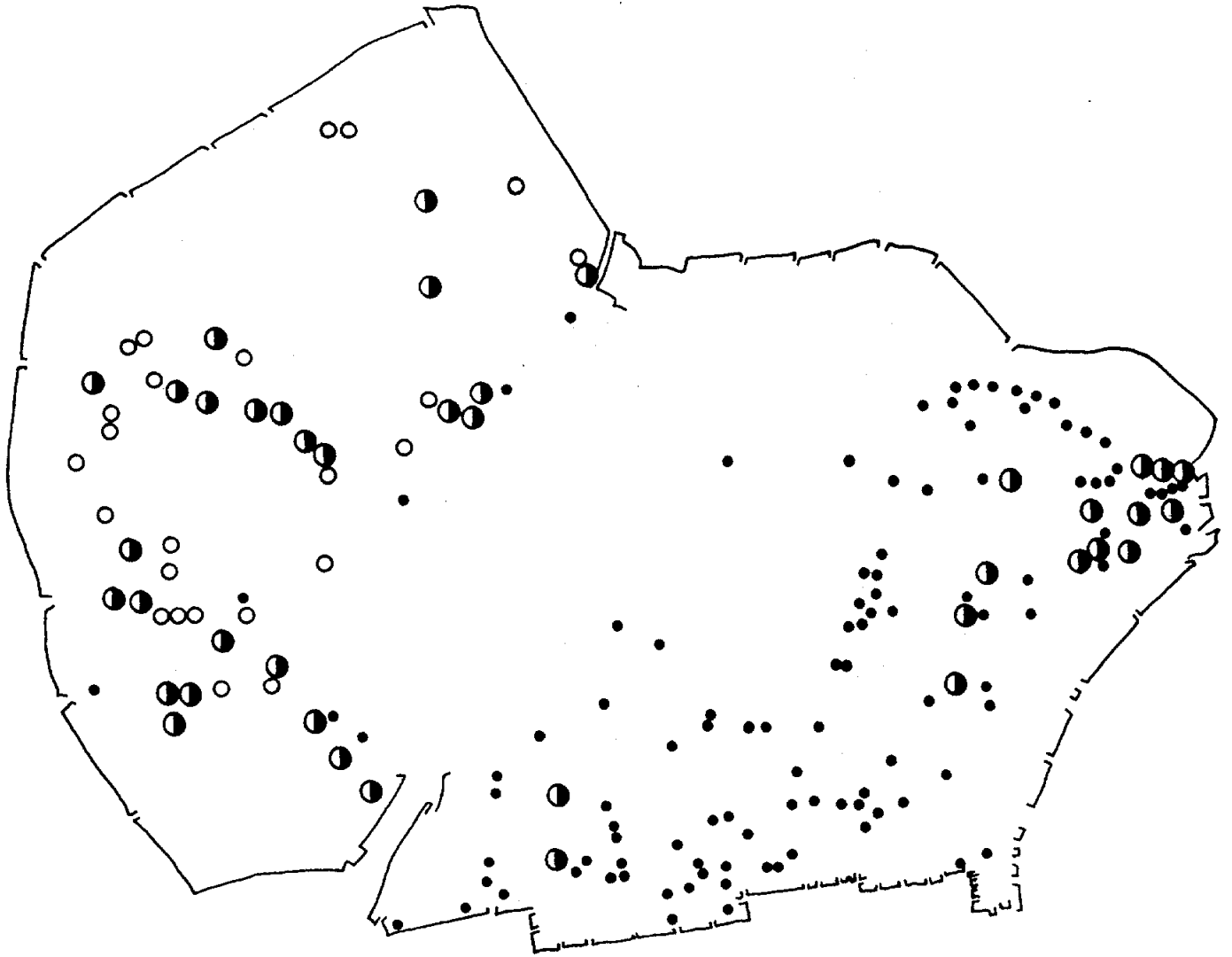
Font: Guerres XV-190 "Rôle des patentes" (IMHB).

313

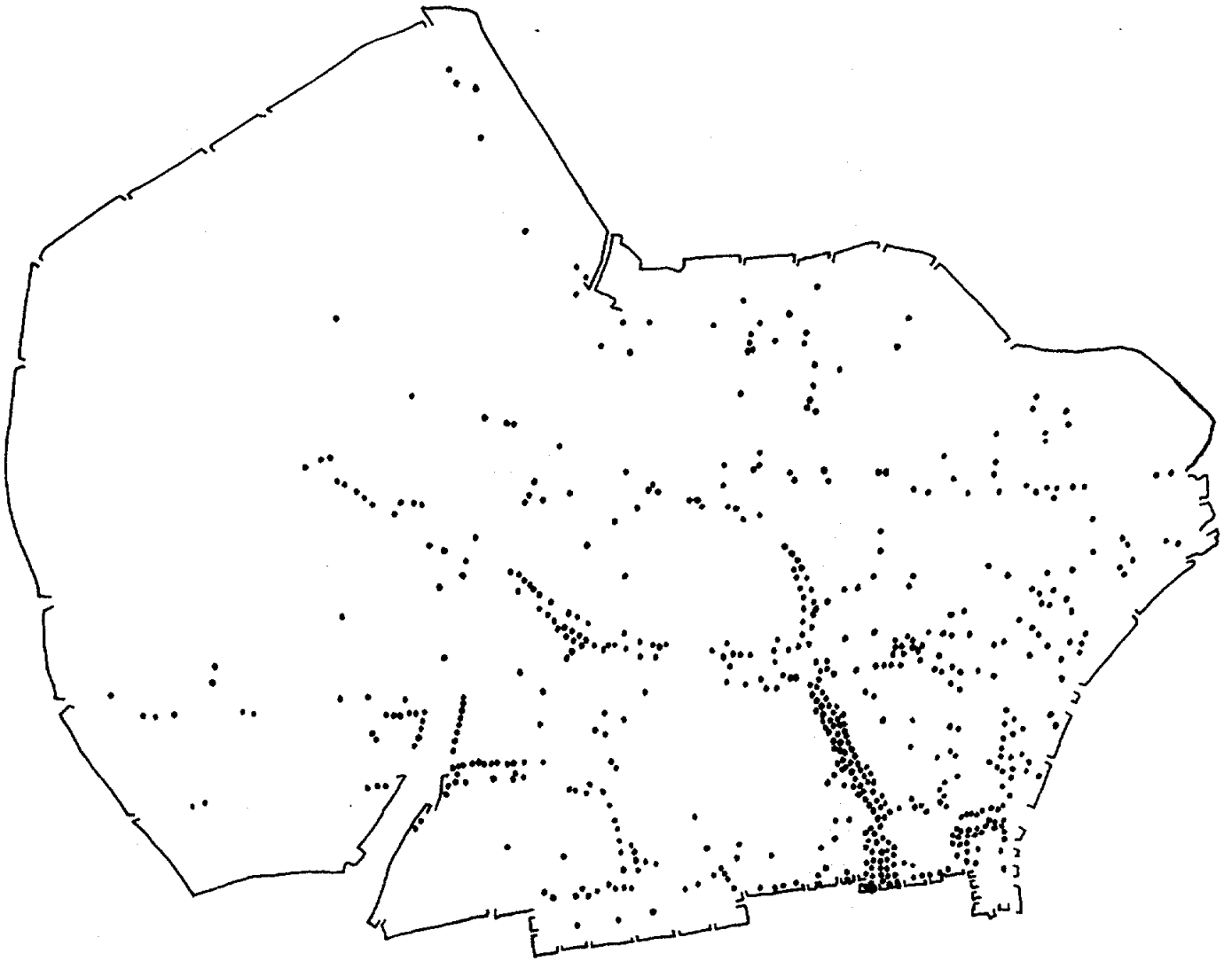
314

312. PATENTS

CATEGORIA 240 (172 units.)

fab. indianes ● fabricants ○ negociants , corredors de canvi... ●)

1812. PATENTS

CATEGORIES 80.60.40 (137+235+217 = 589 units.)

(argeters, mercaders de teles, apotecaris...)

(mercens, mercaders de cintes, de vi..., passamaners...)

(flassaders, llibreters, sombrerers, guanters, sellers...)

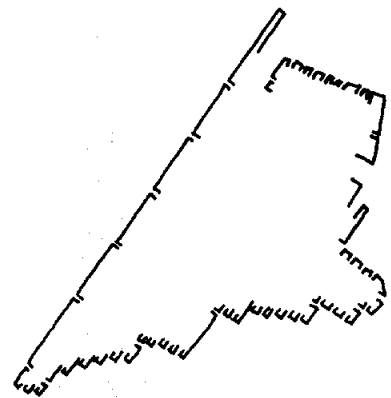

Figura 317

Localització dels contribuents de més baixa categoria del "rôle des patentes", 1812

Els integrants d'aquestes categories ens ofereixen una bona aproximació a la distribució del gros de les activitats del petit comerç i de la indústria artesanal. S'observa la densitat entorn als Encants i al Pla de Palau i també als eixos tradicionals, però també una molt major dispersió que a les categories més altes, amb un pes del Raval molt superior al que podem veure el 1716: la Rambla, els carrers Hospital i del Comte de l'Asalto, s'han convertit en eixos molt més actius.

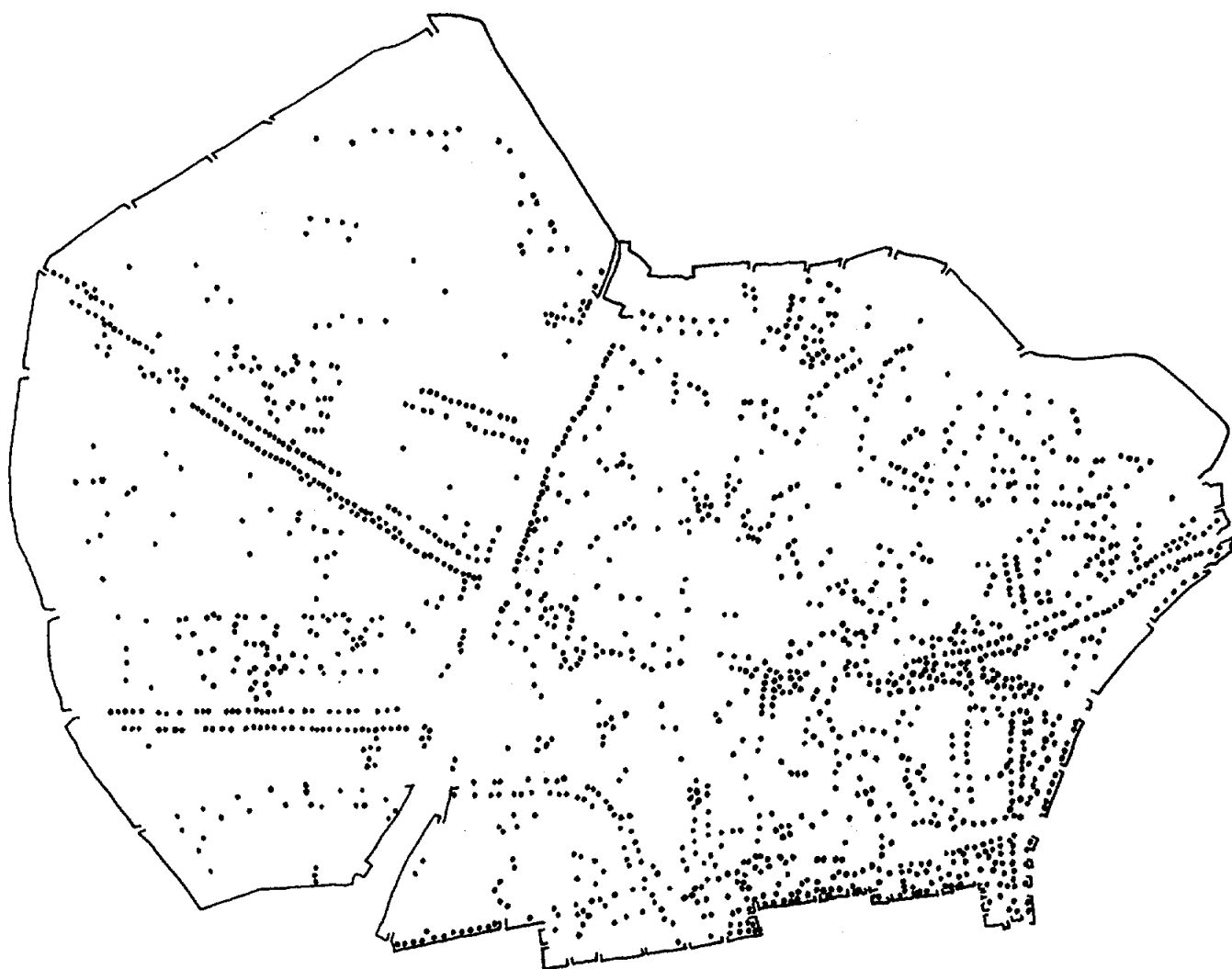
Font: Guerres XV-190 "Rôle des patentes" (IMHB).

Figura 318

Proposta d'eixample feta pel nou Ajuntament l'any 1814

Amb la marxa dels francesos, i ja prou demostrada la ineficàcia defensiva de la Ciutadella, el nou Ajuntament proposava "... se ampliase la fortificación de esta Ciudad, quitando a esta los baluartes del Rey y de la Reyna, que dirigidos contra la población, ha demostrado la experiencia de estos años pasados lo que han sido perjudiciales...". Continuava amb un programa més ampli, en el qual hi destacava la voluntat d'eixamplar la ciutat cap a llevant, l'àrea encara més valorada de la ciutat. L'àrea a urbanitzar no era molt inferior a la del Raval, i d'haver-se realitzat el projecte, la fesomia de la ciutat actual hagués canviat substancialment.

Font: Acords 1814, fol.44 (IMHB).

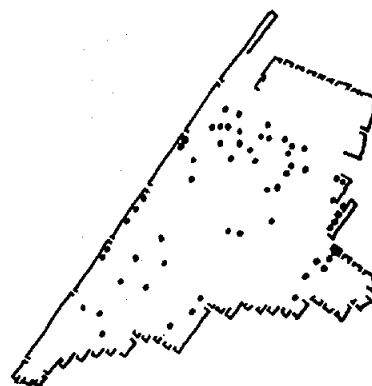
1812. PATENTS

CATEGORIES 32.24.16 (328+840+601 = 1769 units.)

(xocolaters , flaquers , mitgers ...)

(revenedors , corders , tintorers ... i nivells inferiors d'altres oficis)

(teixidors , cordoners , manyans ... i idem.)

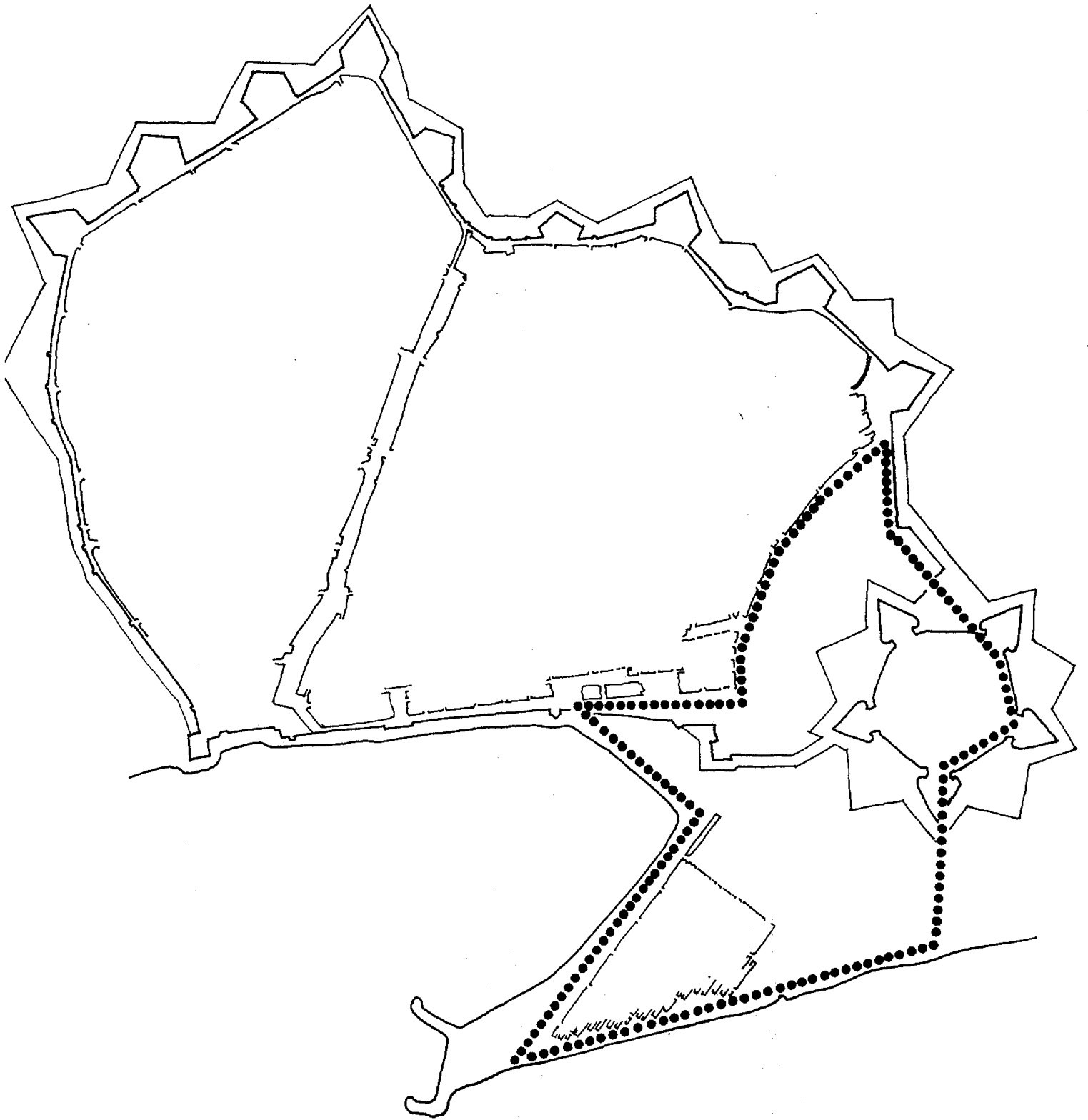

Figura 319

Convent dels caputxins i traçat del carrer Ferran

La Diputació va aprovar, el gener de 1822, el projecte de plaça de "los Héroes" sobre el solar del convent dels Caputxins concedit per les Corts a la ciutat, per formar una plaça pública. La restauració absolutista va significar el retorn del solar als seus antics propietaris i la frustració del projecte previst. La reedificació del convent enderrocat, però, es va fer deixant obert el primer tram del carrer Ferran, que enllaçava amb la plaça de la Trinitat i arribava així fins al carrer Avinyó.

Font: Pau Vila, Barcelona i la seva rodalia, Aedos.

Figures 320 i 321

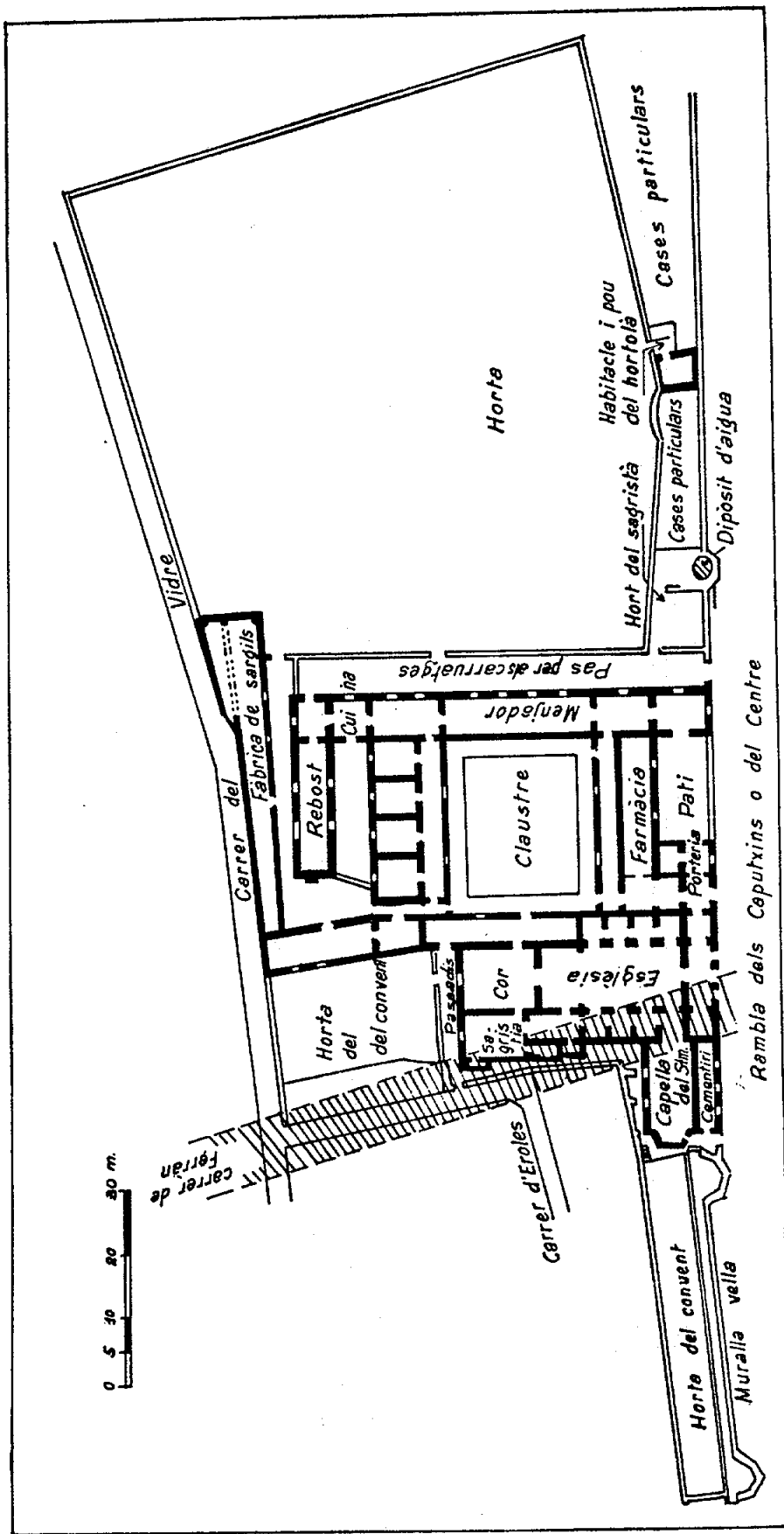
Projecte de la nova Porta de Mar de Pere Serra Bosch (1833) i de Joseph Massanés (1848)

Davant la impossibilitat d'ocupar l'Esplanada i el Solar de la Ciutadella, sorgirà la idea d'eixamplar i de millorar la urbanització de la plaça Palau. La primera idea d'aquest eixample es va formular per primera vegada el 1818. La realització d'aquest projecte serà molt lenta i serà assumit, malgrat els canvis polítics, pels diversos consistoris que es succeïran: es conserven un nombre notable de propostes i projectes. El projecte de Serra Bosch s'inscriu en la sèrie de propostes realitzades fins la solució definitiva de Joseph Massanés (1839-48).

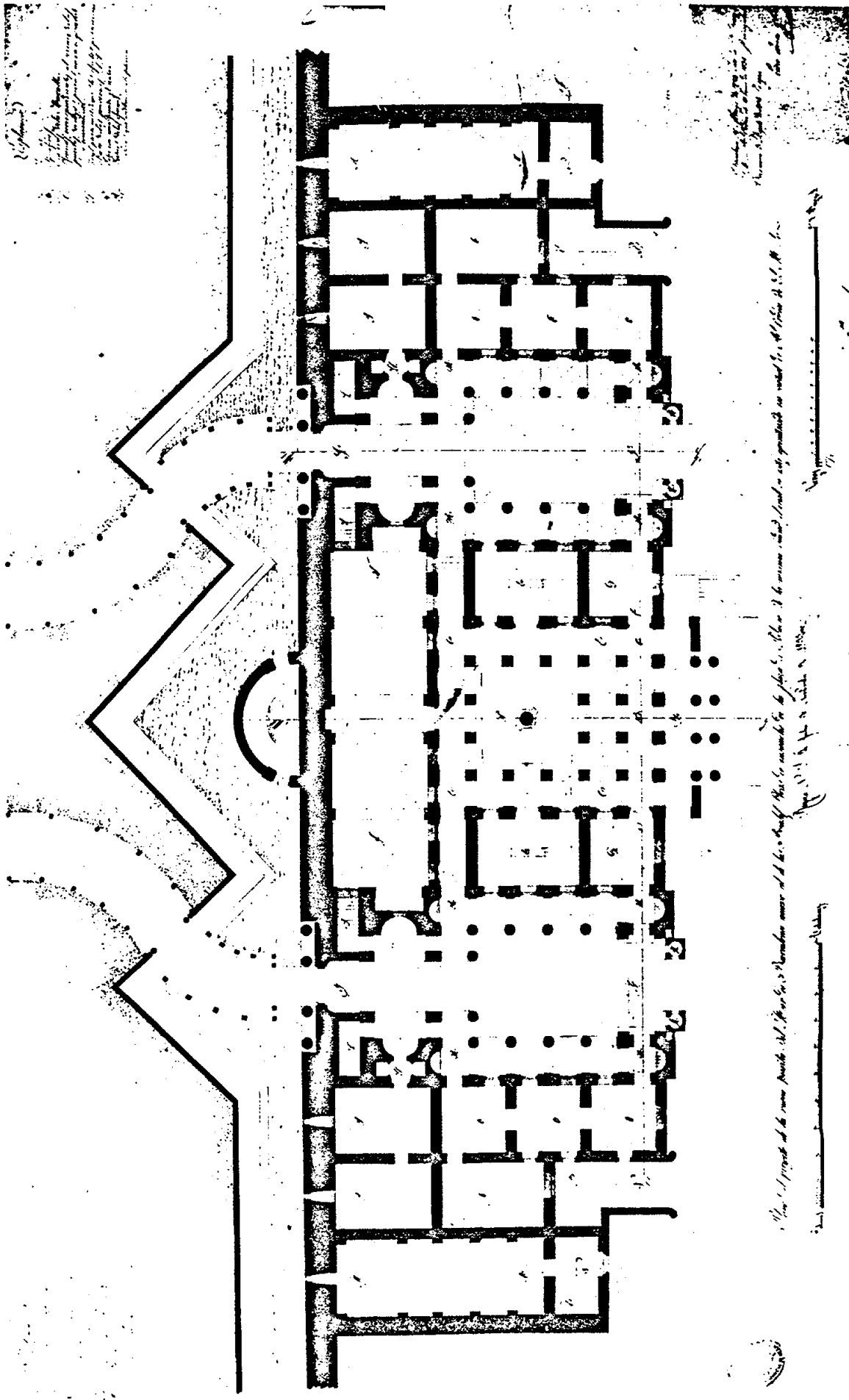
En tots els casos, es pretén ampliar i reforçar el caràcter monumental d'aquest espai urbà. Amb el desplaçament de la muralla, la construcció d'un monumental portal de Mar i la urbanització de la plaça, s'intentarà dotar d'un marc adequat a la Llotja, a la Duana i al Palau del Capità General, així com una ampliació de la superfície edificable de la ciutat.

Font: A.B. (C.I.).

Rambles dels Caputxins o del Centre

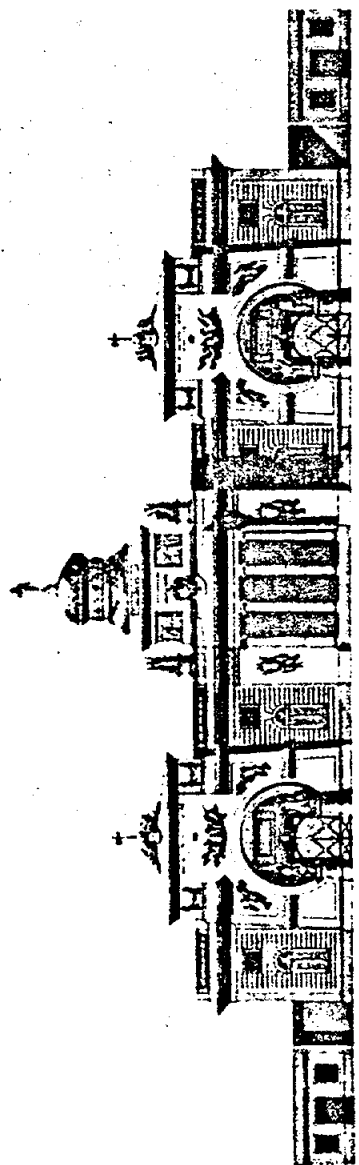

Handwritten notes in the top left corner, likely describing the building's details or construction materials.

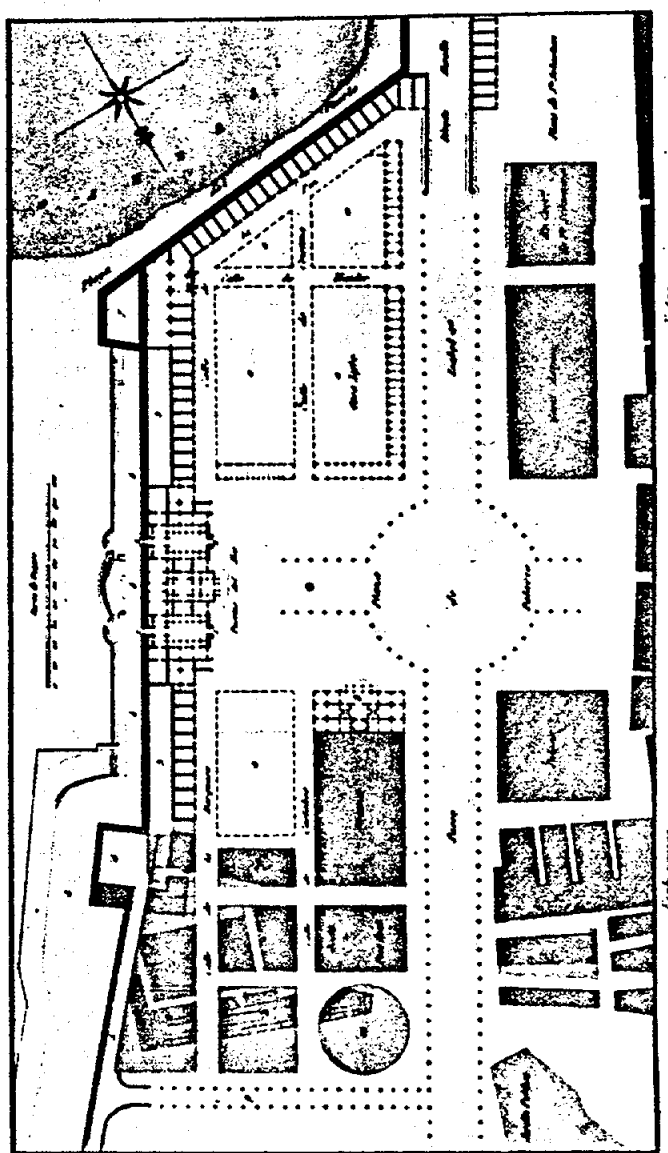
Vertical handwritten notes on the right side of the plan, providing further details or instructions related to the architectural drawing.

ENSANCHE DE LA PLAZA DE PALACIO DE BARCELONA Y ALZADO DE LAS PUERTAS DEL MAR DE FRENTE A LA MISMA PLAZA.

Plano de la Plaza de Palacio de Barcelona y Alzado de las Puertas del Mar de Frente a la Misma Plaza.

Plano de la Plaza de Palacio de Barcelona y Alzado de las Puertas del Mar de Frente a la Misma Plaza. Este plano muestra el ensanche de la plaza y el alzado de las puertas del mar de frente a la misma plaza. El plano está dividido en varias secciones que muestran el trazado de las calles y la ubicación de los edificios. El alzado de las puertas del mar muestra un edificio con dos grandes arcos y una fachada muy decorada. El plano también muestra la ubicación de la plaza y la plaza de San Jaume.

Plano de la Plaza de Palacio de Barcelona y Alzado de las Puertas del Mar de Frente a la Misma Plaza. Este plano muestra el ensanche de la plaza y el alzado de las puertas del mar de frente a la misma plaza. El plano está dividido en varias secciones que muestran el trazado de las calles y la ubicación de los edificios. El alzado de las puertas del mar muestra un edificio con dos grandes arcos y una fachada muy decorada. El plano también muestra la ubicación de la plaza y la plaza de San Jaume.

Plano de la Plaza de Palacio de Barcelona y Alzado de las Puertas del Mar de Frente a la Misma Plaza. Este plano muestra el ensanche de la plaza y el alzado de las puertas del mar de frente a la misma plaza. El plano está dividido en varias secciones que muestran el trazado de las calles y la ubicación de los edificios. El alzado de las puertas del mar muestra un edificio con dos grandes arcos y una fachada muy decorada. El plano también muestra la ubicación de la plaza y la plaza de San Jaume.

Figura 322

Resum d'intervencions. 1808-1933

1) Jardí del General (1815). 2) Empedrat dels cementiris (1816). 3) Eixample del pla de Palau (1820-1826-1834). 4) Plaza de Sant Jaume (1824). 5) Rectificació de la Rampla dels Caputxins a la Boqueria (1818) i apertura del primer tram del carrer Ferran (1826). 6) Plaça de les Basses de Sant Pere (1825). 7) Passeig de Gràcia (1827).

Figura 323

Edificis conventuals desamortitzats a partir de 1835 i edificis reformats arran de la llei del 3 d'abril de 1845

Després de la crema de convents de 1835, es decretarà el juliol del mateix any la supressió de convents i monestirs de menys de 12 religiosos professos, amb la pujada de Mendizàbal al poder s' ampliarà l'abast de les mesures desamortitzadores, i el 3 de març de 1836 s'extendran a quasi tots els convents i monestirs de religiosos varons.

Més tard, el 29 de juliol de 1837, van ser suprimits els convents i monestirs de religioses.

El procés desamortitzador sofrirà una paralització arran dels successos polítics de 1843. La pujada al poder dels moderats comportarà iniciatives d'aproximació a la Santa Seu que culminaran, en la llei del 3 d'abril de 1845, que significarà el retorn dels béns de la majoria de les comunitats de monges, i finalment en el Concordat del 16 de març de 1851.

El balanç final haurà suposat, malgrat les devolucions, un importantíssim traspàs de propietats, molt important per la seva extensió i situació, i amb repercussions evidents sobre l'estructura de l'espai urbà.

Edificis i solars desamortitzats i no retornats

Edificis i solars desamortitzats i reformats l'any 1845

Figura 324

Resum d'intervencions. 1833-1859

1) Edificis religiosos convertits en públics (canvi d'ús). 2) Nous edificis públics sobre solars desamortitzats. 3) Places públiques sobre solars desamortitzats. 4) Acabament de les obres del Pla de Palau. 5) Eix transversal (carrers Ferran, Jaume I i Princesa). 6) Ordenació de la plaça de l'Àngel. 7) Urbanització de solars "aristocràtics". 8) Extensió i densificació de la Barceloneta: augment de les alçades i subdivisió dels tipus. 9) Ferrocarrils de Mataró, Granollers i Martorell. 10) Palau de la Reina, producte de la reforma del palau del Capità General i trasllat d'aquest a l'antic convent de la Mercè.

Figures 325 i 326

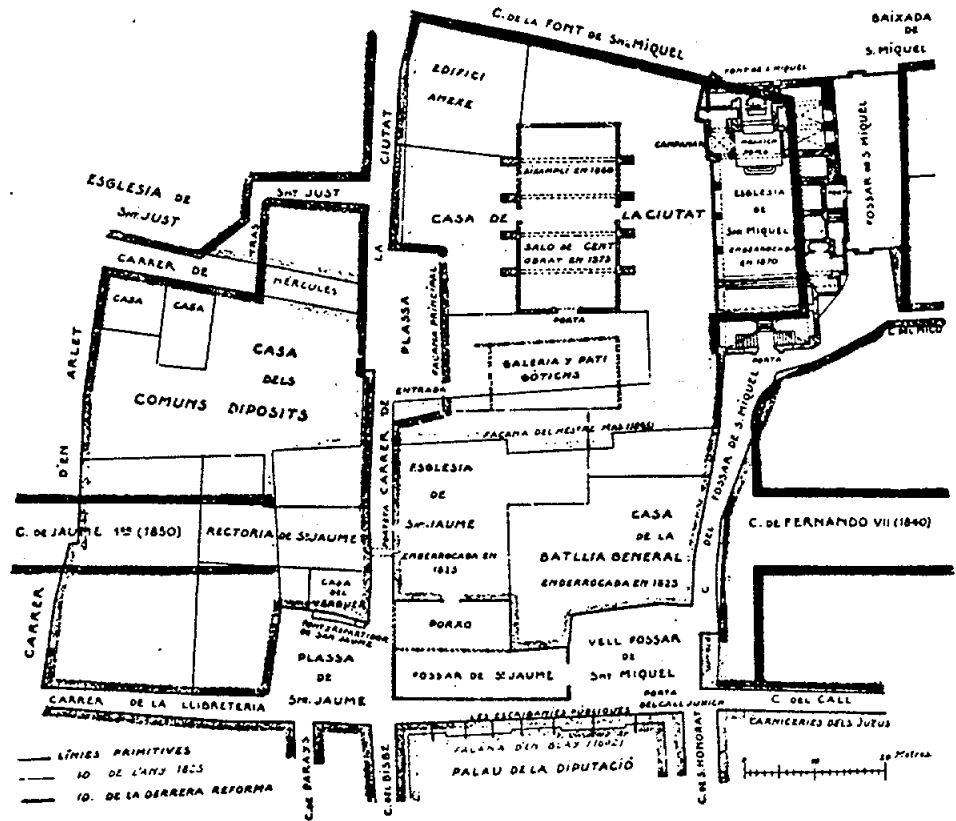
Reformes i ampliació de les places de Sant Jaume i de l'Àngel

L'ampliació de la plaça Sant Jaume, facilitada per la primera desamortització, pren tot el seu relleu en el context dels canvis institucionals que van promoure els liberals, amb l'adopció de les Diputacions Provincials i dels Ajuntaments, com a institucions locals de caràcter electiu, fet que entroncava a Barcelona amb els vells òrgans de poder autòcton definits a la Baixa Edat Mitjana. La plaça que es volia obrir quedaria presidida per la façana de la Diputació, construïda per Pere Blai el 1596, a la qual s'ha via de contraposar la nova façana de l'Ajuntament, d'estil neoclàssic. Enderrocades l'església de Sant Jaume, la batllia reial, així com altres edificacions, la restauració absolutista suposarà la indemnització dels afectats i retardarà molt l'execució del projecte.

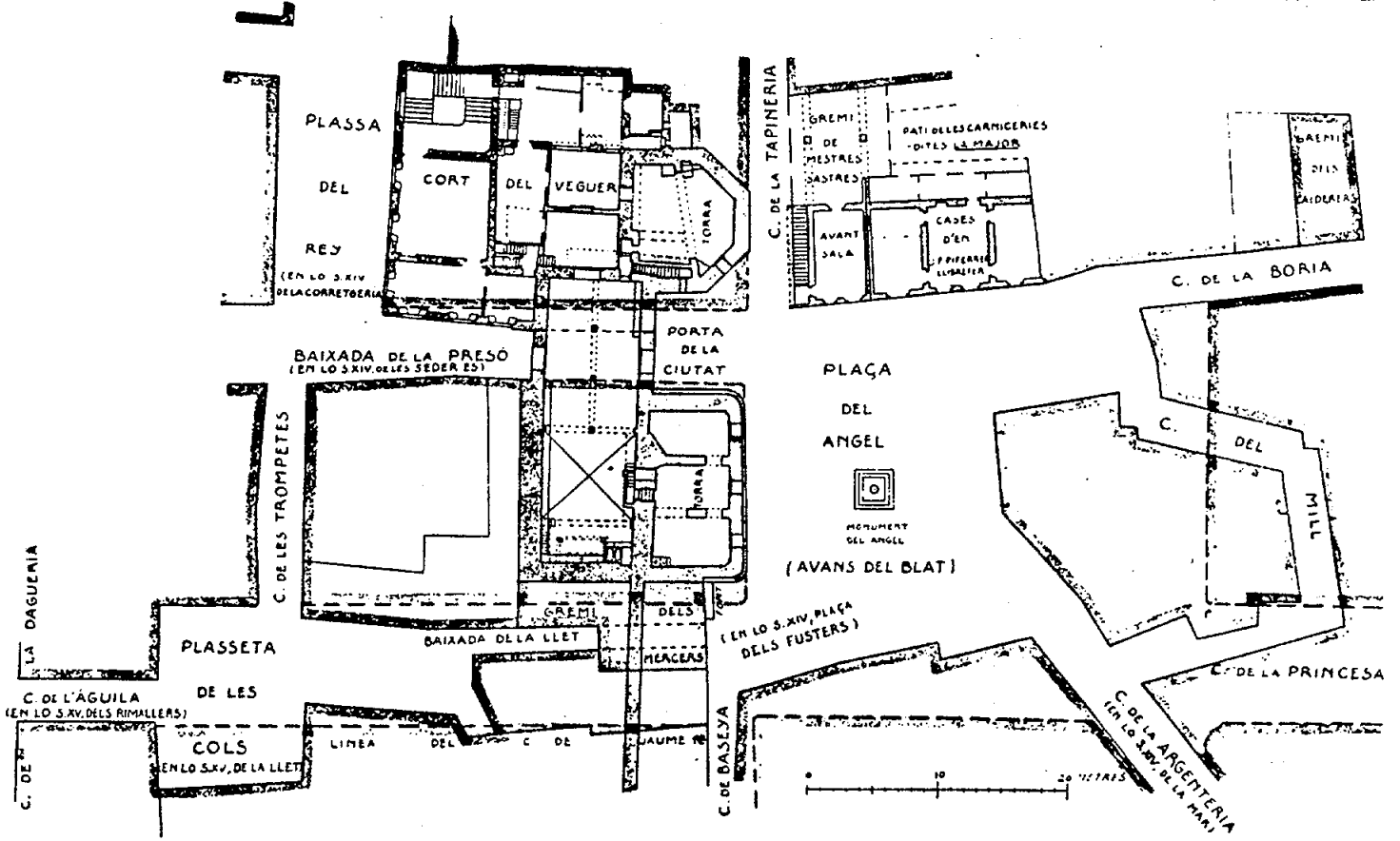
En el context de les reformes urbanístiques empreses a partir de 1836, la plaça Sant Jaume quedarà integrada a l'eix transversal, que va avançant en els seus trams del carrer Ferran, Jaume I i finalment Princesa, i que també incorporarà la plaça de l'Àngel. L'antic Mercadal i plaça del Blat manté tota la seva centralitat, i la transformació que sofrirà il·lustra el contrast entre la imatge de la ciutat d'antic règim i la nova ciutat liberal, que es manifesta entre altres coses en la diferent actitud respecte a la situació de la presó. El pas d'un sistema penal basat sobre el càstig exemplar justificava la centralitat de la presó, la nova concepció correccional de la repressió provocarà l'expulsió dels presidits a la perifèria.

D'altra banda, la regularització de la plaça i la seva millor connexió amb els vells i nous eixos acusen la seva condició de cruïlla i espai de circulació. Finalment, aquest espai perdrà la seva funció tradicional de mercat i les façanes de les cases l'homogeneïtzaran amb els carrers que hi desemboquen.

Font: F. Carreras Candi, La ciutat de Barcelona, Barcelona, 1916.

325

326

Figura 327

Aproximació a l'evolució dels pesos relatius per sectors. 1516-1859

S'observa la davallada relativa del "barri de la Ribera", compensada només en part pel creixement de la Barceloneta. El Raval, per contra, s'ha convertit en una de les àrees més poblades de la ciutat. Els sectors centrals, els més "aristocràtics", no deixen de perdre pes al llarg del temps.

Font: Fogatge 1516, Llibre de la Cinquantena, Cadastre 1716, Cens 1770, Cens 1832, Cens 1859. (IMH, A.C.A., A. Pi i Arimón, I. Cerdà).

- a) % del sector respecte al total l'any 1516
- b) % del sector respecte al total l'any 1640
- c) % del sector respecte al total l'any 1714
- d) % del sector respecte al total l'any 1770
- e) % del sector respecte al total l'any 1832
- f) % del sector respecte al total l'any 1859

Figura 328

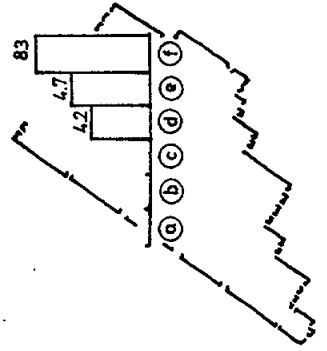
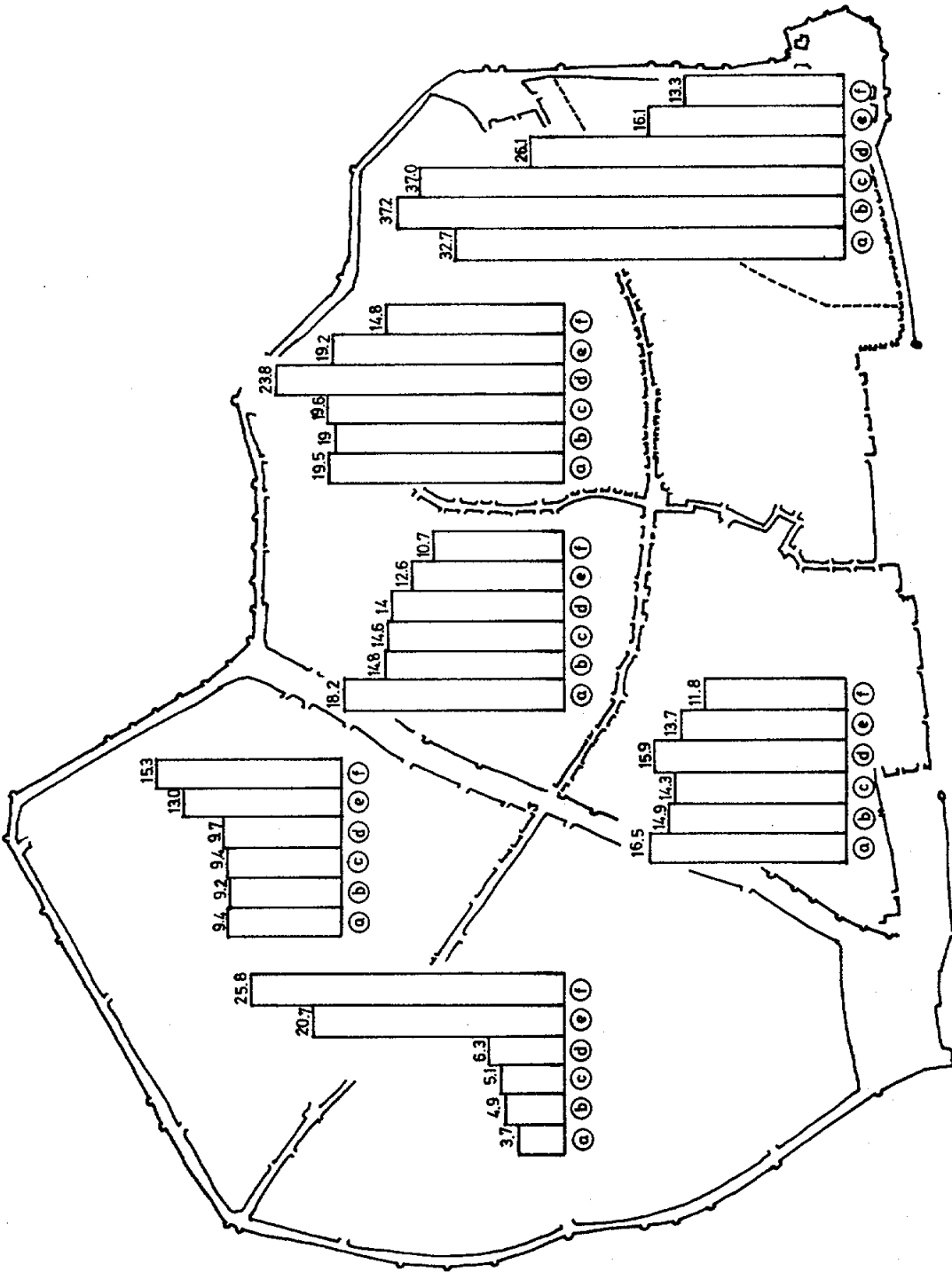
Aproximació a l'evolució de les densitats brutes per sectors. 1516-1859

En comparació amb la ciutat medieval, tots els sectors han incrementat espectacularment llur densitat i han tendit a igualar-ne els valors. Algunes de les diferències més notables es deuen a la diversitat en la densitat del viari dels sectors i a l'existència d'alguns edificis públics o semi-públics de gran extensió: al Raval Nord, per exemple, l'Hospital, la Universitat, la Casa de la Misericòrdia, Betlem, les Gerònimes, etc.

Font: Fogatges 1516, Llibre de la Cinquantena, Cadastre 1716, Cens 1770, Cens 1832, Cens 1859. (IMH, A.C.A., A. Pi i Arimón, I. Cerdà).

- a) hab/ha del sector l'any 1516
- b) hab/ha del sector l'any 1640
- c) hab/ha del sector l'any 1714
- d) hab/ha del sector l'any 1770
- e) hab/ha del sector l'any 1832
- f) hab/ha del sector l'any 1859

Es consideren les superfícies globals de cada sector.

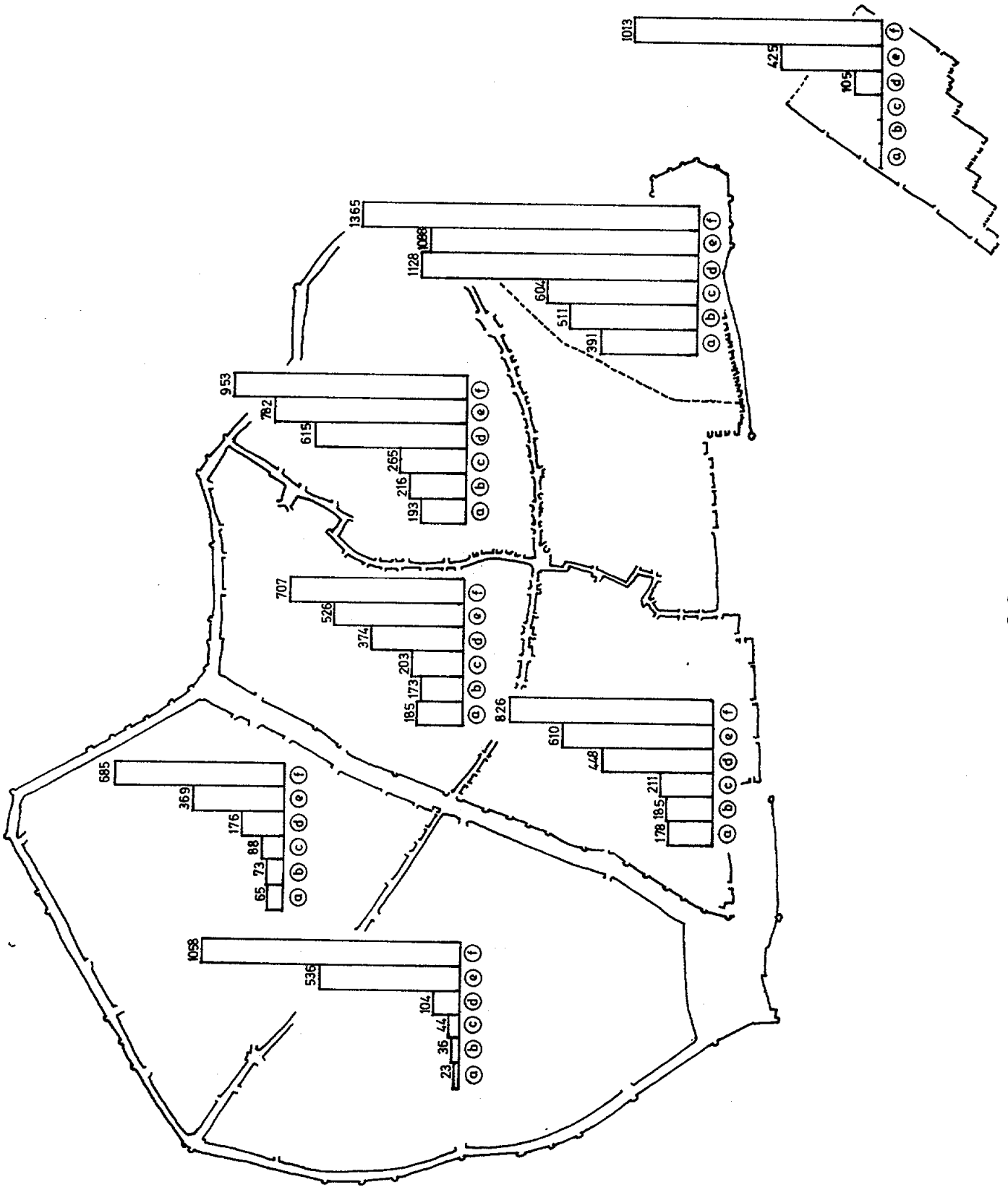

Figura 329

Densitat de viari. 1859

La relativament baixa densitat del viari del Raval inferior no sembla correspondre a la densitat demogràfica observada en el sector. Aquest contrast revela un ús exhaustiu de la casa de veïns, que comporta un gran aprofitament del front de façana. Fet més remarcable encara si es considera la gran ocupació superficial de les fàbriques que veurem instal·lades en aquest sector.

menys de 30 metres entre carrers
 de 30 a 50 metres entre carrers
 de 50 a 60 metres entre carrers
 més de 80 metres entre carrers

Figura 330

Densitat per illa. 1859

En els alts nivells de densitat de 1859, les diferències entre àrees són molt significatives, i producte d'un procés històric que ha creat nuclis de màxima densitat a la Ribera, al barri de Sant Pere, a la Barceloneta i al Raval. Les àrees industrials són ara les més denses, i, en conjunt, es marca molt clarament un esquema centre-perifèria perceptible, fins i tot, al interior de la Barceloneta.

Font: Ildefonso Cerdà, Teoría general de la urbanización

500 hab/ha a 1.000 hab/ha	
1.000 hab/ha a 2.000 hab/ha	
2.000 hab/ha a 3.000 hab/ha	
més de 3.000 hab/ha	

No es comptabilitzen ni viari, ni superfícies dedicades a edificis públics o semi-públics (com convents).

Figura 331

Aproximació a l'alçada de les cases per sectors. 1859

Les alçades de cases s'han uniformat per sobre del 4rt. pis a la ciutat; les diferències de densitat seran signe inequívoc d'una major ocupació del volum construït. Es clar l'efecte de les mesures ordenancístiques; només un escàs nombre d'habitants està per sobre del 4rt. pis. Els gràfics reflecteixen l'alternativa que les ordenances ofereixen entre fer entresol o 4rt. pis, del tal manera que la suma d'habitants en un cas i l'altre acostuma a igualar-se als dels pisos restants. D'altra banda, s'aprecia una lleugera disminució en els percentatges corresponents al primer pis, el que reflecteix una major disponibilitat d'espai per habitant, i per tant un major nivell econòmic en aquesta planta. A la Barceloneta, en canvi, sembla clar que la possibilitat, existent des de 1838, de construir un segon pis encara no s'ha portat al seu punt de saturació.

B %	nombre d'habitants en planta baixa respecte al total del sector
E %	" " " " entresol " " "
1 %	" " " " 1r. pis " " "
2 %	" " " " 2n. pis " " "
3 %	" " " " 3r. pis " " "
4 %	" " " " 4rt. pis " " "
T %	" " " per sobre del 4rt. pis " " "

Font: I. Cerdà, Teoría general de la urbanización.

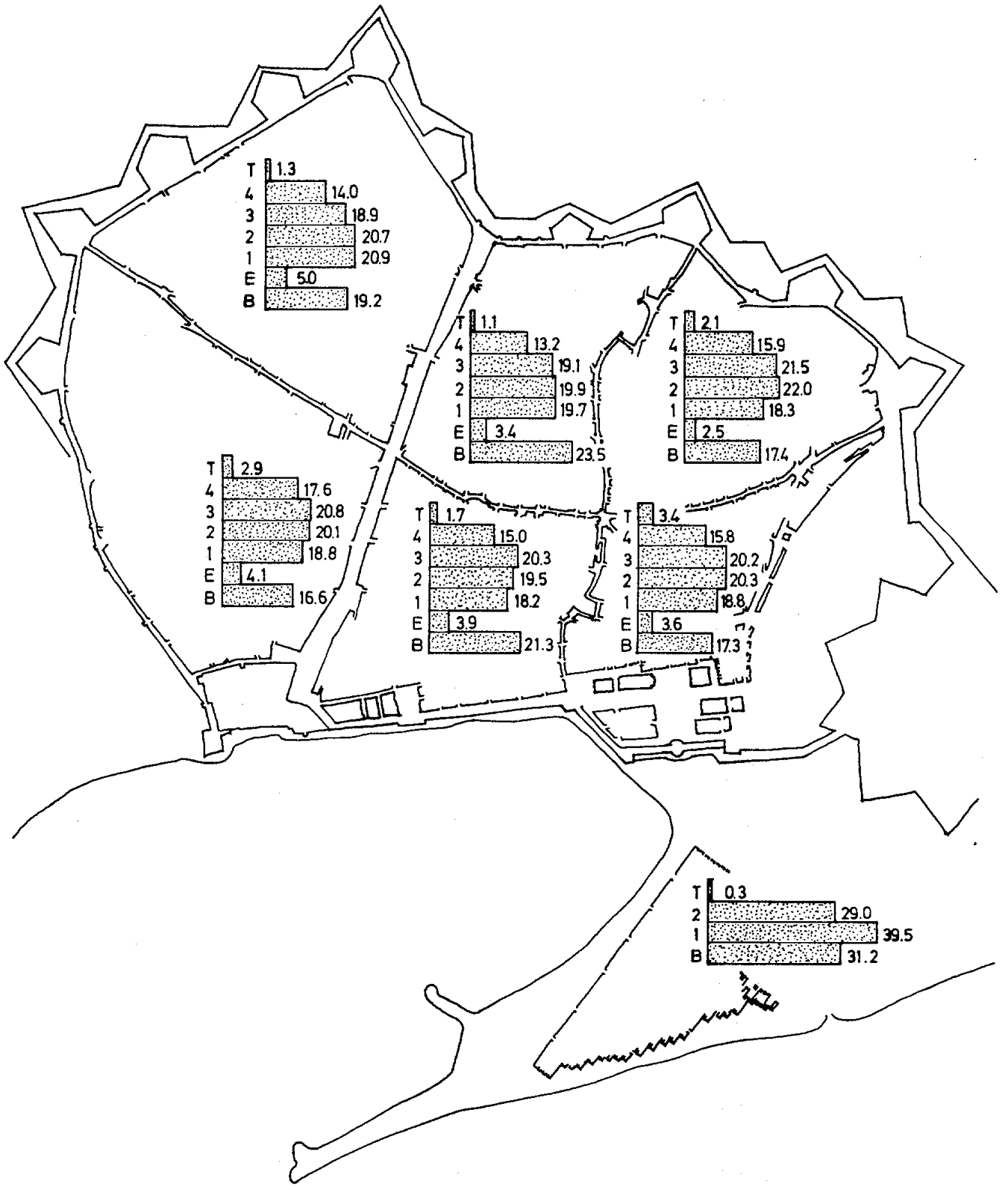

Figura 332

Mortalitats mitjanes entre 1856 i 1865

Les altes mortalitats, com havia observat el propi Cerdà, es localitzen a les àrees més denses i perifèriques; i, com veurem, més econòmicament deprimides.

Font: I. Cerdà, Teoría general de la urbanización.

més de 4 morts/100 hab.	
de 3 a 4 morts/100 hab.	
de 2,5 a 3 morts/100 hab.	
menys de 2 morts/100 hab.	

Figura 333

Localització de les indústries cotoneres. 1841

Es mantenen les dues àrees industrials observades el 1812; s'ha incrementat, però, visiblement el nombre de fàbriques. El Raval no és únicament el barri més industrial de la ciutat, sinó també on es concentren fonamentalment les fàbriques de filatura de major envergadura i primeres en mecanitzar-se: el 1841 es poden ja localitzar les primeres. Al barri de Sant Pere, en canvi, domina el teixit sobre el filat.

Font: Guía de Barcelona, 1841 (IMHB).

Figura 334

Localització dels revenedors. 1841

Els revenedors es concentren encara clarament en els eixos comercials que observàvem en els fogatges i en el Cadastre de 1716; s'ha produït, però, un desplaçament clar cap a la Boqueria i el carrer del Call.

Font: Guía de Barcelona, 1841 (IMHB).

Figura 335

Localització dels argenters i dels magatzems de bacallà i pesca salada. 1841

Algunes activitats han mantingut invariable la seva localització al llarg dels segles. El cas més visible el presenten els argenters. Un altre exemple remarcable és el dels magatzems de bacallà i pesca salada, que havien estat afectats per la línia de demolicions exigida per la construcció de la Ciutadella; no tan sols es van resituar a la zona, sinó que encara s'hi mantenen concentrats l'any 1841.

Font: Guía de Barcelona, 1841 (IMHB).

Figura 336

Localització dels sabaters. 1841

La situació dels sabaters manté encara pautes de localització similars al 1716. La disminució en el nombre es pot atribuir a la falta d'exhaustivitat de la Guia, que es limitaria a relacionar els més importants. En conjunt, s'observa un desplaçament cap a ponent encara que es mantinguin les concentracions del carrer Tàpineria, dels Encants, etc.

Font: Guía de Barcelona, 1841 (IMHB).

Figura 337

Localització dels sastres. 1841

Els sastres que consten a la Guia -probablement només els més importants- han canviat radicalment en el nombre i en la localització respecte als de l'any 1716. S'han situat preferentment en les antigues àrees "aristocràtiques", ara zones residencials d'alt status econòmic. El que reflecteix també probablement nous hàbits de consum: el carrer ha esdevingut un espai de passeig i de compres pels integrants de la burgesia benestant.

Font: Guía de Barcelona, 1841 (IMHB).

Figura 338

Localització dels agents de negocis, corredors i comissionistes.
1841

Els negocis han estès llur àrea d'influència, però segueixen gravitant entorn als centres tradicionals.

Font: Guia de Barcelona, 1841 (IMHB).

Figura 339

Localització dels advocats i procuradors. 1841

Els nombrosos advocats i procuradors defineixen una àrea ben delimitada dins de la tradicional zona "residencial-passiva".

Font: Guia de Barcelona, 1841 (IMHB).

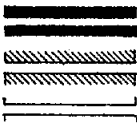
Figura 340

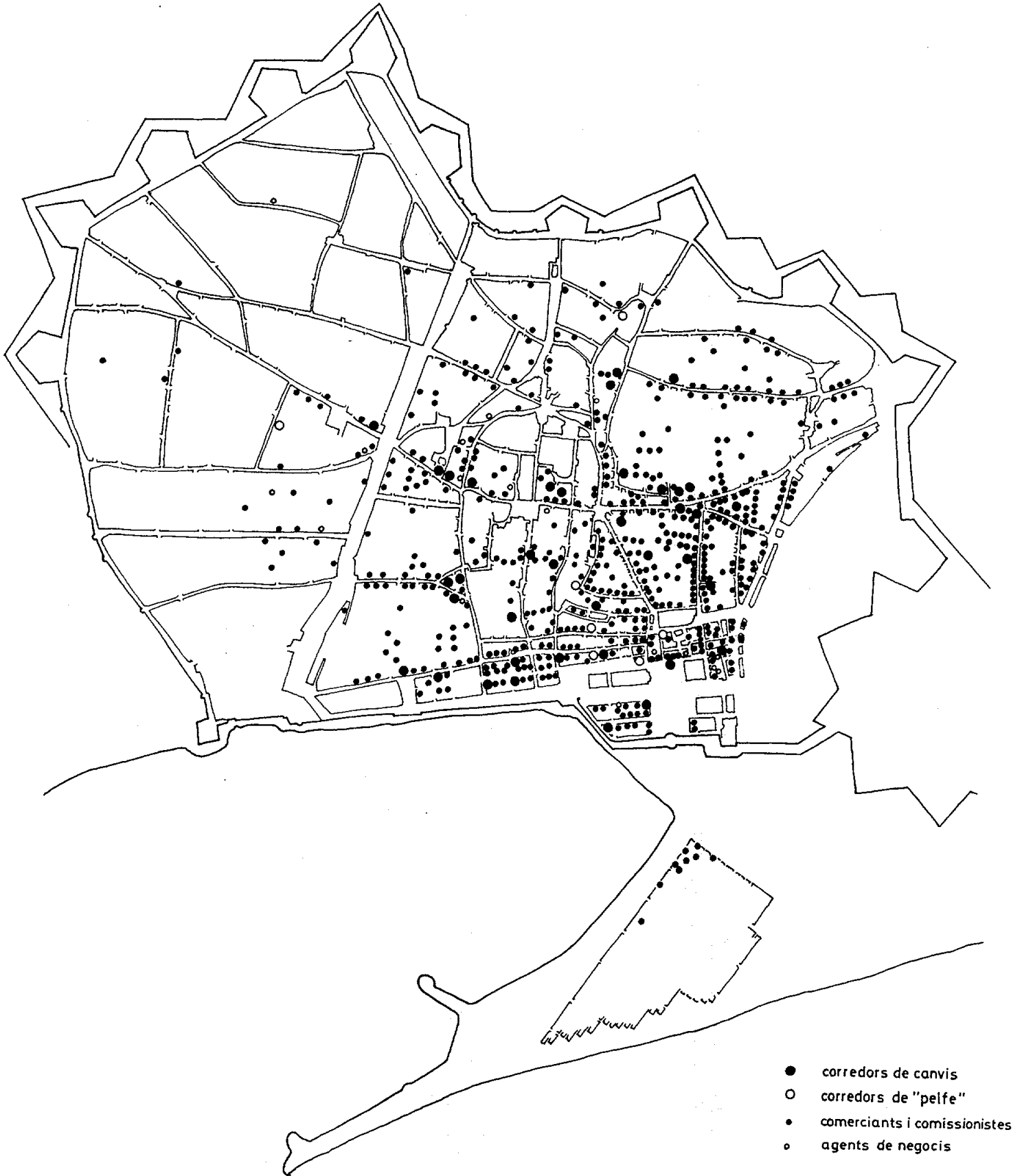
Valors del sòl per carrers. 1859

Es marca molt bé la nova estructura centre-perifèria, en la qual el centre queda articulats per la Rambla i els carrers Ferran, Sant Jaume i Argenteria, fins a enllaçar amb el Pla de Palau. S'observa com, fora d'algunes excepcions notables com el carrer Nou de Sant Francesc, i dels nous eixos -Rambla, eix transversal- que comporten una certa extensió de les zones més valuoses, hi ha una distribució dels preus similar al 1716. A la perifèria, els nous carrers del Raval no han aconseguit articular cap barri suficientment atractiu. El Raval i Sant Pere constitueixen, a més de la Barceloneta, les àrees més deprimides de la ciutat. S'han reforçat les diferències: la relació entre preu/mínim i preu/màxim dels carrers és de 1 a 10.

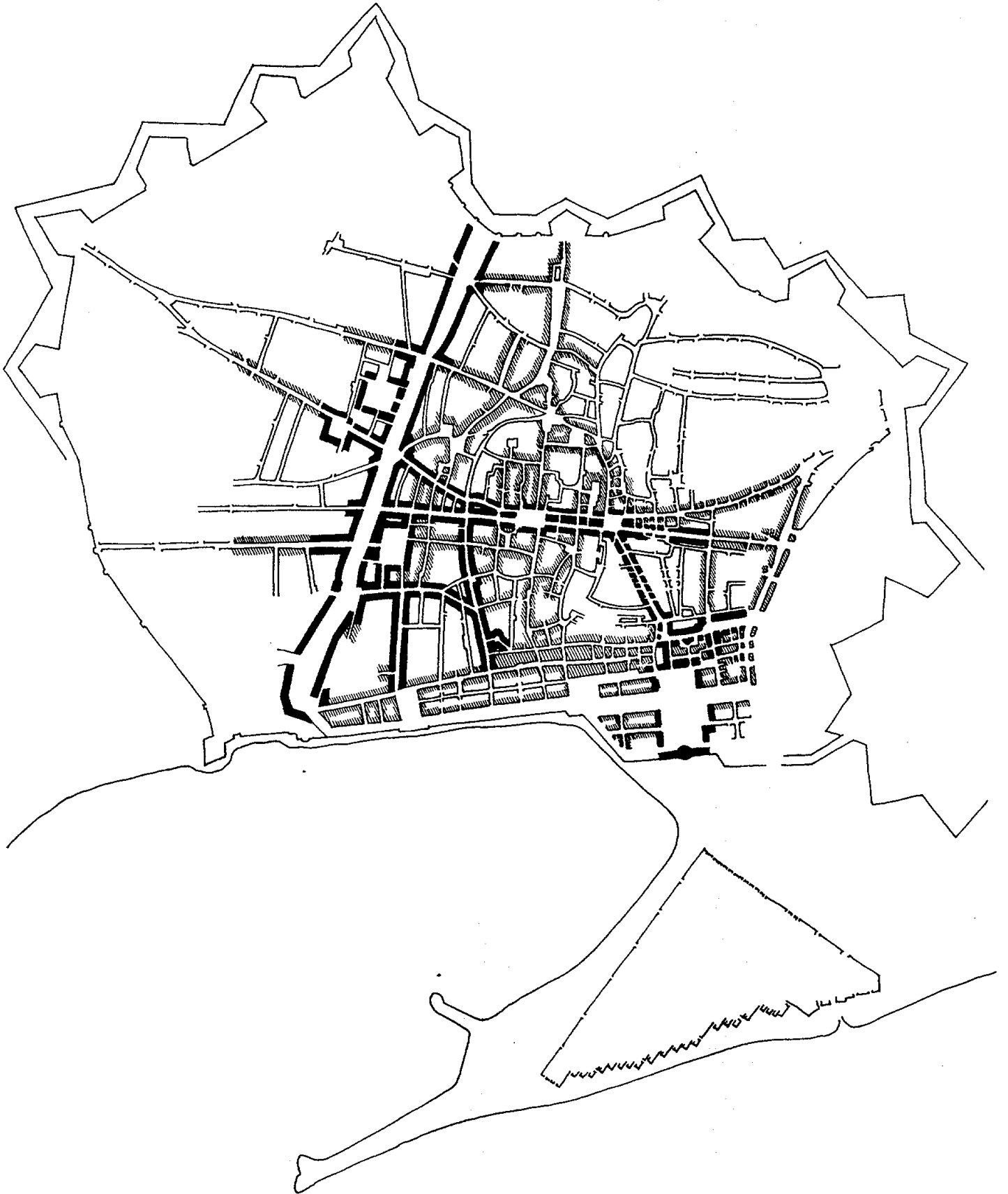
Font: I. Cerdà, Teoria general de la urbanización.

més de 1.200 rals de velló/m²
de 700 a 1.200 rals de velló/m²
de 400 a 700 rals de velló/m²
menys de 400 rals de velló/m²

sense dibuixar

Figura 341

Vista aèrea de Barcelona. 1854-1856

La ràpida evolució del cos físic de la ciutat permet datar la vista amb quasi total exactitud: S'han instal·lat ja el ferrocarril de Mataró i el de Martorell (1854), però encara no s'ha acabat l'enderrocament del Palau Menor, ni s'ha edificat el solar de Framenors, tampoc ha estat instal·lada la font de Daniel i Molina al centre del Pla de Palau (1856). La precisió quasi fotogràfica de la vista ens mostra les ximeneies de les fàbriques del Raval baix, que s'han multiplicat respecte a les filatures de vapor que localitzàvem el 1841. A la llunyania, s'aprecien les fumaredes de les fàbriques de Sants.

El Pla de Palau, protagonista de la perspectiva, és encara l'espai monumental i representatiu per excel·lència. El fet que es mantingui la Ciutadella, encara després de l'enderroc de les muralles, contribuirà a fer que aquest centre urbà no pugui tenir en el futur el paper que històricament havia mantingut.

Font: F. Carreras Candi, La ciutat de Barcelona.

Figura 342

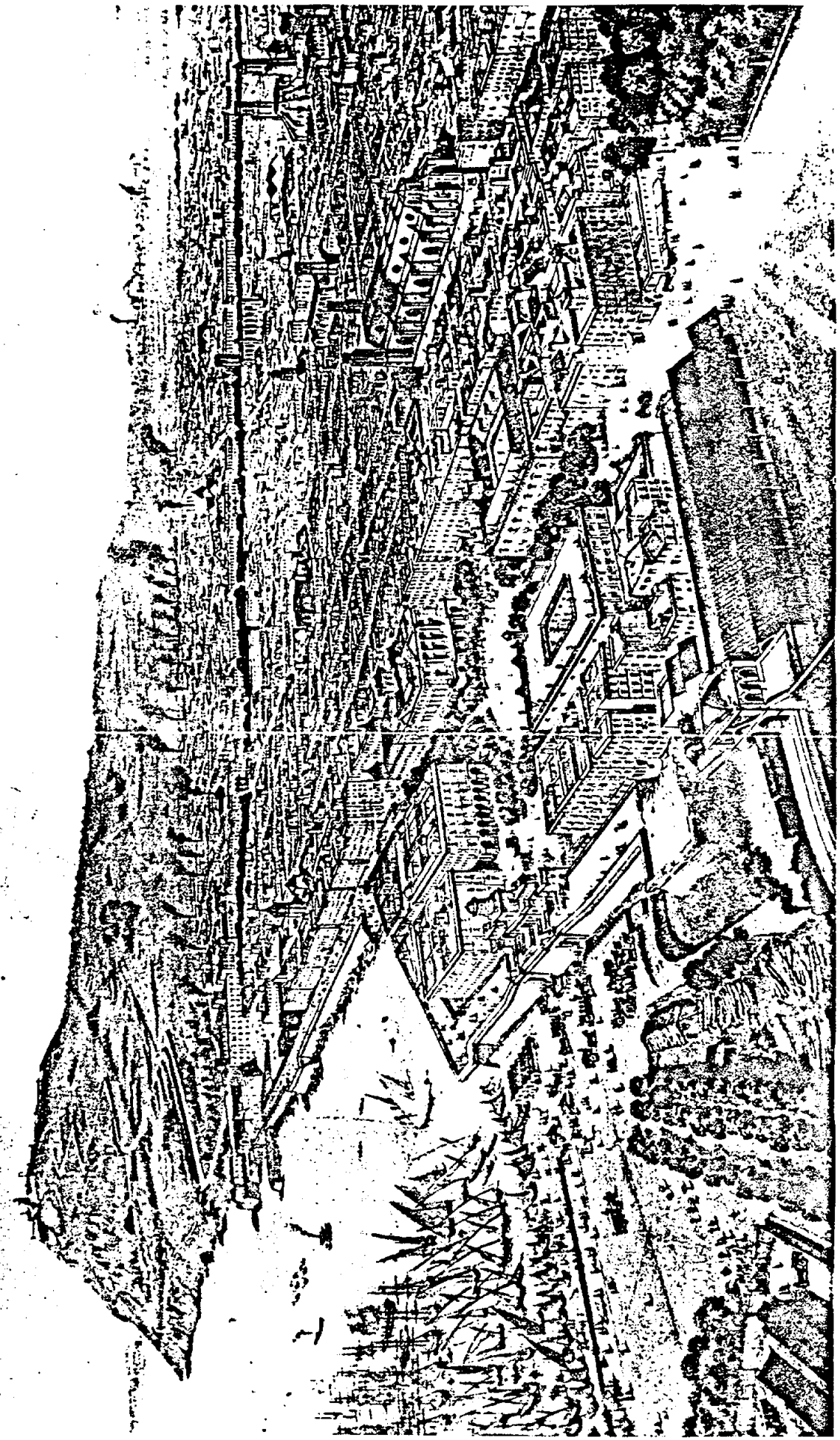
Projecte per l'àrea de la ex-ciutadella de Carlo Promis (1853)

La ciutat de Torino, que havia vist eliminades les seves muralles durant la dominació napoleònica. La Ciutadella, que havia estat un element determinant en l'expansió de la ciutat, es va mantenir, en canvi, fins als anys 50. Obsoleta des del punt de vista estratègic, no es pensarà en un aprofitament públic de l'espai que ocupa, i serà l'espai d'eixample de la ciutat.

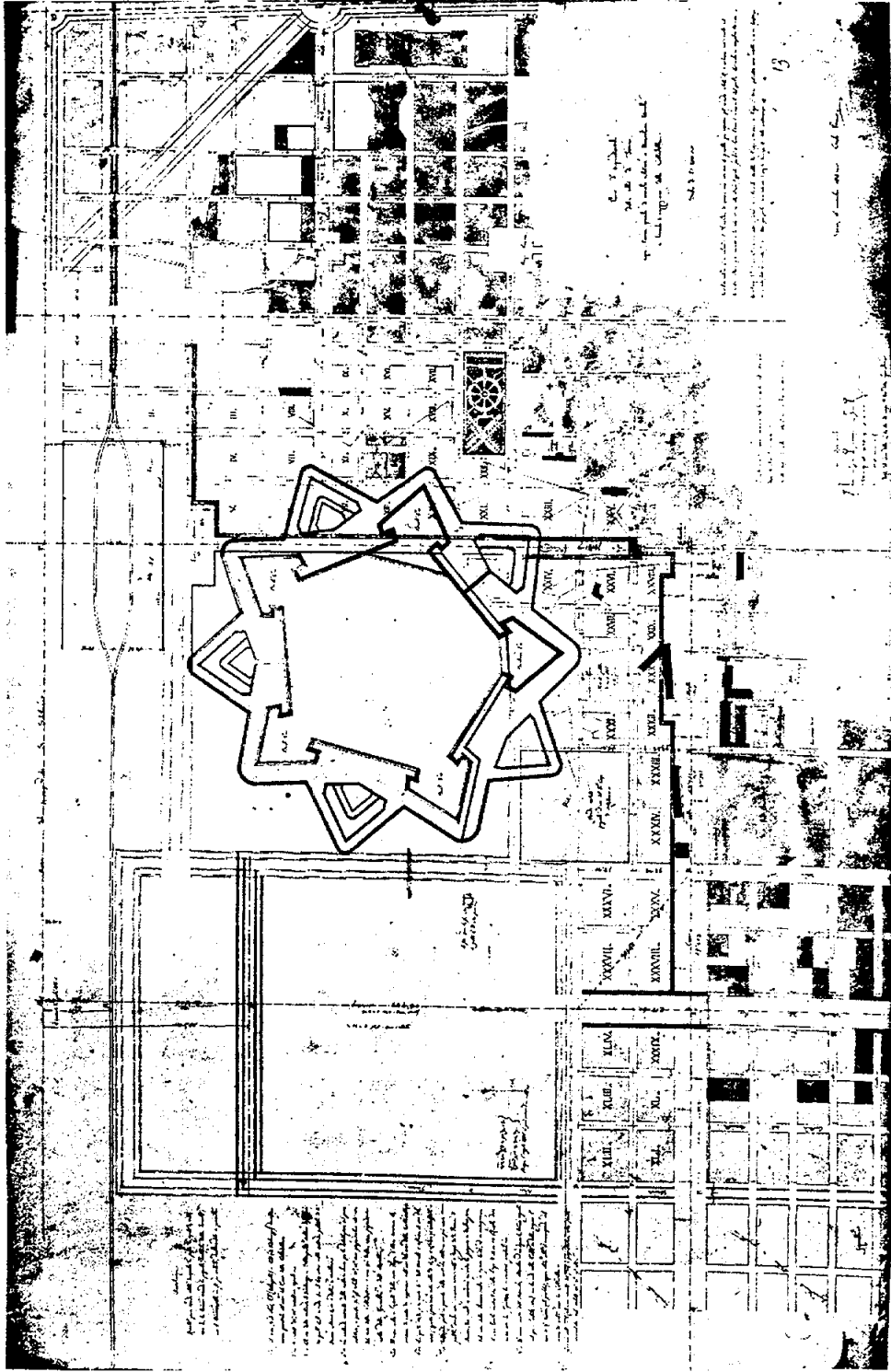
Figures 343 i 344

Dibuixos de C.Forti mostrant l'estat de la ciutadella de Perugia, l'any 1849

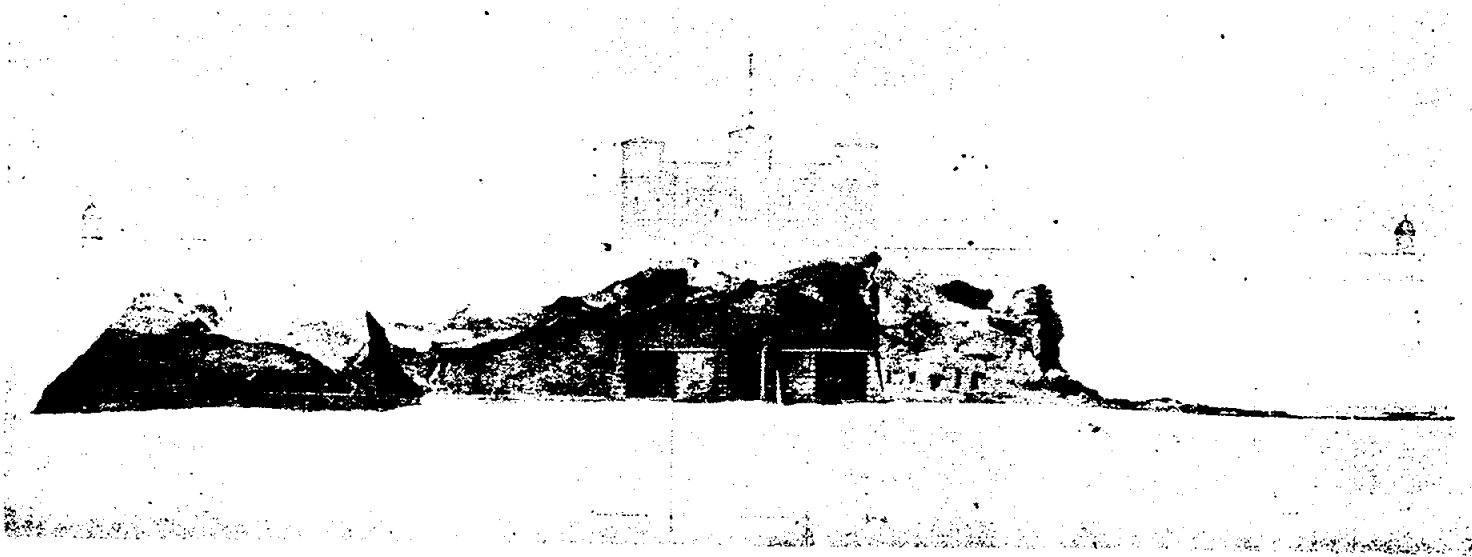
A Perugia, l'erosió de la Ciutadella s'iniciarà ja l'any 1800, però diverses restauracions del poder papal alentiran la seva urbanització. L'any 1848, s'empendrà la demolició que queda reflectida a les figures, però no serà fins el 1860 quan serà cedida finalment al comú.

342

343

FORTEZZA DI PERUGIA

SECS. NE. AE. AL I. DICEM. 1940

344

Figura 345

Plànol de la ciutat de Burdeus, cap a 1840

La decisió d'eliminar el Château-Trompette es produeix aviat, si comparem amb altres ciutats europees. Malgrat el primerenc projecte de destinar el solar a una grandiosa plaça reial dedicada a Louis XVI, no serà fins a 1828 que es realitzarà el projecte definitiu.

Figures 346 i 347

Copenhague: projecte d'utilització de l'àrea ocupada per les defenses (1865) i projecte Meldhal (1866)

Cap a l'any 1850, les fortificacions es consideren ja inútils. La pressió demogràfica i els perills d'epidèmia fan urgent un pla d'eixample. Primer es concretarà en la formació de barris exteriors, després es redactarà un projecte de boulevards (1857), que no es portarà a terme. Una comissió estatal proposarà, l'any 1865, la massiva construcció de la franja alliberada per les defenses. Proposta a la qual s'oposarà el projecte de l'arquitecte Meldhal, un any posterior, que manté una faixa contínua d'espai verd. En substància, serà aquest últim projecte el que s'imposarà.

Figures 348 a 352

Ciutat de Viena al segle XVIII, propostes de sistematització de l'àrea del Glacis del concurs de 1858, i projecte definitiu

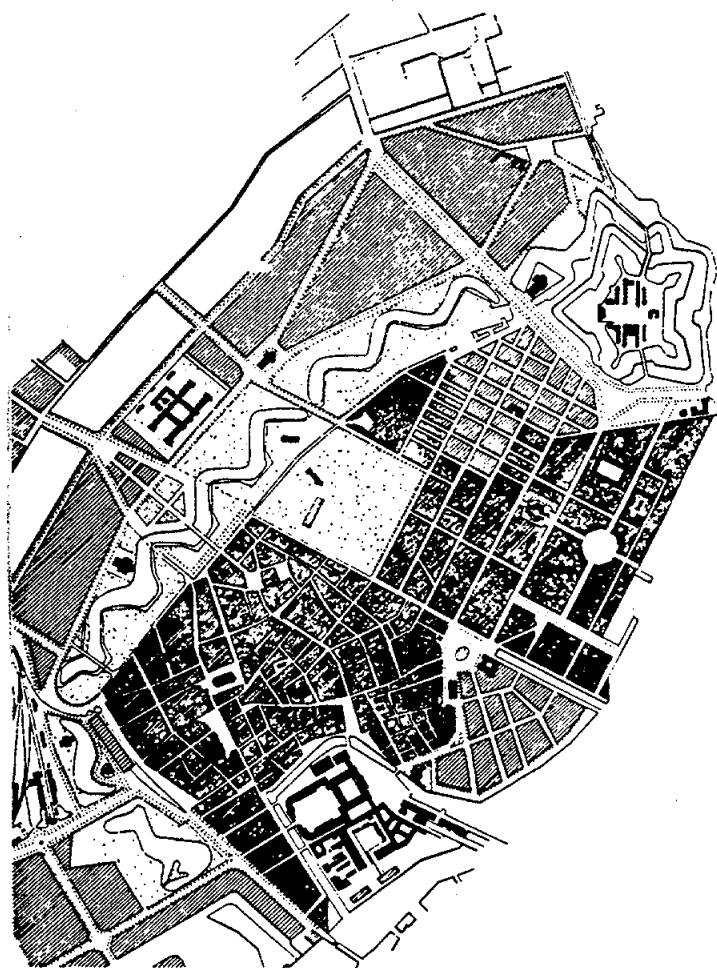
També a Viena, serà a finals dels anys 50 quan la decisió d'eliminar les muralles comportarà un dels episodis urbanístics més destacats del segle. Els projectes de sistematització del Ring seran contemporanis als de l'eixample de Barcelona.

573

346

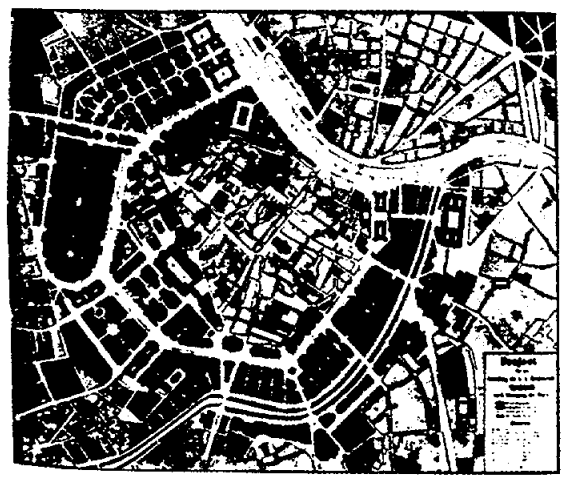
347

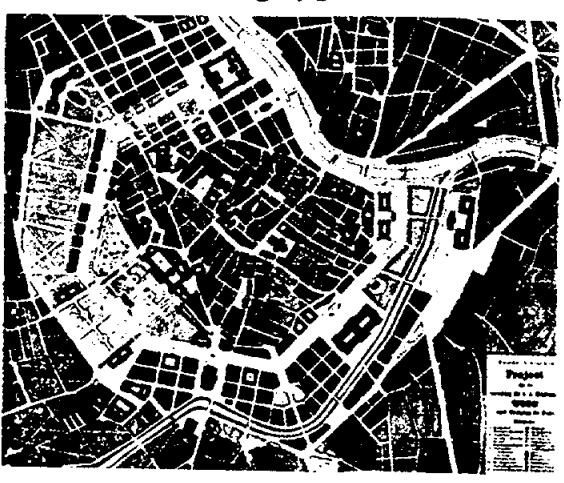
348

349

350

351

352

Figura 353

Messina: projecte de pla regulador. 1869

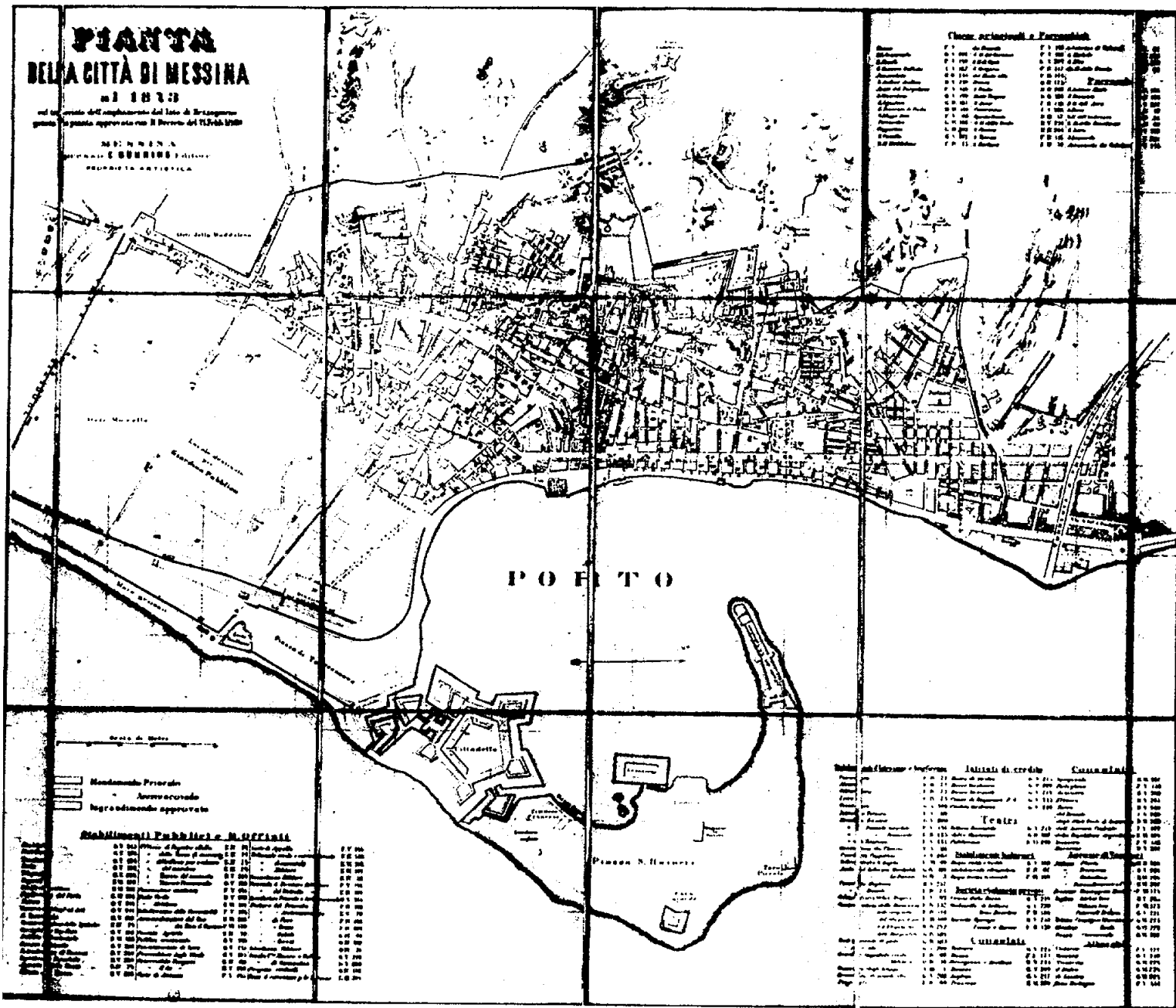
A Messina, encara que hi han barris construïts fora muralles, serà en la nova situació creada per la Unificació que es proposaran els projectes d'expansió. És d'interès remarcar les similituds i diferències respecte del cas barceloní. A Messina, la Ciutadella es mantindrà encara durant molts més anys que a Barcelona; la seva situació, però, no suposa una barrera a l'expansió de la ciutat.

Figura 354

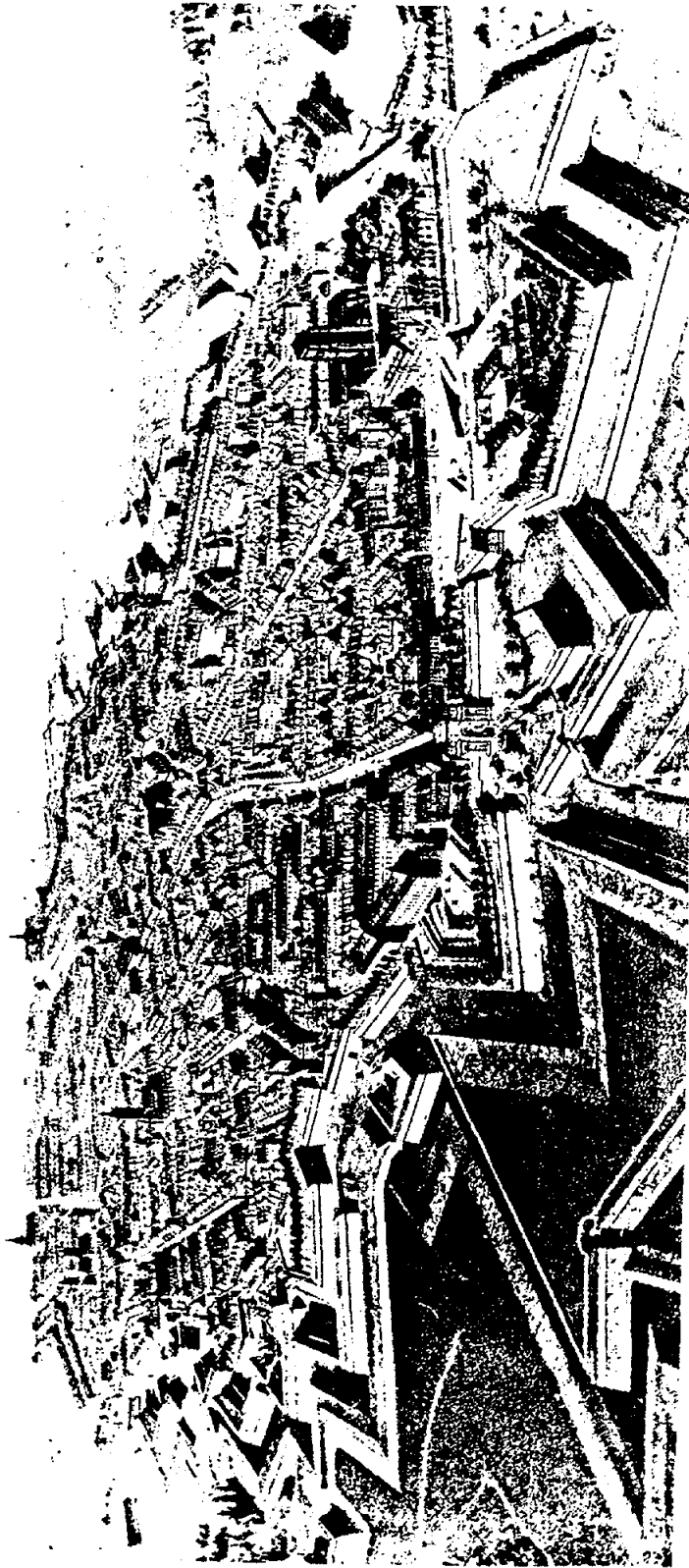
Vista aèrea de Lille. 1830

Si a Messina les necessitats militars mantenen només la Ciutadella, a d'altres ciutats com a Lille es mantindrà tot el dispositiu defensiu.

Comprimida la ciutat dintre les muralles, el seu dinamisme es projectarà sobre el territori induïnt la conurbació de Lille-Roubaix-Tourcoing, que es configura com una de les àrees més importants de producció tèxtil a França. Quan s'aprovi, el 1860, el pla d'exemple, la nova extensió de la ciutat serà convenientment fortificada.

354

Figures 355, 356 i 357

Les noves fortificacions de la ciutat d'Anvers

Malgrat el procés quasi general d'eliminació de velles defenses perceptible arreu d'Europa, el cas de Lille i encara més el d'Anvers mostren com encara es confia a algunes grans ciutats una funció clau en la defensa. Anvers es configurarà durant els anys 60 com l'autèntica ciutadella del petit regne de Bèlgica: una ciutadella de 100.000 habitants. Un regne incapaç de plantar cara als seus poderosos veïns, que ho confia tot a la capacitat de resistència i al joc de la política internacional. La singularitat de la solució defensiva belga comporta un singular projecte de fortificacions que serà estudiat per una comissió del "Cuerpo de Ingenieros del Ejército", l'any 1864. La solució adoptada combina va la formació d'un circuit emmurallat reforçat per obres exteriors i la implantació de forts independents que envoltessin la ciutat. En tots els casos s'adoptaran les defenses acasamatades.

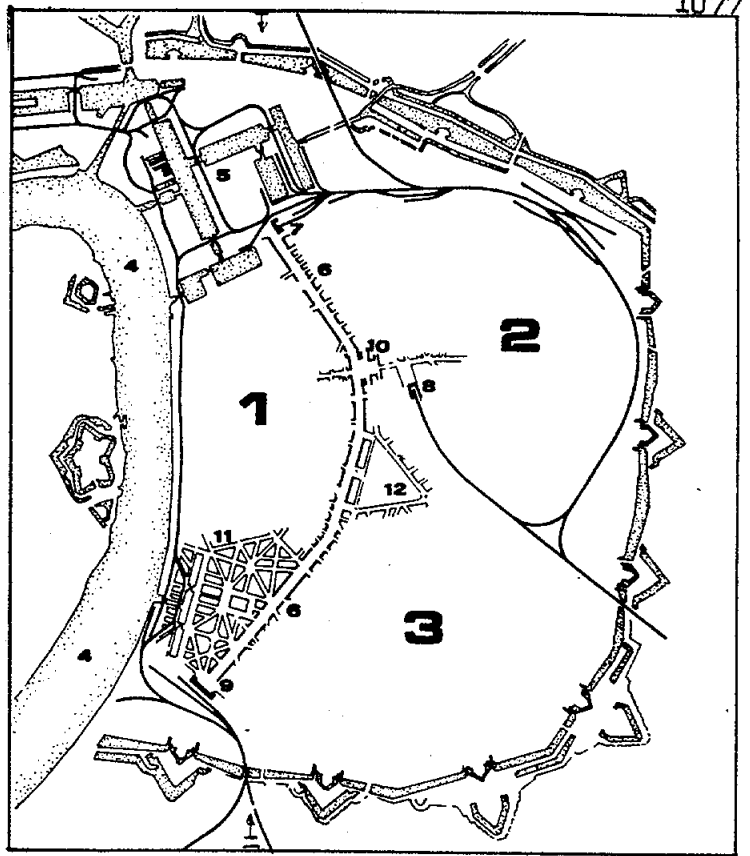
Font: E. Bernáldez, Memoria... del Cuerpo de Ingenieros... (1864-66).

Figures 358 i 359

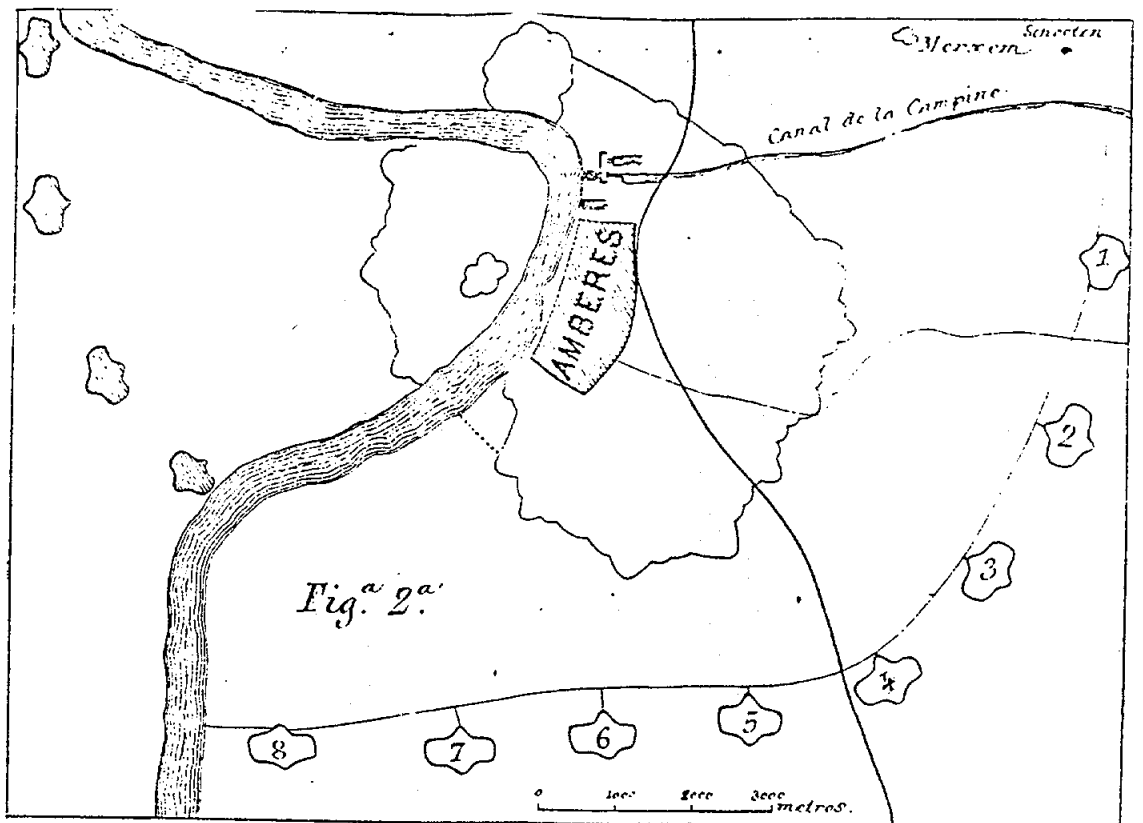
Propostes d'eixample emmurallat entre el baluard dels Tallers i el de Jonqueres: Traçat de Josep Massanés (1838) i traçat de la "Junta de Ornato y de Obras Públicas"

Fracassades les peticions fetes el 1836 per enderrocar la Ciutadella, el que hauria creat una àrea d'expansió dintre muralles, es proposarà un eixample al cap d'amunt de la Rambla, entre el baluard dels Tallers i el de Jonqueres. La solució, inicialment assumida pels militars, i que mostrarà diversos projectes, no es realitzarà amb motiu de les diferències sorgides entre les instàncies municipals i militars.

El projecte serà "ressucitat" l'any 1844, com alternativa davant de la negativa governamental en concedir l'eixample il·limitat sol·licitat per l'Ajuntament, i després del intent d'enderroc de la muralla que va acabar amb el bombardeig de 1843. Tampoc en aquesta ocasió el projecte es durà a terme.

355

356

Fig. 1^a

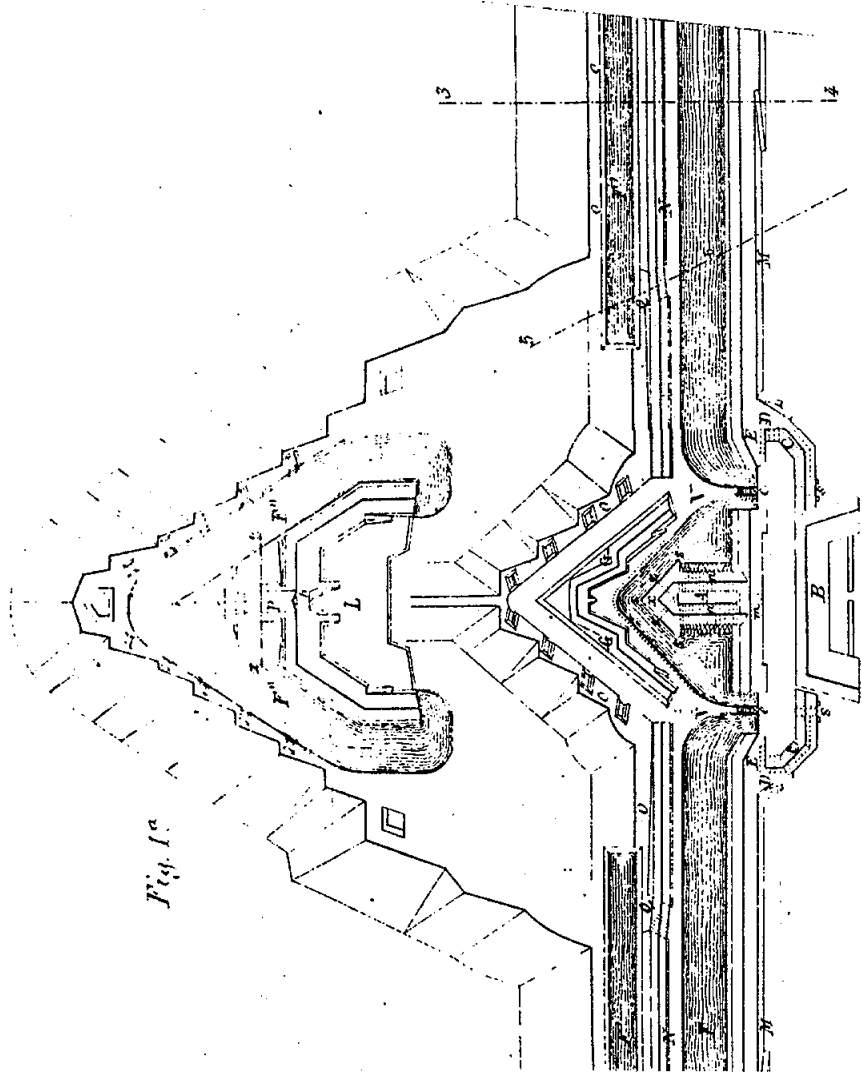
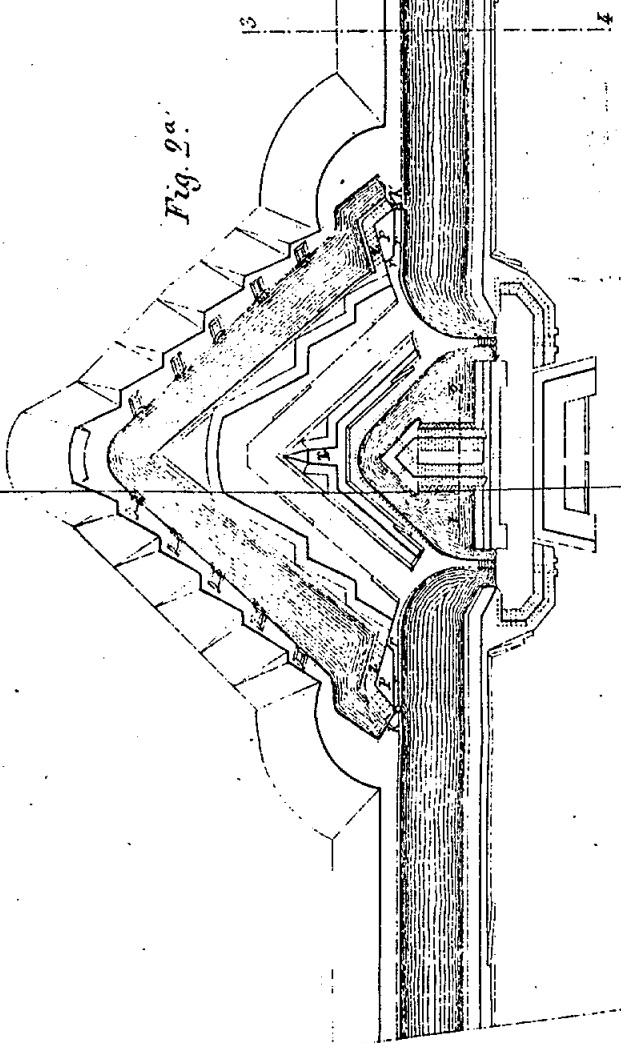
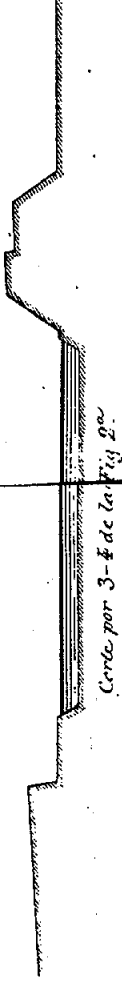

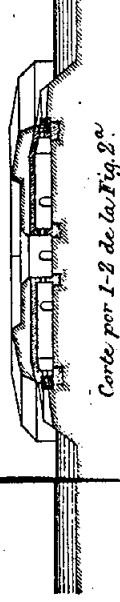
Fig. 2^a

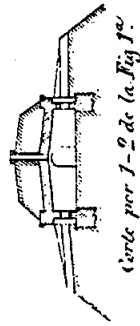
Corte por 3-4 de la Fig. 2^a

Corte por 1-2 de la Fig. 2^a

Corte por 1-2 de la Fig. 1^a

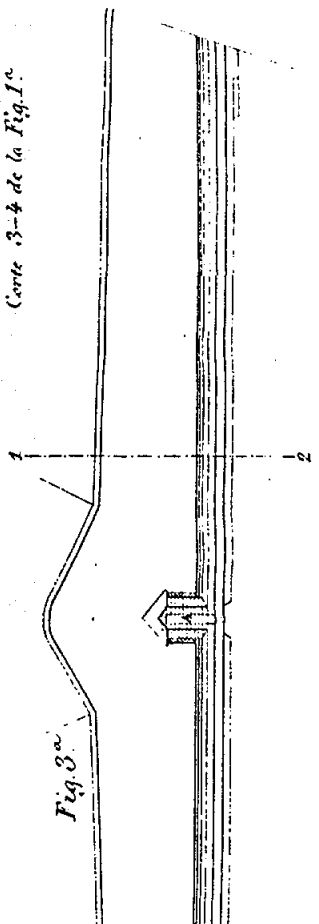
Corte por 5-6 de la Fig. 1^a

Corte 3-4 de la Fig. 1^a

Fig. 3^a

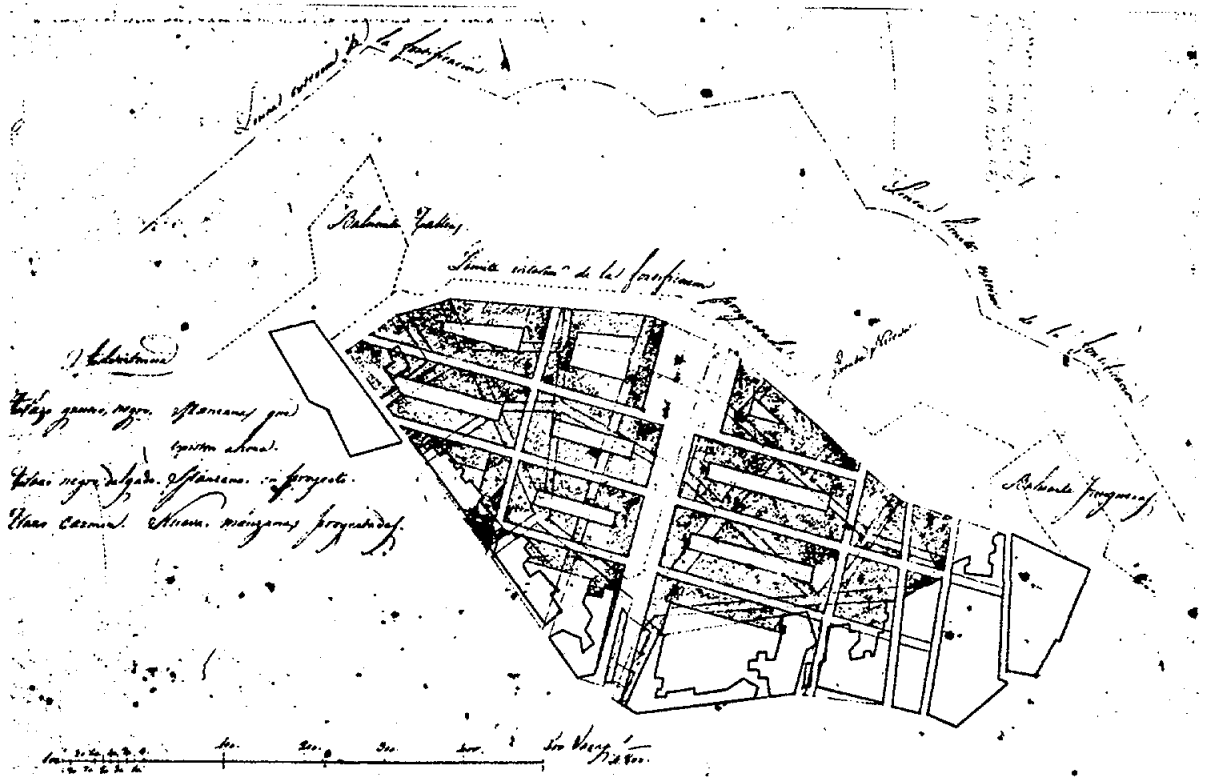
Corte por 1-2 de la Fig. 3^a

*Plan general en que se manifiesta el proyecto de la estructura de una nueva Plaza en el recinto de la Plaza de
 Madrid por la pertenencia actual de la Junta llamada de Plaza nueva sobre la zona de nueva plaza de San Juan que se propone
 desde el principio de su erección del terreno de San Juan el correspondiente al de San Juan, con la distribución de sus muros, alcazar, plaza y otras cosas de momento de por
 donde se muestra lo que se puede hacer en el presente de lo que se quiere que se haga en el futuro, para que se vea el todo en un solo plano.*

358

359

Figura 360

"Proyecto de ensanche de la ciudad de Barcelona por la parte de Gracia, concebido por D. José María Planas del Consejo de S.M..."

Malgrat l'oposició governamental, l'Ajuntament no renunciava a un eixample extens cap a Gràcia, que superés clarament els límits es trets imposats per l'anterior projecte; atiat, segons Carreras Candi, pels propietaris de Gràcia, va preparar un projecte de Ciutat Nova limitada entre Gràcia i Barcelona. El 14 de setembre de 1846, el diputat Josep Manuel Planas i Compte el va presentar al govern.

La semblança entre els noms de l'autor del projecte reproduït i la coincidència en la descripció del contingut, permeten aventurar que aquest és el projecte que es presentarà aleshores sense èxit.

El projecte palesa els interessos dels propietaris dels terrenys afectats, entre els quals es comptava, segons Àngels Solà, el propi autor del projecte. Les expectatives d'aquesta àrea del pla s'havien anat consolidant al llarg del segle, i especialment amb la formació del passeig de Gràcia, eix vertebrador del projecte.

Figura 361

Proposta de millores de Barcelona, feta per Tomàs Bertran i Soler (1847)

Vista la impossibilitat d'eliminar les muralles, l'autor propugna va una vegada més la vella alternativa d'eixample a costa dels es pais ocupats per la Ciutadella i l'Esplanada, dintre d'una proposta més àmplia de reforma interior que preveïa l'obertura de diverses vies per possibilitar les connexions entre les diferents parts de la ciutat. (A la figura s'han dibuixat els nous carrers que proposava i la numeració s'adiu amb la del propi T. Bertran i Soler).

Pel que fa a la Ciutadella, proposava traslladar-la, si s'havia de mantenir, al camp de la Bota, convertint el Passeig de Sant Joan en una "segona Rambla", vertebradora del nou barri a edificar.

La realització d'aquesta proposta hagués repercutit vigorosament en els equilibris urbans existents i s'hagués projectat al pla en el moment de la realització de l'eixample.

Font: T. Bertran i Soler, Itinerario descriptivo de Cataluña, Barcelona, 1847.

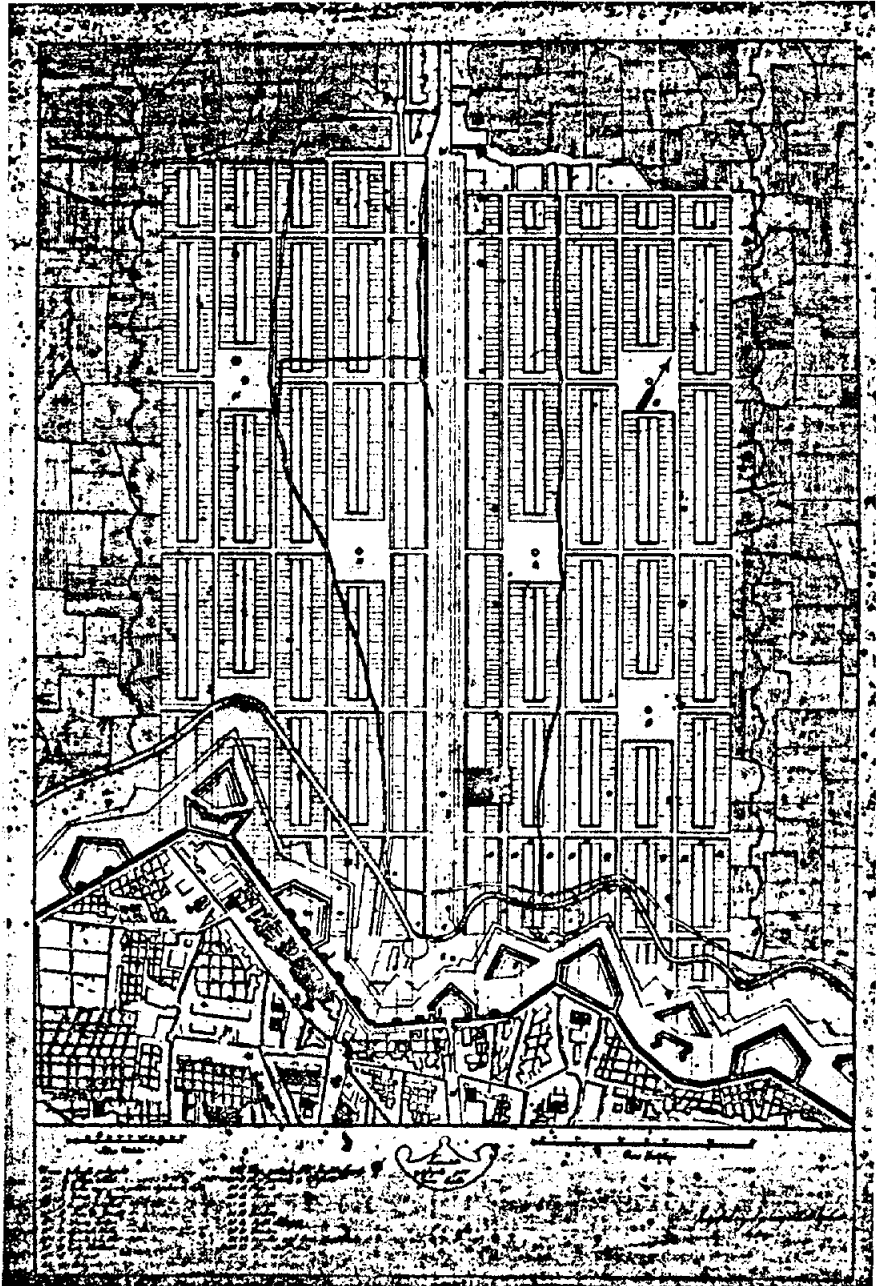

Figura 362

Projecte d'eixample proposat per la "Comisión Topográfica y de Ensanche" del "Cuerpo de Ingenieros del Ejército" (1848)

Les previsions militars no contemplaven l'enderrocament de la Ciutadella de Barcelona; i optaven per unir la cinta fortificada amb el Castell de Montjuïc. Quedava com a àrea d'eixample, a més de la ja prevista entre el baluard de Jonqueres i el dels Tallers, la zona entre la ciutat i Montjuïc que s'estenia des del mar i hortes de San Bertran, fins a Sants. Les noves fortificacions haguessin suposat l'enderrocament d'aquesta població.

Com s'ha vist a Lille i a Amberes, i malgrat els arguments de Monlau, encara no es considera incompatible, a meitat del segle XIX, la condició de gran ciutat i la de plaça militar.

Font: A.B. (S.H.M.).

Figura 363

Àrees de servitud militar abans i després del projecte d'eixample

Encara que les bases del concurs de projectes d'eixample per Barcelona pressupossin la derruïció de la Ciutadella, i que també ho faci el projecte de Cerdà aprovat pel Govern, la Ciutadella es mantindrà. Les àrees de servitud canviaran però no desapareixeran. La fortalesa de Montjuïc, la Ciutadella i el Fort Pius impediran la urbanització de les extensions a llevant i a ponent de la ciutat.

Cuerpo de Ingenieros

del

Arzobispado

PLANO DE UN PROYECTO DE ENSAMBLE DE LA PLAZA DE BARCELONA

Dirección Subinspección

de

Cataluña

terreno por recinto que partiendo del Castillo de Montjuich pase por la peña de altares a los Hornos próximos a la llamada Cruz de la Reina y saliendo del Collado de Vallero y se unirá con el antiguo recinto en la gran plaza del de San Quirico. Serenado y aligado por los Ingenieros encargados la accion topografica, en cada misma plaza.

INDICACIONES

- 1. Espaldar
- 2. Fachada
- 3. Fachada
- 4. Fachada
- 5. Fachada
- 6. Fachada
- 7. Fachada
- 8. Fachada
- 9. Fachada
- 10. Fachada
- 11. Fachada
- 12. Fachada
- 13. Fachada
- 14. Fachada
- 15. Fachada
- 16. Fachada
- 17. Fachada
- 18. Fachada
- 19. Fachada
- 20. Fachada
- 21. Fachada
- 22. Fachada
- 23. Fachada
- 24. Fachada
- 25. Fachada
- 26. Fachada
- 27. Fachada
- 28. Fachada
- 29. Fachada
- 30. Fachada
- 31. Fachada
- 32. Fachada
- 33. Fachada
- 34. Fachada
- 35. Fachada
- 36. Fachada
- 37. Fachada
- 38. Fachada
- 39. Fachada
- 40. Fachada
- 41. Fachada
- 42. Fachada
- 43. Fachada
- 44. Fachada
- 45. Fachada
- 46. Fachada
- 47. Fachada
- 48. Fachada
- 49. Fachada
- 50. Fachada
- 51. Fachada
- 52. Fachada
- 53. Fachada
- 54. Fachada
- 55. Fachada
- 56. Fachada
- 57. Fachada
- 58. Fachada
- 59. Fachada
- 60. Fachada
- 61. Fachada
- 62. Fachada
- 63. Fachada
- 64. Fachada
- 65. Fachada
- 66. Fachada
- 67. Fachada
- 68. Fachada
- 69. Fachada
- 70. Fachada
- 71. Fachada
- 72. Fachada
- 73. Fachada
- 74. Fachada
- 75. Fachada
- 76. Fachada
- 77. Fachada
- 78. Fachada
- 79. Fachada
- 80. Fachada
- 81. Fachada
- 82. Fachada
- 83. Fachada
- 84. Fachada
- 85. Fachada
- 86. Fachada
- 87. Fachada
- 88. Fachada
- 89. Fachada
- 90. Fachada
- 91. Fachada
- 92. Fachada
- 93. Fachada
- 94. Fachada
- 95. Fachada
- 96. Fachada
- 97. Fachada
- 98. Fachada
- 99. Fachada
- 100. Fachada

- 101. Fachada
- 102. Fachada
- 103. Fachada
- 104. Fachada
- 105. Fachada
- 106. Fachada
- 107. Fachada
- 108. Fachada
- 109. Fachada
- 110. Fachada
- 111. Fachada
- 112. Fachada
- 113. Fachada
- 114. Fachada
- 115. Fachada
- 116. Fachada
- 117. Fachada
- 118. Fachada
- 119. Fachada
- 120. Fachada
- 121. Fachada
- 122. Fachada
- 123. Fachada
- 124. Fachada
- 125. Fachada
- 126. Fachada
- 127. Fachada
- 128. Fachada
- 129. Fachada
- 130. Fachada
- 131. Fachada
- 132. Fachada
- 133. Fachada
- 134. Fachada
- 135. Fachada
- 136. Fachada
- 137. Fachada
- 138. Fachada
- 139. Fachada
- 140. Fachada
- 141. Fachada
- 142. Fachada
- 143. Fachada
- 144. Fachada
- 145. Fachada
- 146. Fachada
- 147. Fachada
- 148. Fachada
- 149. Fachada
- 150. Fachada
- 151. Fachada
- 152. Fachada
- 153. Fachada
- 154. Fachada
- 155. Fachada
- 156. Fachada
- 157. Fachada
- 158. Fachada
- 159. Fachada
- 160. Fachada
- 161. Fachada
- 162. Fachada
- 163. Fachada
- 164. Fachada
- 165. Fachada
- 166. Fachada
- 167. Fachada
- 168. Fachada
- 169. Fachada
- 170. Fachada
- 171. Fachada
- 172. Fachada
- 173. Fachada
- 174. Fachada
- 175. Fachada
- 176. Fachada
- 177. Fachada
- 178. Fachada
- 179. Fachada
- 180. Fachada
- 181. Fachada
- 182. Fachada
- 183. Fachada
- 184. Fachada
- 185. Fachada
- 186. Fachada
- 187. Fachada
- 188. Fachada
- 189. Fachada
- 190. Fachada
- 191. Fachada
- 192. Fachada
- 193. Fachada
- 194. Fachada
- 195. Fachada
- 196. Fachada
- 197. Fachada
- 198. Fachada
- 199. Fachada
- 200. Fachada

ESCALA DE 1000 METROS

Figura 364

Projecte d'eixample d'Ildefonso Cerdà (1859)

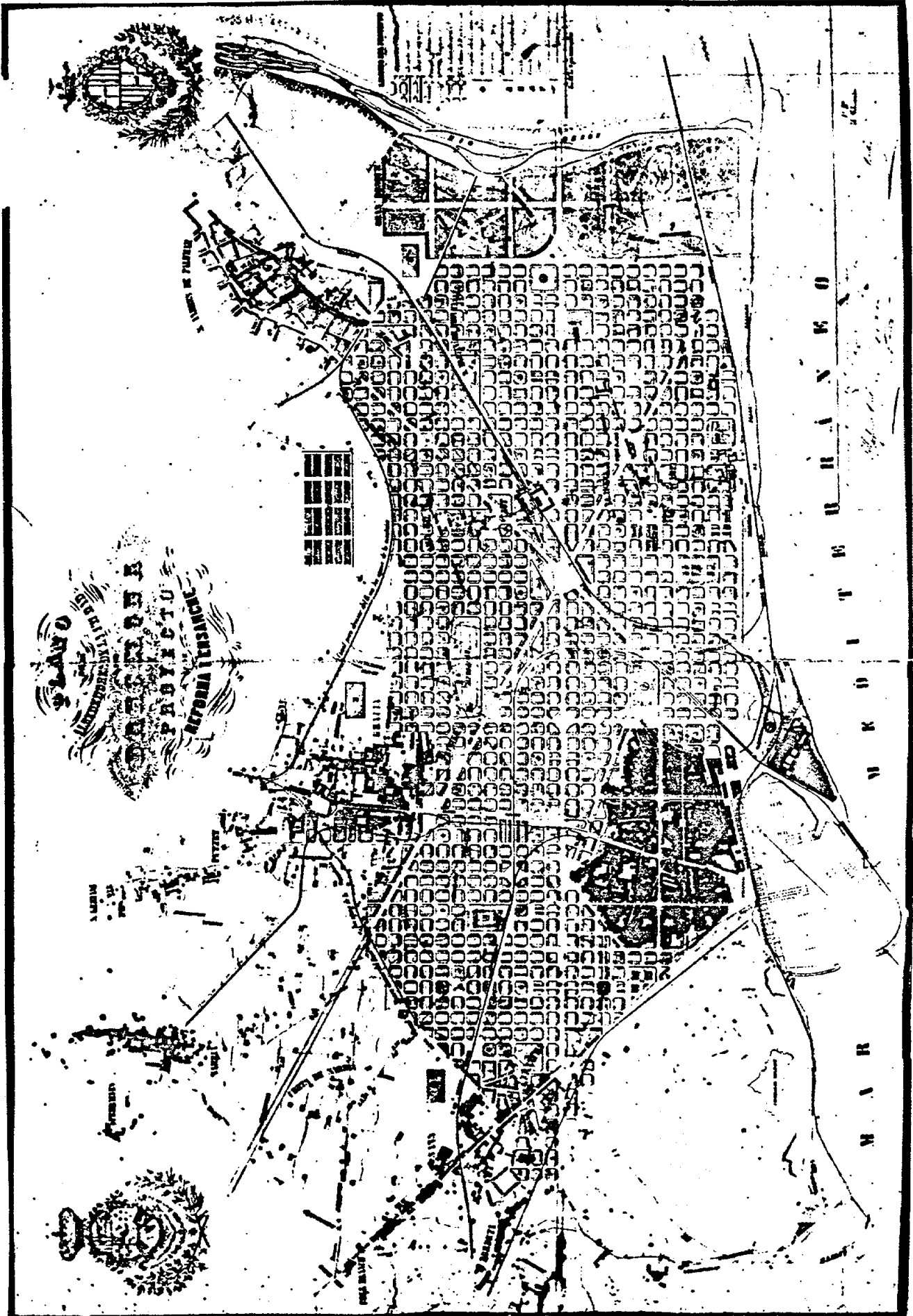
Cerdà concedeix una importància central a les connexions del port, que es projecta ampliar amb les línies de ferro-carril i amb les vies de penetració cap al territori. El traçat del carrer Paral·lel i de la via Meridiana en són el testimoni. Aquesta última es configura com a eix essencial d'expansió urbana cap a Llevant, i la plaça de les Glòries es converteix en el centre evident del nou traçat.

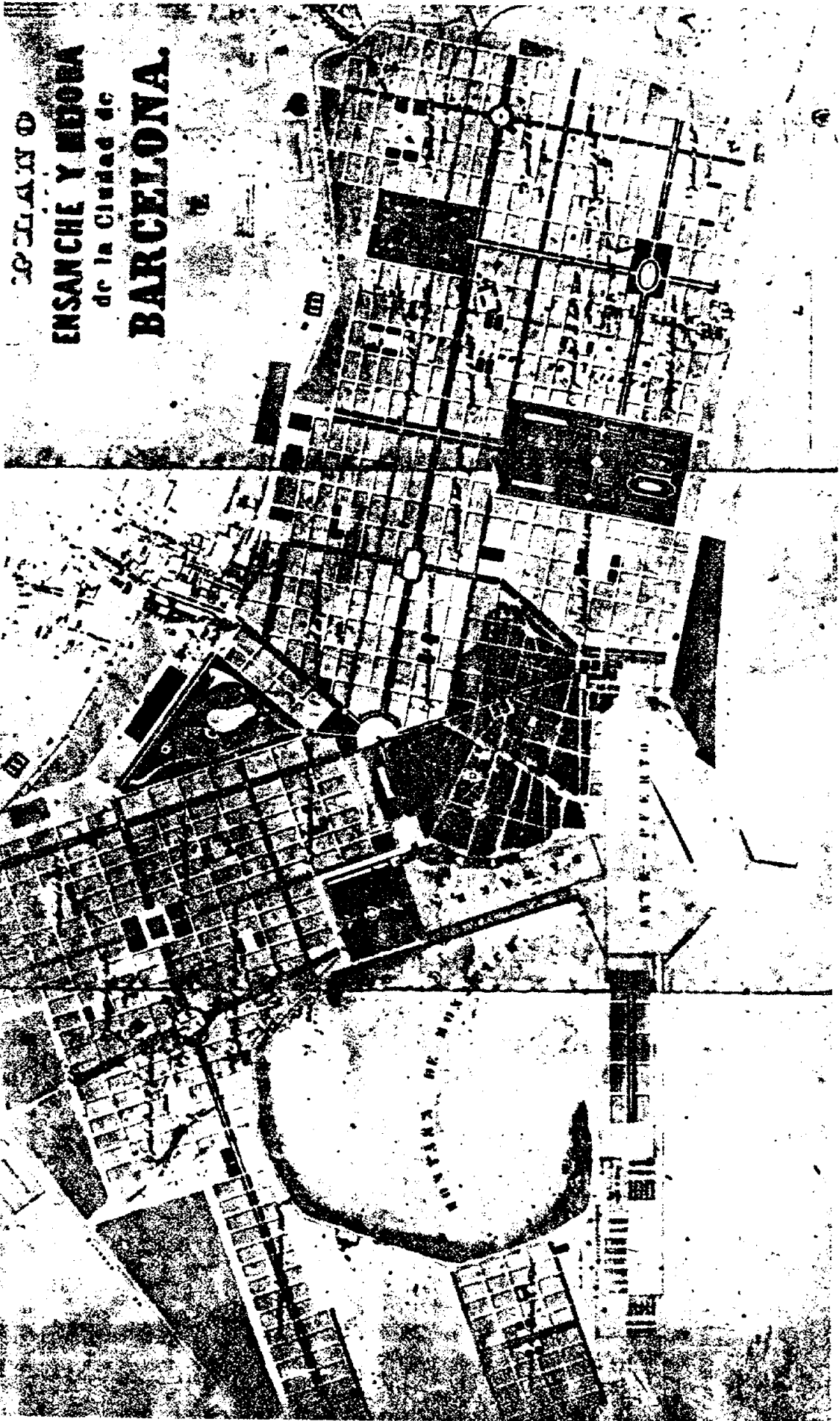
En aquest context, és del tot coherent la decidida urbanització del solar de la Ciutadella, com a lògica expansió del barri portuari i de negocis, criteri que encaixa amb una previsió de centres urbans que queden indicats amb la situació d'edificis públics. Així, es poden observar dos centres immediats a la vella ciutat (un al passeig de Gràcia i un altre al Born), i el centre ja esmentat a la plaça de les Glòries, que es configura com el centre representatiu de la ciutat futura.

Figura 365

Projecte d'eixample de F. Soler i Glòria (1857)

També el projecte de Soler i Glòria concedeix un paper central a les grans infraestructures: en aquest cas, és fins i tot més flagrant i explícit per què comporta modificacions radicals dels centres urbans. El projecte preveu una gran dàrsena entre la ciutat i Montjuïc, i situa l'estació general de ferro-carrils entre el baluard dels Tallers i la Dàrsena, punt que es configura com a centre de la nova ciutat. Aquest queda connectat per una ampla via, que "esventra" els vells teixits amb el barri de la Ribera.

Figura 366

Projecte d'eixample de M. Garriga i Roca (1857): solució nº 4

L'arquitecte M. Garriga i Roca, que és el que millor coneix la ciutat existent, i que manifesta en diverses ocasions la seva actitud de respecte als interessos creats, és el que, amb els seus projectes, millor ens pot orientar sobre la "ciutat real" i sobre les orientacions de l'Ajuntament.

L'arquitecte del Masnou, oferirà set solucions en les quals no contempla la derruïció de la Ciutatella, i orienta l'expansió cap el terreny "que la naturaleza y la opinión pública designan para la nueva ciudad", o sigui, l'espai entre Barcelona i Gràcia. La ciutat es configura essencialment com a espai de residència i sociabilitat de la nova burgesia metropolitana.

Figura 367

Projecte d'eixample de M. Garriga i Roca (1857): solució nº 3

La tercera solució de Garriga ens aproxima millor a les pautes establertes pel propi Ajuntament a les bases del concurs d'eixample. En efecte, hi ha dibuixats, amb el mateix nivell de detall que l'eixample entre la ciutat vella i Gràcia, dues expansions més del teixit urbà: una petita a Sants, i l'altra molt més important a la Llacuna, assentaments on a les referides bases s'hi preveu la instal·lació de les futures indústries.

El "realisme" de Garriga quedarà confirmat per la pròpia construcció de l'eixample en el marc del traçat Cerdà.

Figura 368

Projecte d'eixample de A. Rovira i Trias (1859)

El projecte de Rovira segueix moltes de les pautes del de Garriga. Com aquell, defineix una àrea d'eixample ben limitada, fora de la qual es limita a indicar les línies principals del traçat. Rovira afronta sense convicció els grans temes funcionals i infraestructurals, i planteja la ciutat en termes pròxims a les idees que, segons Soler i Glòria, "vulgarmente reinan en Barcelona", que són:

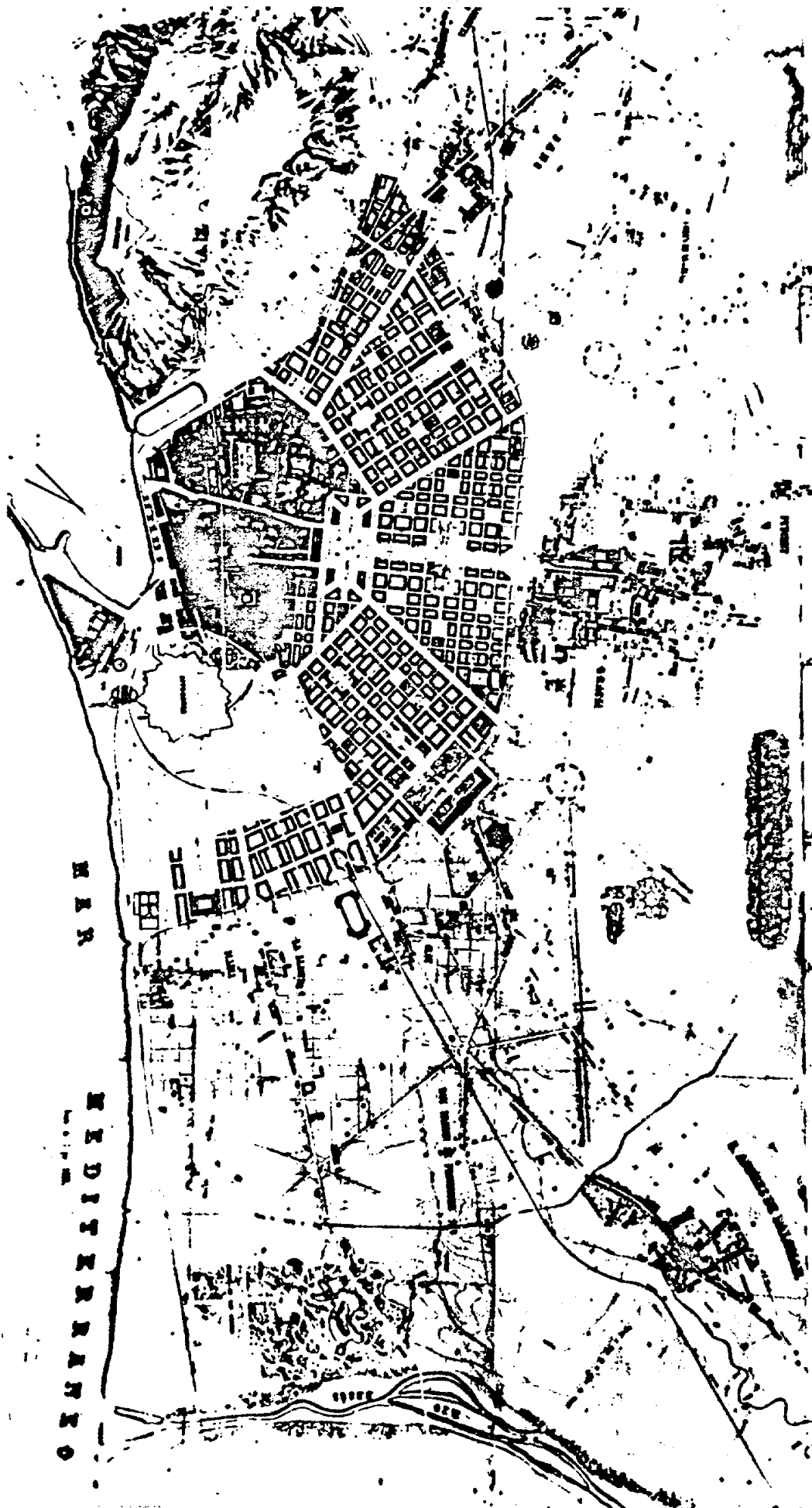
- 1) la conservació de l'actual passeig de Gràcia.
- 2) la circumvalació de la vella Barcelona amb un boulevard.
- 3) l'establiment d'espais d'esbarjo com els Camps Elisis.
- 4) un ferro-carril (o tranvia) de circumvalació.
- 5) No emprendre grans obres a la ciutat actual.
- 6) respectar els pobles immediats a Barcelona.

Figures 369 i 370

"Proyecto de un boulevard" de M. Garriga i Roca (1861)

La construcció d'un anell de boulevards, que era una de les "idees que vulgarment reinaven a Barcelona" en termes de Soler i Glòria, serà un dels cavalls de batalla municipals en els anys posteriors a l'aprovació del projecte Cerdà. Els espais alliberats per la demolició de les fortificacions semblaven, als ulls de l'Ajuntament, els més indicats per establir una àmplia franja amb funcions higièniques, i d'expansió i esbarjo de la atapeïda població de la ciutat antiga. La ràpida privatització del sòl públic per part del Ministeri, va alçar la infranquejable barrera dels interessos privats. El fracàs dels boulevards és un signe prou evident de la dificultat de conciliar interès públic i interès privat.

PLANO DEL PROYECTO DE ENLAZAMIENTO DE LA CIUDAD

MAR MEDITERRANEO

Figura 371

Avant-projecte de parc, palau d'Indústria i Museu Nacional en el solar de la Ciutadella de Josep Fontseré i Mestres (5.10.1868)

L'aprovació del projecte d'eixample comportava, de fet, la futura desaparició de la Ciutadella, i amb aquesta base es va reiniciar durant els anys 60 una nova ofensiva per aconseguir l'enderroc de la fortalesa. Els arguments eren els de sempre, i insistien en el valor de l'àrea que ademés "crecería muchísimo con la demanda y competencia de los comerciantes e industriales que tanto abundan en esta capital esencialmente mercantil e industrial, los cuales no perdonarían medio ni sacrificio para poder establecerse en las inmediaciones del Puerto, de la Bolsa y de la Aduana que constituyen el centro en donde se realizan las más importantes operaciones de sus negocios respectivos". El ferrocarril, el creixement del tràfic portuari, l'obertura del canal de Suez, tot contribuïa a la revalorització de l'àrea.

Quan finalment la revolució de setembre de 1868 faciliti la cessió del solar, els plantejaments hauran canviat radicalment, i es decidirà sense oposició el destinar a parc el solar recuperat. L'avant-projecte de Fontseré aquí reproduït, es presentarà l'octubre del mateix any. Les raons d'aquest canvi radical cal buscar-les en l'oposició dels interessos privats, experimentada durant els anys transcorreguts, a tot intent de posar en marxa l'ambiciosa previsió d'espais públics del projecte Cerdà i del propi Ajuntament.

Cal considerar a més, com assenyala M. Coromines, que la llei d'eixample del 29 de juny de 1864, si havia instituit clarament el sistema d'expropiació pel que fa a carrers, places, mercats i passejos, havia deixat al marge els parcs que no quedaven sota la de claració d'utilitat pública.

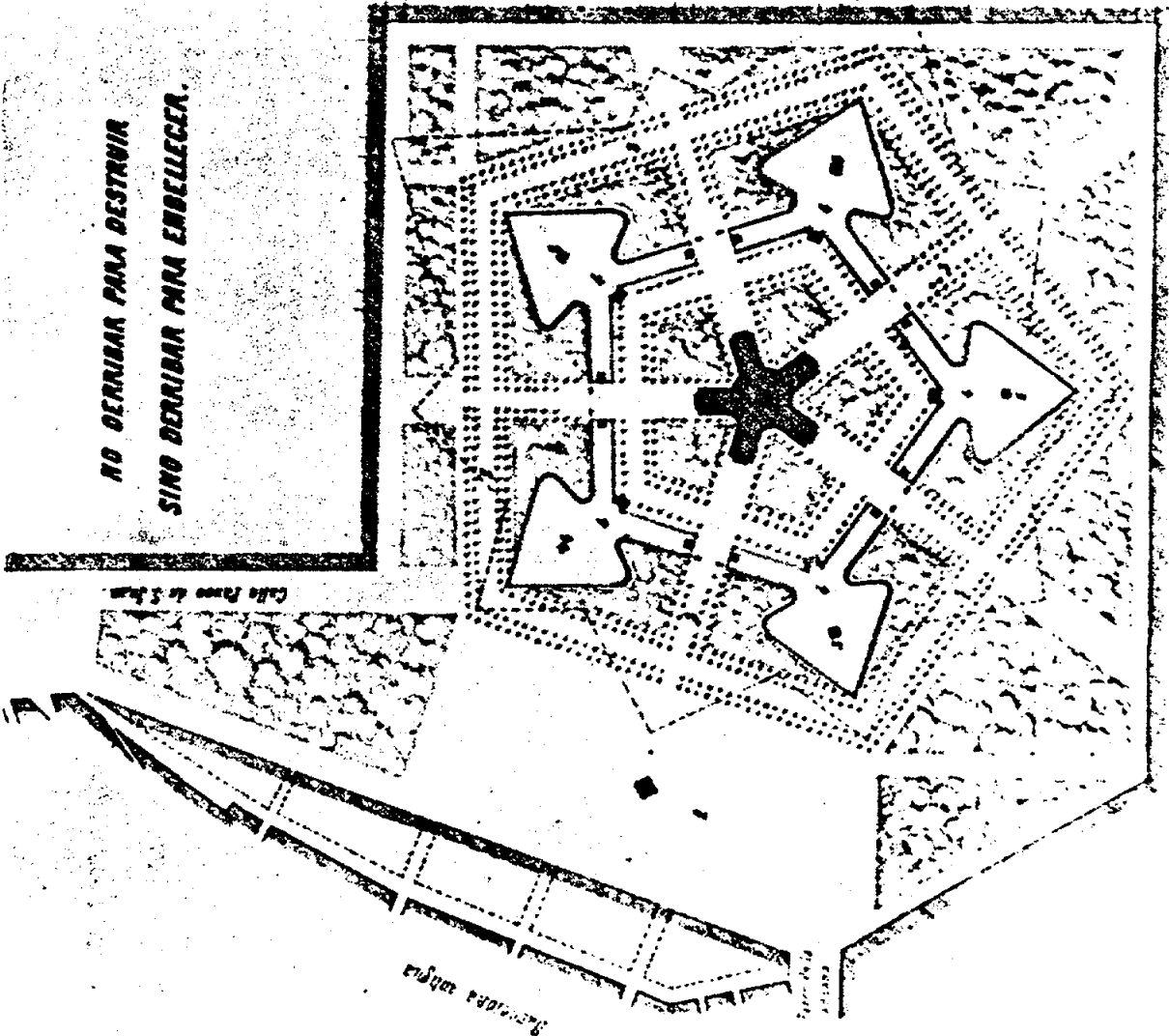
Figura 372

Croquis esquemàtic de la solució de Cerdà per l'àrea de la Ciutadella

El parc no hipotecava el sistema previst de connexions, però quedava fora del solar cedit. Aquest era dedicat a l'expansió de la ciutat.

- 1) Plaça de les Glòries: centre potencial de l'eixample.
- 2) Av. Meridiana: connexió del port amb la via que penetra per la vall del Besós.
- 3) Parc previst al davant de la Porta Nova.
- 4) Port.

**NO DERRIBAR PARA DESTRUIR
SINO DERRIBAR PARA ENBELLECER.**

ANTE-PROYECTO

*Para un palacio de industria museo Nacional
y jardines.*

1. Palacio de la industria y museo Nacional.
2. Gran Plaza y monumento central.
3. Avenidas y pasos.
4. Parterres.
5. Monumentos dedicados al pueblo al ejército y marina & jardines.
6. Jardines.
7. Líneas extremas de edificación.

Parque a 15 de Marzo de 1902
[Signature]

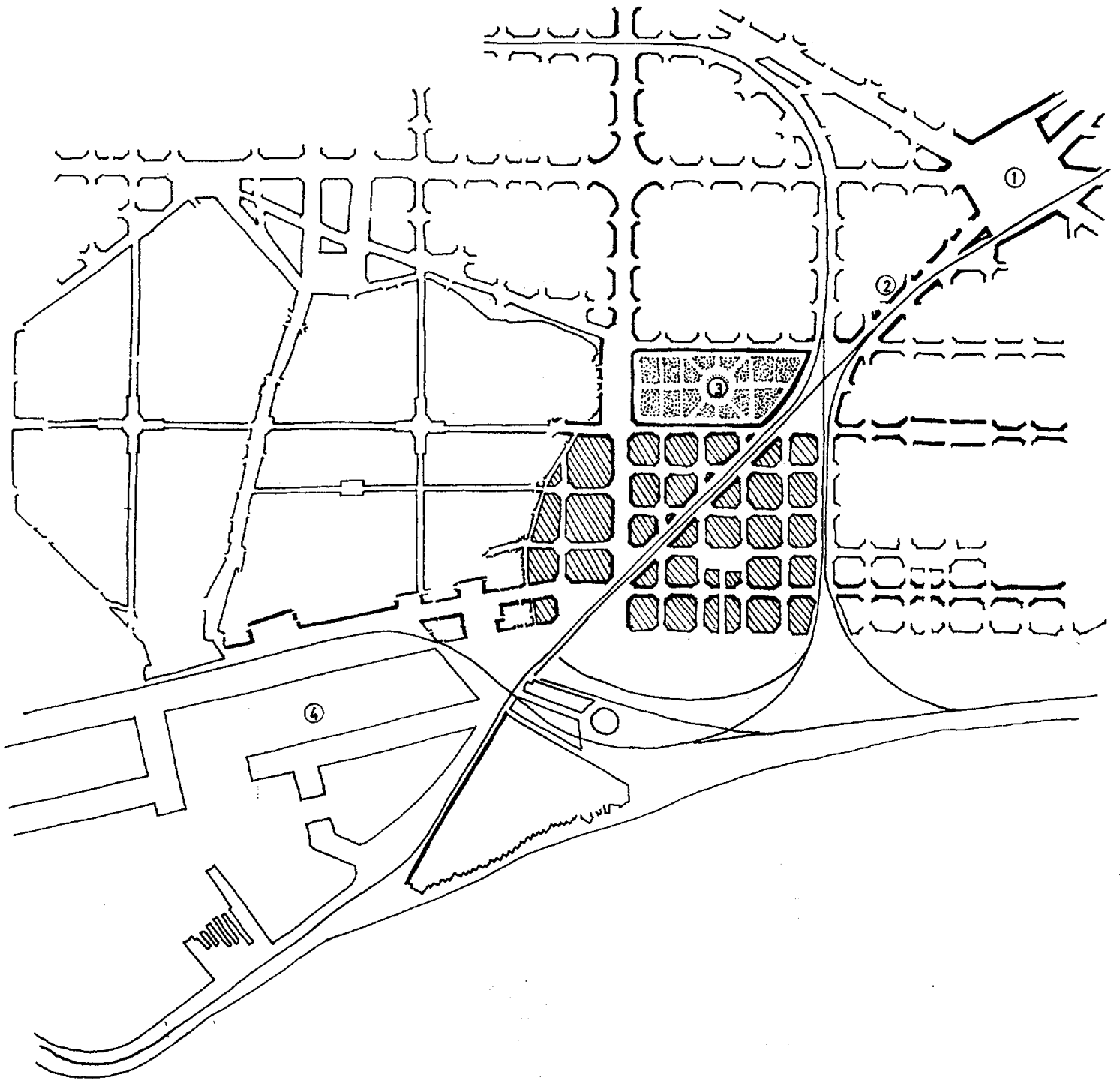

Figura 373

Croquis aproximatiu de la proposta de Garriga i Roca (25.9.1871)

La situació del parc alterava el pla d'eixample en interrompre el curs de la Meridiana, però buscava connexions cap al Besós i cap a llevant, oferint possibilitats a una futura expansió de la ciutat en aquella direcció. Expansió que preveia vinculada a una expansió de l'àrea portuària cap a la Llacuna. "Al alcance de todos se halla la oportunidad de dar ensanche, entrada segura, condiciones higiénicas y corriente ó renuevo de aguas al puesto por el único punto que tiene acequible hacia oriente, que es precisamente el más pròpio para desarrollarse las barriadas marítimas y el más conveniente para emplazamiento de un gran arsenal marítimo a la moderna...".

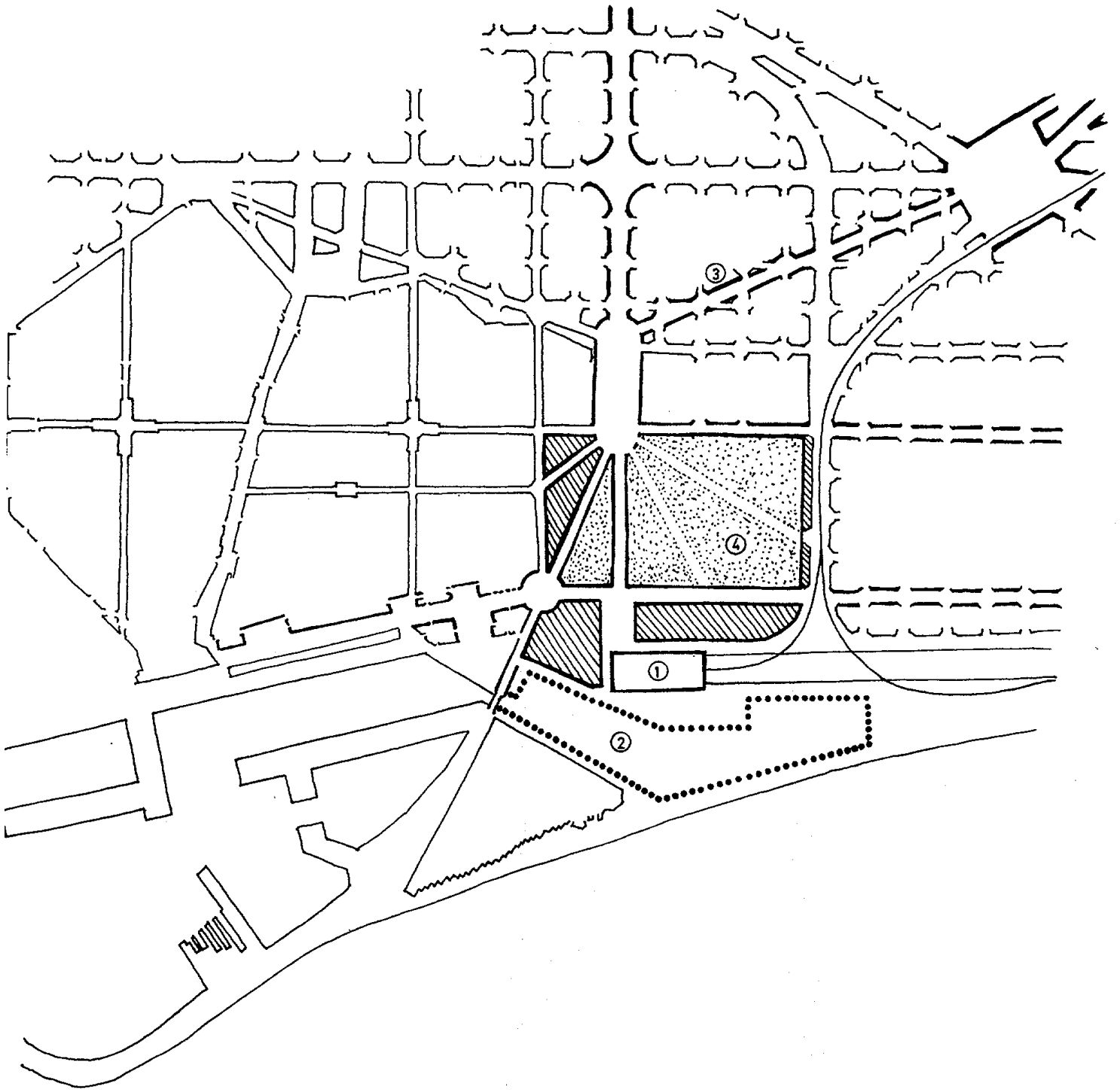
1) Estació general de ferrocarrils. 2) Expansió del port cap a llevant. 3) Nova via de connexió entre la plaça de les Glòries i el port. 4) Àrea destinada a parc.

Figura 374

Plànol de la ciutat de Marsella l'any 1864, amb el nou port

Garriga i Roca s'inspirava explícitament en la formidable extensió del nou port de Marsella capaç d'articular un ampli barri portuari. El projecte de Rafo. aprovat pel port de Barcelona, combinat amb la topografia de la costa, impediè una solució semblant, sinò s'optava, com proposava Garriga, una expansió progressiva cap a llevant. Independentment dels problemes tècnics que això pogués presentar, el cert és que des del punt de vista de la bona vertebració de les àrees urbanes el projecte oferia clares avantatges respecte al definitiu de Fontseré.

DEPARTEMENT DES BOUCHES DU RHONE
PLAN
 DE LA VILLE DE MARSEILLE
 ET DE LA BANLIEUE.
 1864.

-
-
- ▨
- ▩
-

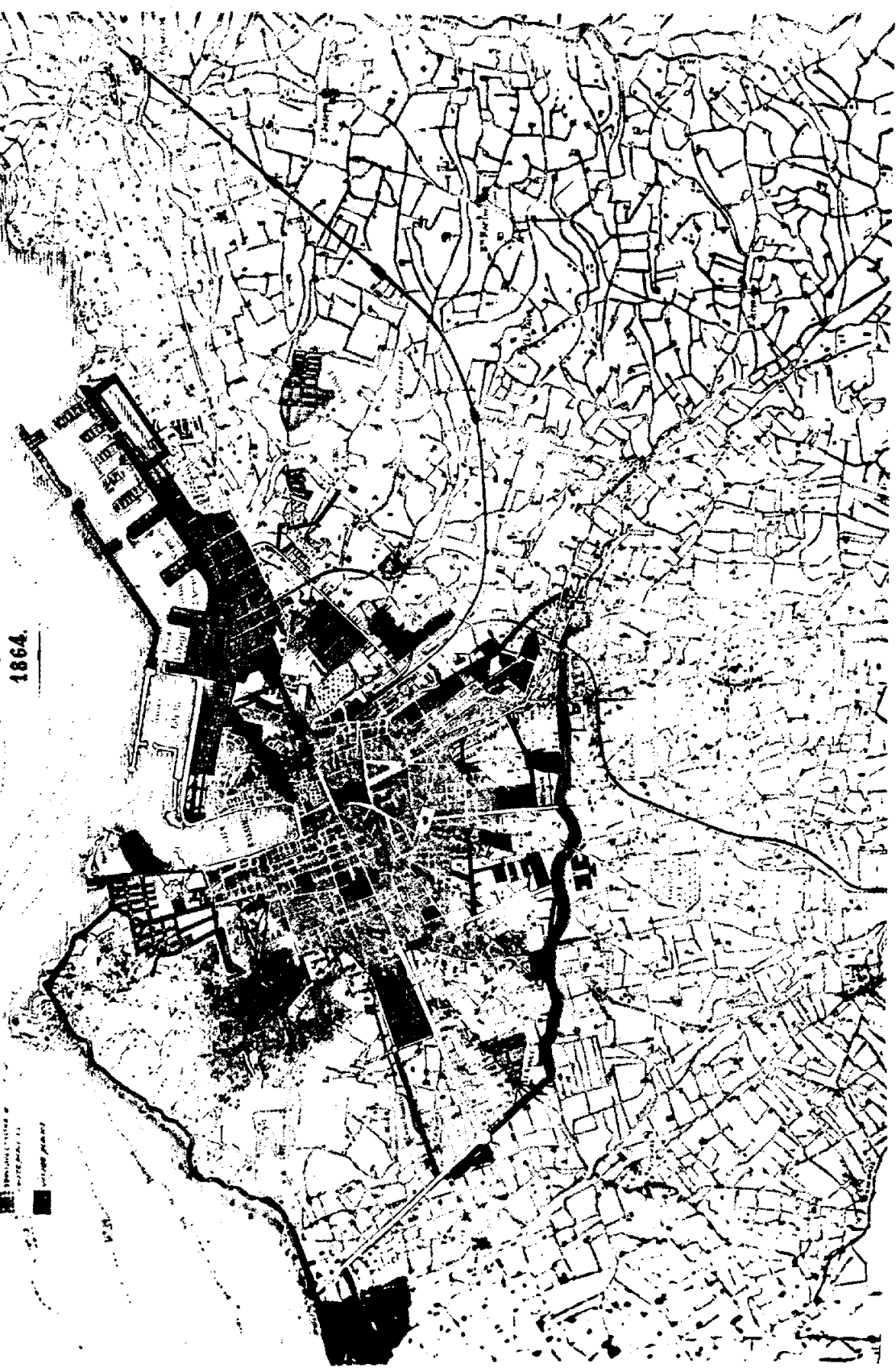

Figura 375

Croquis de la implantació del projecte de J. Fontseré (1871)

Fontseré converteix el parc en el protagonista essencial de l'escena, eliminant qualsevol altre determinant que no sigui l'econòmic i l'ajustament a les bases del concurs. Converteix el desenvolupament industrial i el tràfic portuari en arguments que justifiquen la necessitat del parc com a signe de status de la ciutat. El parc emfasitzarà, en conseqüència, la seva component monumental, els requeriments d'ordre simbòlic seran els que el configuraran, convertint-lo en un espai emergent del paisatge urbà, i en horitzó perspectiu de dues vies importants: el passeig de l'Aduana i el nou passeig de Sant Joan.

La gran àrea que ocupa es configura com un espai privilegiat però límit, que dóna l'esquema a tot l'eixample oriental, i ignora la gran via Meridiana. Les connexions que havien preocupat a Cerdà i en Garriga i Roca són suprimides de soca-arrel.

- 1) Estació general de ferro-carrils. 2) Mercat. 3) Escorxador.
- 4) Parc. 5) Passeig de Sant Joan. 6) Passeig de l'Aduana.

Figura 376

Projecte de J. Fontseré de parc i jardins en els terrenys de la Ex-Ciutadella

A diferència de la Fig 371 que mostrava encara un disseny molt primari, el projecte aconsegueix un resultat més apropiat al significat urbà que es vol atorgar al parc. Les moltes modificacions que sofrirà el parc en el futur no canviaran la seva relació amb la ciutat, o, en tot cas, reforçaran la seva funció de barrera.

Font: M. Torres..., Inici..., (IMH).

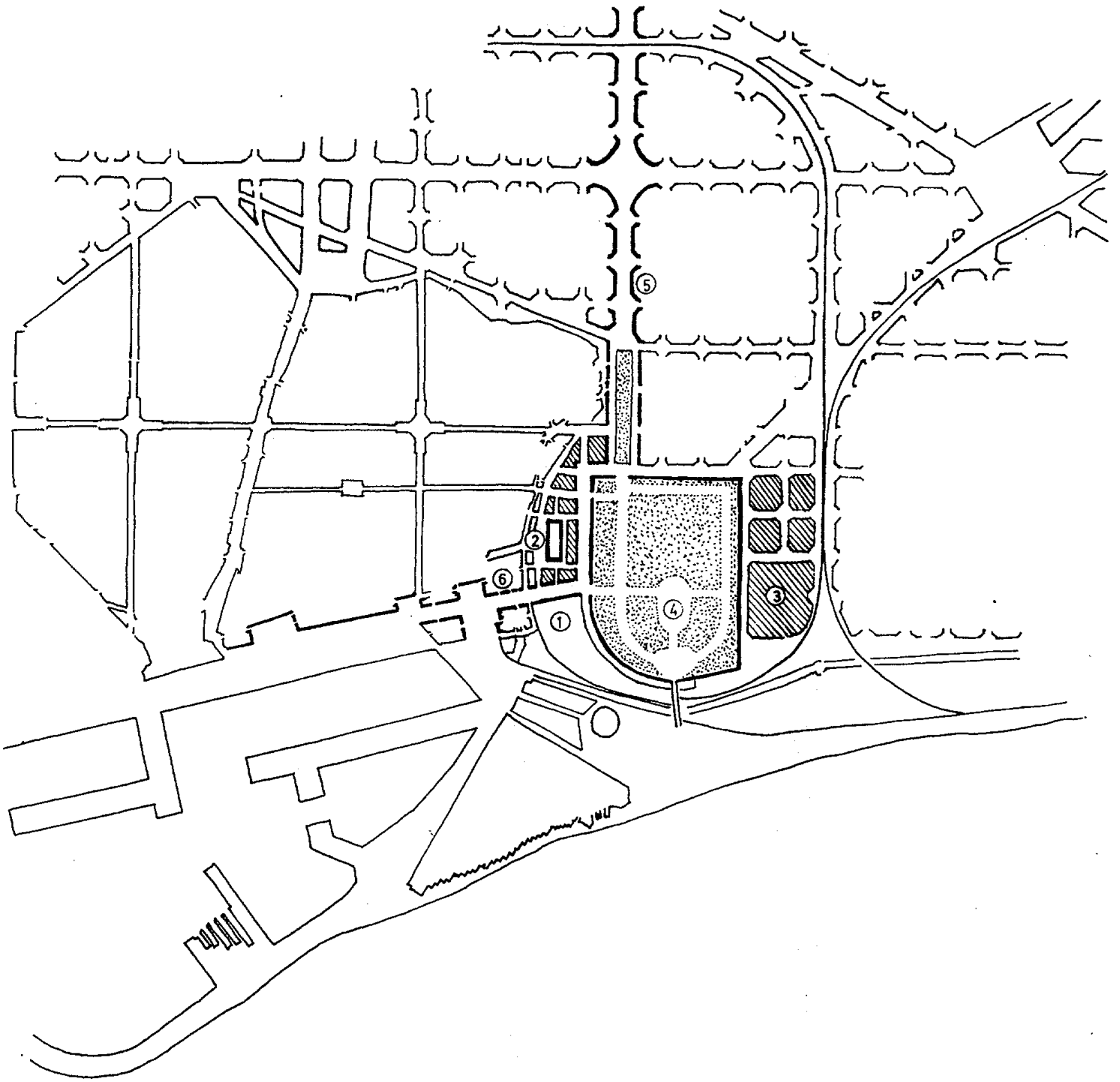
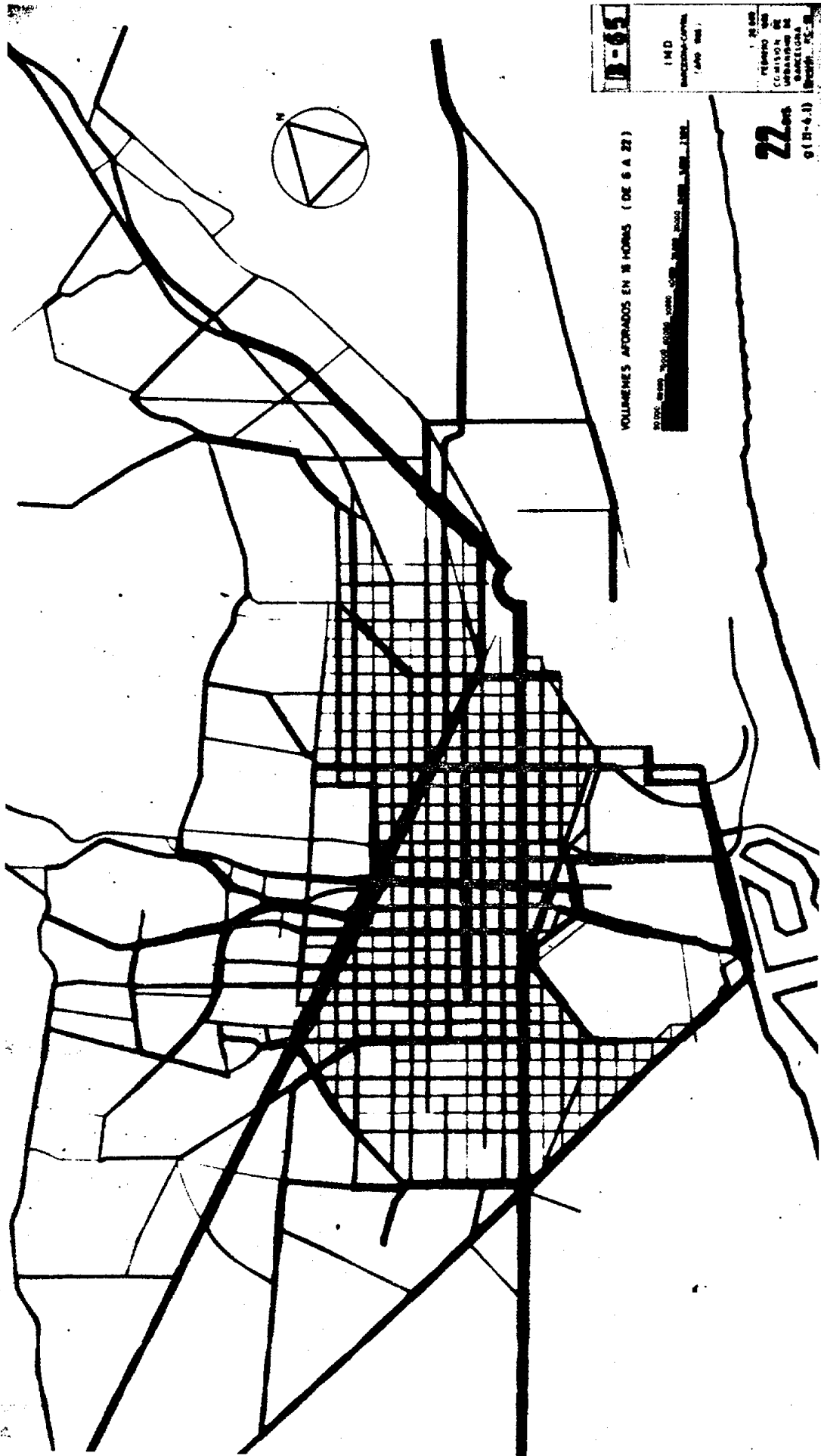

Figura 377

Tràfic rodat aforat l'any 1965 per la Comissió d'Urbanisme de Barcelona

L'esquema circulatori resultant dels aforaments de 1965, és prou explícit sobre les conseqüències a llarg termini de la llarga història de l'àrea entorn a la Ciutadella. Aquest problema palès i ben conegut és un dels grans reptes urbanístics actuals de la ciutat.

B-65

IMD

INSTITUTO DE INVESTIGACIONES Y DOCUMENTACION DE LA CIUDAD DE BARCELONA

1965

COMISION DE URBANISMO DE BARCELONA

9 (B-6.1)

VOLUMENES APROXIMADOS EN M. CUBOS (DE 6 A 22)

ESCALA: 1:5000

22

BIBLIOGRAFIA

AA.DD., La città come forma simbólica saggi sulla teoria dell'architettura nel Rinascimento, Bulzoni, 1973.

AA.DD., El tránsito de la Edad Media al Renacimiento en la historia de España, CSIC, 1967.

AA.DD., Individu et société à la Renaissance, Université libre de Bruxelles, 1967.

AA.DD., La formazione della città industriale, "Quaderni Storici", 27, Ancona, set./des., 1974.

AA.DD., Charles V et son temps, CNRS, 1959.

AA.DD., Il potere e lo spazio. La scena del Principe. Firenze e la Toscana dei Medici nell'Europa del cinquecento, Electa editrice, 1980.

AA.DD., Les miroirs de la ville: un débat sur le discours des anciens géographes, "Urbi", n° 2, Paris, des. 1979.

ADROER, A.M^a, Un palau reial frustrat, comunicació presentada al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", Barcelona, des. 1985.

AGULHON, M.; CHOAY, F.; CRUBELLIER, M.; LEQUIN, Y.; RONCAYOLO, M., La ville de l'âge industriel: le cycle haussmannien, Tom 4 de Histoire de la France Urbaine, ed. Seuil, Paris, 1983.

AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIÉ, F.P., Catálogo Monumental de España. La Ciudad de Barcelona, CSIC, Instituto Diego de Velázquez, 1947.

AINAUD, J.; DEL CASTILLO, A.; PERICOT, Ll.; VICENS VIVES, J., Barcelona a través de los tiempos, Barcelona, 1944.

ALEMANY, J., El port de Barcelona, ed. Avenç, Barcelona, 1984.

ALEMANY, J., Port i ciutat a Barcelona, Genova i Marsella, Comunicació presentada al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", Barcelona, 1985.

ALONSO DE ARMIÑO, L.C.; PIÑÓN, J.L., Gli studio di storia urbana in Spagna (1970-1980), "Storia Urbana", Anno VIII, nº 28, jul./set. 1984.

ALMIRANTE, J., Diccionario militar, etimológico, histórico, tecnológico, Madrid, 1869.

AMELANG, J., A note on marriage, contracts as a source for the social history of early modern Barcelona, "Estudis històrics i documents dels arxius de protocols", VIII, Barcelona, 1980.

AMELANG, J., La formación de una clase dirigente. Barcelona 1490-1714, ed. Ariel, Barcelona, 1986 (v.o. Princeton, 1986).

AMELANG, J., L'oligarquia ciutadana a la Barcelona Moderna: una aproximació comparada, "Recerques 13", Barcelona, 1983.

AMELANG, J., Honored citizens and shameful poor. Social and cultural change in Barcelona 1510-1714, Princeton University, 1981, University Microfilms International Ann Arbor, 1981 (pròxima edició en versió castellana d'Ariel).

AMELANG, J., El carrer de Montcada: canvi social i cultura popular en la Barcelona Moderna, "Avenç", 18, Barcelona, 1979.

ANES, G., Economía e Ilustración en la España del siglo XVIII, 1969.

ANES, G., El antiguo Régimen: Los Borbones, Alianza Universidad, Madrid, 1975.

ARICÒ, N., Mestieri e spazio urbano a Messina nell'epoca di Ferdinando il Cattolico, "Storia della Città", 24, anno settimo, IV, oct./des. 1982.

ARRANZ, M., Els enginyers militars en l'arquitectura i l'urbanisme del s. XVIII, "Artilugi", 14, Barcelona, 1982.

ARRANZ, M., Demanda estatal i activitat econòmica a Catalunya sota els primers borbons (1714-1808), dins les "Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.

ARRANZ, M., Los profesionales de la construcción en la Barcelona del s. XVIII, Tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1979.

ARRANZ, M.; GRAU, R., Problemas de inmigración y asimilación en la Barcelona del s. XVIII, "Revista de Geografía", Barcelona, 1969-71.

ARRANZ, M., Entre el sistema gremial i el sistema fabril: la ciutat manufacturera (segle XVIII), "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona" (en Premsa), Barcelona, des. 1985.

ARRANZ, M.; GRAU, R.; LÓPEZ, M., El parc de la Ciutadella, una visió històrica, Ajuntament de Barcelona i l'Avenç, Barcelona, 1984.

ARRANZ, M., De la casa artesana a la casa capitalista: l'habitatge a la Barcelona del segle XVIII, "III Jornades d'Estudis Històrics Locals", 1983.

ARRANZ, M., Los profesionales de la construcción, Tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1979 (consultable IMHB).

AYDALOT, Ph.; BERGERON, L.; RONCAYOLO, M., Industrialisation et croissance urbaine dans la France du XIX ème. siècle, "Dossiers du Centre: Economie, Espace, Environnement", École des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Centre de recherches historiques. Groupe d'études urbaines, 1981.

ARTOLA, M., La burguesía revolucionaria (1808-1874), Alianza, Madrid, 1973.

BADA, J., Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI, Barcelona, 1970.

BADOSA, E., Els lloguers de cases a la ciutat de Barcelona (1780-1834), "Recerques", nº 10, Barcelona, 1980.

BAKHTINE , M., L'oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la renaissance, Gallimard, Paris, 1970.

BALAGUER, V., Las calles de Barcelona, Barcelona, 1865.

BALAGUER, V., Historia de Catalunya, Barcelona, 1863.

BALCELLS, A., Cataluña Contemporánea I (siglo XIX), Siglo XXI, Madrid, 1977.

BANKS, Ph., Montjuïc, the port and the city: a reconsideration, dins Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, La Magrana, Barcelona, 1984.

BANKS, Ph., The origins of the "Gremi de Sabaters" of Barcelona, "Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat", Barcelona, 1980, nº XVIII.

BANKS, Ph., The north-western gate of the city of Barcelona in the 11th. and 12th. centuries, "Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad", Barcelona, 1977, nº XVII.

BANKS, Ph., Burgus, Suburbium and Vilanova: the extramural growth of Barcelona before A.D. 1200, Comunicació encara inèdita, presentada al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona".

BANKS, Ph., Dictionary of the Middle Ages (veu: Barcelona), Charles Scribner's Sons, New York.

BANKS, Ph., The roman inheritance and topographical transitions in early medieval Barcelona, "Papers in Iberian Archeology", BAR, International series 193, Oxford, 1984.

BARADO, F., El sitio de Amberes 1584-1585 con el principio y fin que tuvo la dominación española en los estados bajos, Madrid, 1895).

BARDET, J.P., Rouen aux XVII et XVIII siècles. Les mutations d'un espace social, Sedes, Paris, 1983.

BARDET, J.P., Entre villes et campagnes du passé innovateurs et suiveurs en matière de contraception, Seminari sobre "Urbanization and population dynamics in History", Keio University, Japan, ene. 1986.

BARNI, G.; VISCARDI, A., L'Italia nell'età comunale, Editrice Torinese, Torino, 1966.

BARRAQUER, C., Las casas de religiosos en Cataluña en el primer tercio del siglo XIX, Altés, Barcelona, 1906.

BATLLE, C.; CASAS, M., La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII), a "La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval", Barcelona, 1980.

BATLLE C., La mentalitat i les formes de vida dels mercaders catalans medievals, "Cuadernos de Historia Económica de Cataluña", XIII, Barcelona, 1980.

BATLLE, C., La ayuda a los pobres en la parroquia de San Justo de Barcelona, Actas das 1ª Jornadas Luso-Espanholas de Historia Medieval, "A pobreza e a assisténcia aos pobres na Península ibérica durante a Idade Média", Lisboa, 1973.

BAUCELLS, J., La Pia Almoina de la Seu de Barcelona, origen y desarrollo, Actas das 1ª Jornadas Luso-Espanholas de Historia Medieval, "A pobreza e a assisténcia aos pobres na Península ibérica durante a Idade Media", Lisboa, 1973.

BATLLE, C., La crisis social y econòmica de Barcelona a mediados del siglo XV, CSIC, 1973.

BATLLE, C., Barcelona a mediados del siglo XV, El Albir Universal, Barcelona, 1976.

BATLLE, C., Intentos de democratización de un gobierno municipal: Barcelona en el siglo XIV, "Annales de la Faculté des lettres et sciences humaines de Nice", nº 9-10, 1969.

BATLLE, C., Expansió i alternances de la població de Barcelona i el Pla a la Baixa Edat Mitjana, Ponència al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", Barcelona, des. 1985.

BATLLE, C., El municipio de Barcelona en el siglo XIV, "Cuadernos de Historia económica de Cataluña", VIII, Barcelona, 1977.

BATLLE, C., Urbanisme i societat a la Catalunya Medieval, "Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya", XX, Barcelona, oct. 1979 (També dins Evolució urbana de Catalunya, La Magrana, Barcelona, 1983).

BATLLE, C., Els prohoms de la Ribera de Barcelona i llurs atribucions en matèria d'urbanisme (segona meitat del segle XIII), "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, La Magrana, Barcelona, 1984.

BATLLE, C., La casa burgesa a la Barcelona del segle XIII, "Acta/Mediaevalia", Annex 1, 1983, Dep.Hist.Mediev., Fac.Geo.Hist. Univ. Barcelona.

BATLLE, C., La família i la casa d'un draper de Barcelona: Burget de Banyeres (primera meitat del XIII), "Acta Historica et archeologica Mediaevalia", Any II-2-1981.

BATLLE, C., La casa barcelonina en el segle XIII: l'exemple de la família Dufort, a La ciudad Hispánica durante los siglos XIII -XIV, "Actas del Coloquio... La Rábida y Sevilla...", set. 1981, ed. Univ. Complutense, Madrid, 1985.

BENCOMO, C.E., La familia Milans. Comercio i noblesa en la Catalunya del siglo XVIII, "Pedralbes", nº 3, Univ. Barcelona, 1983.

BENEVOLO, L., La città italiana nel Rinascimento, Il Polifilo, 1969.

BENEVOLO, L., Storia dell'architettura del Rinascimento, Laterza, 1968.

BERCÉ, Y.M., Fête et révolte: des mentalités populaires du XVIIe. au XVIIIe. siècle, Hachette, 1976.

BERNALDEZ, E., Descripción de la plaza belga de Amberes y noticia de las obras que se ejecutan en algunas fortificaciones alemanas del Rhin, Memoria presentada por la Comisión del Cuerpo de Ingenieros del Ejército que las visitó de O.S. a fines de 1864, Madrid, 1866.

BERNOUILLI, H., La città e il suolo urbano, Antonio Vallari ed., 1951.

- BERTHOLD, M., Historia social del Teatro, Guadarrama, 1974.
- BERTRAN SOLER, T., Itinerario descriptivo de Cataluña, Barcelona, 1847 (IMHB, guía B, 1847, 12º, 1).
- BO, A.; CARLÉ, M.C., Cuando empieza a reservarse a los caballeros el gobierno de las ciudades castellanas, "Cuadernos de historia de España", vol.II, 1946.
- BOADAS, J., Riquesa urbana i estructura social a la Girona de 1716, Tesi de llicenciatura inédita, UAB, 1983.
- BOFARULL, M.de, Festejos y ceremonias públicas celebrados en Barcelona cuando la primera venida de su XVIII conde Don Carlos I, "Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona".
- BOFARULL I BROCA, A.de, Pasado, presente y porvenir de Barcelona, Barcelona, 1877.
- BOHIGAS, P., Idees de Fra Francesc Eiximenis sobre la cultura antiga, vol. 42, 1930.
- BONNASSIE, P., La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV, CSIC, 1975.
- BONNASSIE, P., Catalunya mil anys enrera, 2 vols., ed. 62, Barcelona, 1979.
- BOUDON, F., Tissu urbain et architecture: l'analyse parcel.laire comme base de l'histoire architecturale, "Annales", 30, année nº 4, 1975.
- BRANCH, M., Comparative urban design
- BRAUDEL, F., La longe durée, a "Annales E.S.C.", Paris, oct./des. 1958.
- BRAUDEL, F., El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1976.
- BRAUNFELS, W., Urbanismo occidental, ed. Alianza Forma/Alianza editorial, Madrid, 1983 (v.o. Köln, 1976).

BROUSSOLLE, J., Les impositions municipales de Barcelona de 1328 à 1462, "Estudios de Historia Moderna", vol.V, Barcelona, 1955.

BRUGUERA, M., Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña en 1713 y 1714, Barcelona, 1872, 2 vols.

BROISE, O., L'évolution du parcel.laire d'Annecy Essai de stratigraphie historique d'un terroir en voie d'urbanisation, "Annales...", 21e. année n° 4, 1966 (Juillet, Août).

BROOKS, N.P.; WHITTINGTON, G., Planning and growth in the medieval Scottish burgh: the example of St. Andrews, "Transactions of the Institute of British Geographers", New series, vol.2, n° 3, 1977.

BROUSSOLLE, J., Les impositions municipales de Barcelona de 1328 à 1462, "Estudios de Historia Moderna", vol.V, Barcelona, 1955.

BRUGUERA, M., Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona, Barcelona, 1871.

BURKE, P., Some reflections on the Pre-Industrial City, "Urban History Yearbook", 1975, Leicester University Press.

CABESTANY, J.F., Els fogatges, font per l'estudi de la topografia econòmica i social de la Barcelona del segle XIV, "VIII Congrés de la Corona d'Aragó"

CABESTANY, J.F., Una primera reforma urbana a Barcelona. La plaça del Blat (1351), "Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat", n° 17

CABESTANY, J.F., L'Urbanisme català a la baixa Edat Mitjana, "Cuadernos de Historia Económica de Cataluña", XX, Barcelona, 1979.(també dins Evolució urbana de Catalunya, La Magrana, Barcelona, 1983).

CABESTANY, J.F., Privilegi fundacional dels Obrers de Barcelona, 1301, "Anuario de Estudios Medievales", CSIC, Barcelona, 1964.

CABESTANY, J.F.; CLARAMUNT, S., El "Plat dels pobres" de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona (1401-1428), Actas das 1ª Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval, "A pobreza e a assistência aos pobres na península Ibérica a Idade Media", Lisboa, 1973.

- CACERES, R.; DOMINGUEZ, P.; FAYOS, R.; GALIMANY, J.; GIOL, P., La lucha por el centro urbano, plan para el Casc Antic, "CAU", nº 55, Barcelona, abr. 1979.
- CAPDEVILA, M., Del barrio de la Ribera al Parque de la Ciudadella, "Barcelona Atracción", 1934, pp. 9-14, 78-84, 207-211, 268-274, 299-303.
- CAPEL, H. i altres, Los ingenieros militares en España Siglo XVIII. Repertorio bibliográfico e inventario de su labor científica y espacial, Universitat de Barcelona, 1983.
- CAPMANY, A., Memorias históricas sobre la marina, el comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona, reed. Teide, Barcelona, 1961-63.
- CARACCIOLO, A., La formazione dello stato moderno, Zanichelli, 1978.
- CARDONA, F.L., La ciudad de Barcelona en el siglo XIV a través de sus ordenanzas municipales, "Cuadernos de Historia Económica de Cataluña", XVII, Barcelona, set.1977.
- CARESMAR, J., Carta al Barón de la Linde, en la que se prueba ser Cataluña en lo antiguo más poblada, rica y abundante que hoy, Arxiu de Protocols, 1780.
- CARRERA PUJAL, J., La Barcelona del segle XVIII, ed. Bosch, Barcelona, 1951.
- CARRERAS CANDI, F., La ciutat de Barcelona, ed. Martin, Barcelona, 1916.
- CARRERAS CANDI, F., Notes sobre els orígens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona, "Revista Jurídica de Cataluña", vol. XV, 1909, p.210.
- CARRERAS CANDI, F., Notes sobre els orígens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona, Fulls de Jaume Jepús impressos, Barcelona, 1910.
- CARRÈRE, C., Barcelona un centre econòmic en època de crisi (1380-1482), 2 vols., Curial, Barcelona, 1977.

CARRÈRE, C., A propos d'histoire urbaine: un livre récent sur Barcelone, "La Moyeu Age", nº 1, Paris, 1977.

CARRERES ZACARÉS, S., Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino, Imprenta Hijo de F. Vives Mora, 1925.

CARTER, H., El estudio de la geografía urbana, IEAL, Madrid, 1983.

CARTER, H., An Introduction to Urban Historical Geography, ed. Edward Arnold, London, 1983.

CERDA, I., Teoría general de la urbanización, reeditada pel Instituto de Estudios Fiscales, Barcelona, 1968.

CHARTIER, R.; CHAUSSINAUD-NOGARET, G.; NEVEUX, H.; LE ROY LADURIE, E.; QUILLIET, B., La ville classique de la Renaissance aux Révolutions, Tom 3, Histoire de la France Urbaine, ed. Seuil, Paris, 1981.

CHEDEVILLE, A.; LE GOFF, J.; ROSSIAUD, J., La ville médiévale, des Carolingiens à la Renaissance, Tom 2, Histoire de la France Urbaine, ed. Seuil, Paris, 1980.

CIRICI, A., Barcelona pam a pam, Teide, Barcelona, 1973.

CLARAMUNT, S., Una primera aproximación para establecer un plano de la pobreza vergonzante en el arrabal de la Rambla de Barcelona a lo largo del siglo XV, a "La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval", Barcelona, 1980.

CLARAMUNT, S., La formació del Raval de la Rambla, "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.

CLAVAL, P., La logique des villes, ed. LITEC, Paris-Toulouse, 1981.

CODINA, J., El delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida del segle XVI al XX, Barcelona, 1977.

CODINA, J., Agricultura, industrialització i creixement urbà a

l'època contemporània, l'annexió de municipis al de Barcelona,
"Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov.
1982, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.

COLIN, S.K., The labouring classes in Renaissance Florence

COLLDEFORNIS, F.P., Les Parròquies de Barcelona en el segle XIX,
Barcelona, 1936.

COMOLI MANDRACCI, V., Torino, ed. Laterza, Bari, 1983.

CONFORTO, M.L.; FRATARELLI, L., Il "prospetto delle case" di Li-
vorno alla metà del 700, "Storia Urbana", nº 21, 1982.

CONZEN, M.P., Changing spatial structure and social patterns of
western cities, "Progress in Human Geography", vol. 7, nº 1,
London, 1983.

COORNAERT, E., Les corporations en France avant 1789, Les édi-
tions ouvrières, Paris, 1968.

COURTEAULT, P., Le rôle du Château-Trompette dans l'histoire de
Bordeaux

COUPERIE, P.; JURGENS, M., Le logement à Paris au XVIe. et XVIIe.
siècles: une source, les inventaires après décès

DAVIS, N.Z., Les cultures du peuple. Rituels, savoirs et résis-
tances au 16e. siècle, ed. Aubier, Paris, 1979 (v.o. Stanford,
1965).

DE FRANCESCO, A., La selezione spaziale per categorie socio-pro-
fessionali in alcuni quartieri della Lione di fine '700, "Sto-
ria Urbana", Anno II, nº 5, mai./ago. 1973.

DEL TREPPO, M., Els mercaders catalans i l'expansió de la coro-
na catalano-aragonesa, Curial, Barcelona, 1976.

DELUMEAU, J., Rome au XVIe. siècle, Hachette, Paris, 1975.

DESCIMON, R.; NAGLE, J., Les quartiers de Paris du Moyen Age au

XVIIIe. siècle. Evolution d'un espace plurifonctionnel, "Annales", 34e. année, n° 5, set./oct. 1979.

DEYON, P., Amiens. Capitale provinciale. Etude sur la société urbaine au XVII siècle, Mouton, Paris, 1967.

DE SETA, C., Napoli, Bari, 1981.

DE VRIES, J., European urbanization 1500-1800, London, Methuen, 1984.

DIANI, M., Le ricerche di storia urbana in Francia: 1968-1878, "Storia Urbana", Anno IV, n° 10, ene./mar. 1980.

DIAZ, E., La inversió de sòl a Barcelona en el procés d'acumulació de capital, "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.

DÍAZ CAPMANY, C., El Castell de Sant Ferran de Figueres: la seva història, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982.

DIEDRITAS, H.; WAGENAAR, M., Variazioni nei modelli di uso del suolo nella transizione da una città commerciale pre-industriale ad una industriale Amsterdam, 1811/13-1890, "Storia Urbana", Anno V, n° 15, abr./jun. 1981.

DOMINGUEZ ORTIZ, A., Sociedad y Estado en el siglo XVIII español, ed. Ariel, Barcelona, 1976.

DUFAY-CAMBRAY, , La véritable manière de fortifier de Mr. de Vauban... par Mr. l'abbé Dufay et le Chevalier de Cambray, Amsterdam, 1724.

DUFOURQ, Ch.E., "Honrats", "mercaders" et autres dans le Conseil des Cent au XIV siècle, a "La Ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI", Actas del Coloquio celebrado en La Rábida y Sevilla..., 1981, ed. Univ. Complutense, Madrid, 1985.

DURAN I SANPERE, A., La riera de la Rambla, "Miscel.lanea Barci nonensia", Tom VII-68.

DURAN I SANPERE A., Barcelona i la seva història, 3 vols., Curial, Barcelona, 1973.

DURAN, E., La obtención de la ciudadanía de Barcelona a fines de la Edad Media, 1375-1457, Tesi de llicenciatura inèdita consultable a la biblioteca de la Facultat de Geografia i Història.

EIRAS, A., La documentación de Protocolos Notariales en la Reciente Historiografía Modernista, "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols", Barcelona, 1980.

EIXIMENIS, F., Tractat de Regiment de Prínceps e de Comunitats (dotzé llibre del Crestià)

EIXIMENIS, F., Regiment de la cosa pública, ed. Barcino, Barcelona, 1927.

EIXIMENIS, F., Terç del Crestià, Els nostres clàssics, Col. B, vol. 4, ed. Barcino, Barcelona, 1929.

ELIZALDE, , El antiguo teatro de los Colegios de la Compañía de Jesús, "Educadores", Barcelona, 1962.

ELLIOT, J.H., La rebelión de los catalanes (1598-1640), ed. Siglo XXI, Madrid, 1977 (v.o. Cambridge, 1963).

ESCARTIN, E., El Catastro catalán. teoría y realidad, "Pedralbes", nº 1, Univ. de Barcelona, 1981.

ESCUELA DE PALAS ó sea curso mathematico..., Milán Imprenta Real, 1693.

ESTAPÉ, F., La vida y obra de Ildefonso Cerdà, a Teoría General de la Urbanización de I. Cerdà, IEF, 1971.

Estudio histórico del Cuerpo de Ingenieros del Ejército, Madrid, 1911.

FELIU, G., La toponímia del Pla de Barcelona al segle X, dins "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", La Magrana, Barcelona, 1984.

FELIU, G., L'evolució de les ciutats catalanes a l'alta edat mitjana, "Cuadernos de Historia económica de Cataluña", nº XX, Barcelona, 1979 (tb. dins 'Evolució urbana de Cataluña, La Magrana, Barcelona, 1984).

FELIU, G., Las ventas con pago en moneda en el condado de Barcelona hasta el año 1010, "Cuadernos de Historia económica de Cataluña", Barcelona, març 1971, nº V.

FELIU, G., El cens de població de 1717. Exemples d'ocultacions a les terres de Lleida, "Pedralbes", nº 3, Univ. de Barcelona, 1983.

FERNANDEZ, E., El desarrollo del arrabal de Barcelona en el último tercio del siglo XVIII, Tesi de llicenciatura inèdita (consultable a la Biblioteca de la Fac. de Geografia i Història de Barcelona).

FERNANDEZ, M.; HERNANDEZ, F.X.; SUAREZ, A.; TATJER, M.; VIDAL, M., Passat i present de Barcelona. Materials per a l'estudi del medi urbà, ICE, Barcelona, 1983.

FERNANDEZ, R., La burguesía barcelonesa en el siglo XVIII: la familia Gloria, "Pedralbes", nº 1, Univ. de Barcelona, 1981.

FERNANDEZ ALVAREZ, M., La sociedad española del Renacimiento, Anaya, 1970.

FERNANDEZ DE MEDRANO, S., El Arquitecto perfecto en el Arte Militar, Amberes, 1708.

FIGUEROLA, L., Estadística de Barcelona en 1849, reedició de l' Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1968.

FLORENSA, A., Evolució de la ciutat en la Baja Edad Media, "Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciutat", nº 3, Barcelona, 1962.

FONTANA, J., Cambio económico y actitudes políticas, Ariel, Barcelona, 1973.

FONTANA, J., La quiebra de la Monarquía absoluta, Ariel, Barcelona, 1971.

FONTANA, J., Sobre el comercio exterior de Barcelona a mediados del siglo XVII, "Estudios de Historia Moderna", 5, 1955.

FONT RIUS, J.Mª, Jaume I i la municipalitat de Barcelona, Discurs inaugural, Univ. de Barcelona, 1977.

FONT RIUS, J.M^a, Orígenes del régimen municipal de Cataluña, CSIC, 1946.

FORTIER, B.; VAYSSIÈRE, B., L'architecture des villes. Espaces, cartes et territoires, "URBI", nº 3, Paris, 1980.

FORTIER, B., Espace et planification urbaine (1760-1820), a Prendre la ville

FORTIER, B., Storia e pianificazione urbana gli anni 1800, a Le macchine imperfette, Roma, 1980.

FOSSIER, R , Histoire sociale de l'occident médiéval, Armand Colin, Paris, 1970.

FOUCAULT, M., Microfísica del Poder, ed. La Piqueta, Madrid, 1978.

FRANCASTEL, P., L'Urbanisme de Paris et l'Europe 1600-1680, travaux inédits présentés par..., Editions Klincksieck, Paris.

FRANCHETTI PARDO, V., Historia del Urbanismo: Siglos XIV y XV, IEAL, Madrid, 1984 (v.o. Laterza, Roma, 1982).

GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S., Atlas de Barcelona, ed. COAC, Barcelona, 1972.(reed. 1982).

GAMBI, L.; GOZZOLI, Mª C., Milano, Laterza, Bari, 1982.

GARCIA CARCEL, R., Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII, 2 vol., ed. Ariel, Barcelona, 1985.

GARCIA CARCEL, R., Notas sobre población y urbanismo en la Valencia del siglo XVI, "Saitabi", Revista de la Fac. de Filosofía y Letras de la Univ. de Valencia, nº XXV, València, 1975.

GARCIA DOMÈNECH, R.M^a, Mercats de Barcelona a la primera meitat del segle XIX, Comunicació al II Congrés d'Història del Pla de Barcelona, des. 1985 (en premsa).

GARCIA DOMÈNECH, R.M^a, El passeig de l'Esplanada o de St. Joan (1797-1874), Tesi de Llicenciatura, 1981 (inèdita).

GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA, M., Els usos del plànol: la riquesa a la Barcelona del s. XIV, "Avenç", nº 64, 1983.

GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA, M., Transició i ciutat: les transformacions de l'estructura de l'espai, Article pendent de publicació a "Manuscrits", Univ. de Bellaterra.

GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA, M., Introducció a l'estructura física de Barcelona de principis del segle XVIII, dins "Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.

GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA, M., L'estudi de l'espai urbà de la Barcelona de principis del segle XVIII, dins les "Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.

GARCIA GOMEZ, E., El "parangón entre Málaga y Salé" de Ibn Al-Jatib, "Al-Andalus", 1934.

GARCIA PANADES, T., Una familia de Ciudadanos honrados de Barcelona: los Gualbes, Tesi de Llicenciatura inèdita, Biblioteca de la Fac. de Geografia i Història de Barcelona.

GARDEN, M.; LEQUIN, Y., Habiter la ville. (XV-XX siècles), sous la direction de..., Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1984.

GARRIGA I ROCA, M., Memoria que acompaña al plano de la Ciudadela de Barcelona y proyecto de su derribo, Barcelona, 1862.

GEREMEK, B., Truands et misérables dans l'Europe Moderne (1350-1600), Gallimard, Paris, 1980.

GERNEKE, C.; SIRAVO, F., Early Industrialization in Grand Social Structure, The City Fabric, Recycled Buildings (1790-1830), "Storia della Città", nº 17, Anno quinto, IV, oct./déc. 1980.

GIRALT, E., El comercio marítimo de Barcelona 1630-1665: Hombrs, técnicas y direcciones de tráfico, Tesi doctoral, Univ. de Barcelona, 1957.

GIRALT, E., La colonia mercantil francesa de Barcelona a mediados del siglo XVIII, "Estudios de Historia Moderna", 6, 1956.

GOUBERT, P., El antiguo régimen, ed. Siglo XXI, Buenos Aires, 1971, (v.o. Paris, 1969).

GRAELL, G., La cuestión catalana, Barcelona, 1902.

GRANADOS, J.O., Notas para el estudio topográfico de la Colonia Barcino en el siglo I: la primera muralla de la ciudad, "Symposium de Ciudades Augusteas" II", Zaragoza, 1976.

GRANADOS, J.O., Excavación de la torre de flanqueo sudoeste de la puerta decumana de la colonia Barcino, "Pyrenae", 13-14, Barcelona, 1977-78.

GRAU, R., La metamorfosi de la ciutat emmurallada: Barcelona de Felip V a Ildefonso Cerdà, "Cuadernos de Historia económica de Cataluña", nº XX, Barcelona, 1979 (tb. a Evolució urbana de Catalunya, ed. La Magrana, Barcelona, 1983).

GRAU, R., Las transformaciones urbanas de Barcelona en los orígenes de la era industrial (último tercio del siglo XVIII), "Estudios Geográficos", nº 31, Barcelona, 1970.

GRAU, R., Cambio y continuidad en los orígenes de la Barcelona Moderna (1714-1860), "Revista de la Universidad Complutense", XXVIII, 115, 1979, Primer Simposio de Urbanismo e Historia urbana en España, Madrid, nov. 1978.

GRAU, R., La manufactura algodonera y la ciudad, "CAU", 19, Barcelona, 1973.

GRAU, R.; LOPEZ, M., Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial, "Cuadernos de arquitectura y urbanismo", 80, Barcelona, 1971.

GRAU, R.; LOPEZ, M., Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes, "Recerques", nº 4, Barcelona, 1974.

GRAU, R.; LOPEZ, M., Espacio y poder en Barcelona 1766-1791, treball inèdit dipositat al AHUAD del COAC.

GRAU, R.; LOPEZ, M., Las fábricas de indianas en Barcelona, Treball inèdit dipositat a l'Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.

GRAU, R.; LOPEZ, M., L'urbanisme de la il·lustració a Barcelona: el memorial de Francesc Canals (4 de maig de 1786), "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", inèdit, Barcelona, 1978.

- GRAU, R.; LOPEZ, M., El concepto de monumento histórico en Barcelona (1835-1982), Comunicación al "II Simposio de Urbanismo e Historia Urbana Universidad Complutense de Madrid", Feb. 1982.
- GRAU, R.; LOPEZ, M., Barcelona en la construcció de la Catalunya Moderna (1714-1860): Revolució industrial i urbanització, "L'Avenç", nº 88, Barcelona, des. 1985.
- GRAU, R.; LOPEZ, M., La ciudad histórica en la construcción de la Barcelona Moderna (siglos XVIII-XIX), "Storia Urbana", artículo en prensa.
- GRAU, R.; LOPEZ, M., La gènesi del Parc de la Ciutadella: projectes, concurs municipal i obra de Josep Fontseré i Mestre (1868-85), "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.
- GREGOTTI, V., I terreni della tipologia, "Casabella", 509-510, Milano, 1985.
- GRIERA, J., L'ocupació militar i les transformacions de la ciutat de Barcelona l'onze de setembre de 1714, "Avenç", 7-8, Barcelona, 1984.
- GROHMANN, A., Perugia, Laterza, Bari, 1981.
- GUGLIELMI, N., La ciudad medieval y sus gentes, Fundación para la Educación, la Ciencia y la Cultura, Argentina, 1981.
- GUIA DE MADRID, ed. COAM, Madrid, 1982.
- GUIDONI, E.; MARINO, A., Historia del Urbanismo. El siglo XVII, ed. IEAL, Madrid, 1982.
- GUIDONI, E.; MARINO, A., Historia del Urbanismo. Siglo XVI, ed. IEAL, Madrid, 1985.
- GUIDONI, E., Strada e isolato. Dall'Alto Medioevo al Settecento, "Lotus", nº 19, 1978.
- GUIDONI, E., Città, contado e feudi nell'urbanistica medievale, Multigrafica editrice, 1974.
- GUIDONI, E., La Città Europea, Electa editrice, Milano, 1978.

GUIDONI, E., Tipi modelli, progetti nella città medievale, "Casabella", 509-510, Milano, 1985.

GUILLEME, A., Les temps de l'eau: la cité, l'eau et les techniques, Champ Vallon, Seyssel-Maçon, 1983.

GUTTON, J.P., La sociabilité villageoise dans l'ancienne France, Hachette, Paris, 1979.

HALBWACHS, M., La mémoire collective, Paris, 1950.

HALE, J.R., La Europa del Renacimiento 1480-1520, ed. Siglo XXI, Madrid, 1973 (v.o. Londres, 1971).

HAUTECOEUR, L., Histoire de l'architecture classique en France, Picard, Paris, 1943.

HAY, D., La época del Renacimiento. El amanecer de la Edad Moderna, ed. Labor, Barcelona, 1969.

HEERS, J., L'occident au XIV et XV siècles. Aspects économiques et sociaux, P.U.F., Paris, 1963.

HEERS, J., Urbanisme et structure sociale à Grênes au Moyen Age, Studi in onore di Amintore Fanfani, 1962.

HEREU, P., Vers una arquitectura nacional. Teoria i història de l'arquitectura a les lliçons d'Elies Rogent, Tesi inèdita, Barcelona, 1980.

HEREU, P.; MONTANER, J.M^a; RAMÓN, T., Sobre els processos d'urbanització i construcció a la zona del Palau Menor de Barcelona, comunicació al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", Barcelona, 1985.

HERLIHY, Ø., The Distribution of Wealth in a Renaissance Community: Florence 1427, a Towns in Societies. Essays in Economic History and Historical Sociology, ed. Abrahams, Ph.; Wrigley, Cambridge University Press, 1978.

IDOATE, F., Las fortificaciones de Pamplona a partir de la conquista de Navarra, "Príncipe de Viana", año 1954, Tomo XV, nº LIV-LV, pp.57-153.

IDUARTE, M^a, La casa en Barcelona en la segunda mitad del siglo XV, Tesi de llicenciatura inèdita, 1958, Fac. de Geografia i Història de Barcelona (Biblioteca).

IGLÉSIES, J., El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV, "Memorias de la R. Academia de Ciencia y Artes de Barcelona", III Epoca, XXXIV, n° 684, 1961-1964, p. 249.

IGLÉSIES, J., El fogatge de 1553, 2 vols., Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1979.

IGLÉSIES, J., El Cens del Comte de Floridablanca 1787, 2 vols., Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1969.

IGLÉSIES, J., Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII, 3 vols., Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1974.

IGLÉSIES, J., La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes, "Memories de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona", Tercera època, n° 785, vol. XLIII, n° 11, Barcelona, 1977.

IOLI GIGANTE, A., Messina, ed. Laterza, Bari, 1980.

IZARD, M., La economia catalana moderna (1700-1850), "Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo", 19, Barcelona, 1973.

JACQUOT, J., Les Fêtes de la Renaissance, Etudes réunies et présentées par..., Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1973 (Primera versió 1956).

LABROT, G., Naissance et croissance d'un quartier de Naples: Pizzofalcone 1530-1689, "URBI", I, Paris, 1979.

LACARRA, J.M^a, Les villes-frontière dans l'Espagne des XI et XII siècles, "Le Moyen-Age", livre jubilaire, 1963.

LACARRA, J.M^a, Desarrollo urbano de Jaca en la Edad Media, CSIC, 1950.

LA LLAVE Y GARCIA, J.de, Nociones de fortificación permanente, Barcelona, 1887-1888.

LA LLAVE Y GARCIA, J.de, El sitio de Barcelona 1713-1714. Estudio histórico, Madrid, 1903.

LANGTON, J., Residential patterns in pre-industrial cities: some studies from seventeenth century Britain, "Transactions Institute of British Geographers", 65, july, 1975.

LANGTON, J., Late medieval Gloucester: some data from a rental of 1455, "Transactions of the Institute of British Geographers", New Series, Vol.2, nº 3, 1977.

LAVEDAN, P.; HUGUENEY, J., L'urbanisme au Moyen Age, Droz, Genève, 1974.

LAVEDAN, P., Histoire de l'Urbanisme, ed. Henri Laurens, 1941.

LE GOFF, J., Le temps du travail dans la "crise" du XIV siècle. Du temps médiéval au temps moderne, "Le Moyen Age", livre jubilaire, 1963.

LE GOFF, J., Les intellectuels au Moyen Age, Seuil, Paris, 1957.

LE GOFF, J., Pour un autre Moyen Age, Gallimard, Paris, 1977.

LE GOFF, J., Histoire de la France Urbaine: La ville médiévale, vol.2, director de volum..., Seuil, Paris, 1980.

LÉON, P., L'ouverture du monde XIV-XVI siècle, Armand Colin, Paris, 1977.

LEPETIT, B., Histoire Urbaine et Espace, "L'espace Géographique", nº 1, Paris, 1980.

LEPETIT, B., L'évolution de la notion de ville d'après les tableaux et descriptions géographiques de la France (1650-1850), "URBI", 2, 1979.

LESTOCQUOY, J., Aux origines de la bourgeoisie: les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XI-XV siècles), P.U.F., 1952.

LIS, C., Classi sociali e spazio urbano: Anversa, 1780-1860, "Storia Urbana", Anno VII, nº 22/23, ene./jun. 1983.

LIVET, G.; VOGLER, B., Pouvoir, ville et société en Europe 1650-1750, Actes col.loque international du C.N.R.S. (octobre 1981) réunis et publiés par..., ed. Ophrys, Paris, 1983.

LÓPEZ, M., Vivienda y segregación social en Barcelona 1772-1791, "CAU", 99, Barcelona, 1973.

LÓPEZ, P., La densificación barcelonesa: el territorio de la parroquia de Santa María del Pi 1693-1859, dins les "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", ed. La Magrana, Barcelona, 1984.

LÓPEZ, P., Vivienda y sociedad en la Barcelona del setecientos, "Estudis històrics i documents dels arxius de protocols", VIII, Col.legi notarial de Barcelona, 1980.

LÓPEZ, P., Les transformacions de l'hàbitat: la casa i la vida a Barcelona entre 1693 i el 1859, dins "Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.

LOPEZ-AMO, A., El pensamiento político de Eiximenic en su tratado de "Regiment de Prínceps", Publicaciones del Instituto Nacional de Estudios Jurídicos.

LOZANO, R., Tarragona al segle XVII: Aspectes demogràfics d'una població d'antic règim, "Pedralbes", nº 3, Universitat de Barcelona, 1983.

LUCUCE, P.de, Principios de fortificación, Barcelona, 1772.

MADOZ, P., Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar, veu "Barcelona", Madrid, 1846.

MADURELL MARIMON, J.M., Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (s. XIV-XVI), "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols", Barcelona, 1948.

MADURELL I MARIMON, J.; RUBIÓ I BALAGUER, J., Documentos para la historia de la imprenta y librería de Barcelona, 1474-1553, Barcelona, 1955.

MANDROU, R., Introducción a la Francia Moderna (1500-1640), U. T., ed. Hispanoamericana, 1962.

MARAVALL, J.A., Carlos V y el sentido del Renacimiento en España, "Cuadernos Hispano Americanos", nº 106-108, XXXVI, 1958.

MARSA, F., Dnomàstica Barcelonina del segle XIV, Univ. de Barcelona, 1977.

MARTÍ ARÍS, C. i altres, Degradación y monumento: el barrio de la Ribera en Barcelona, "ac. Construcción de la ciudad", 3, Barcelona, 1975.

MARTIN DE RIQUER, ., La primavera de 1936 en Barcelona, "San Jorge", nº 42, Barcelona, 1961.

MARTINEZ SHAW, C., Catalunya: els Borbons al segle XVIII, "Avenç", 7-8, Barcelona, 1978.

MARTINEZ SHAW, C., Catalunya en la carrera de Indias, ed. Crítica, Barcelona, 1981.

MENGHI, A., La soppressione delle corporazioni religiose ed il riuso degli edifici ecclesiastici in epoca napoleonica: il caso di Forli, "Storia Urbana", 31, abr./juny 1985.

MERCADER RIBA, ., Els Capitans Generals (segle XVIII), ed. Vicens Vives, Barcelona 1980 (1957).

MERCADER RIBA, J., Barcelona durante la ocupación francesa, 1808-1814, CSIC, Madrid, 1949.

MERCADER RIBA, J., Felip V i Catalunya, Edicions 62, Col. estudis i documents, 9, Barcelona, 1968.

MERRIMAN, J., Quartier blanc, quartier rouge, neighbourhood, everyday life, and political culture in Perpignan 1815-1851, dins Habiter la ville XV-XX siècle, Press Universitaires de Lyon, 1984.

MESTRE, J., Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859), Te si inèdita, Barcelona, 1985.

MESTRE, J., La contribució extraordinària de guerra de 1838: dades de l'estructura sòcio-professional a la primera meitat del

- dinou, dins les "Actes del I Congr s d'Història del Pla de Barce_lona", ed. La Magrana, Barcelona, 1984.
- MEYER, J., Quelques vues sur l'histoire des villes   l' poque Mo-
derne, "Annales E.S.C.", n  6, 1974.
- MILLAS, J.M., VENDRELL, F., La aljama judaica en Barcelona, "Mis-
cel.lanea Barcinonensia", Tom VI-67.
- MIRACLE, J., De la Ciutadella al Parc, Editora Nacional, Madrid,
1984.
- MIRALLES, C., i altres, Les ciutats catalanes en el marc de la
Mediterrània, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.
- MIRET I SANS, ., Saqueig de Sàsser en 1329, "Boletín de la Real
Academia de las Buenas Letras", Año VIII, n  31, 1907-1908, p.
442.
- MISKIMIN, H., La economía de Europa en el alto Renacimiento 1300
a 1460, Ediciones C tedra, 1980.
- MOLAS, P.; VAZQUEZ DE PRADA, V., La industria lanera en Barcelo-
na (ss. XVI-XVIII), en el volum "Produzione, Commercio e Consu-
mo dei panni di lana", Actes de la "Seconda Settimana di Studio"
(Abril 1970), Firenze, 1976.
- MOLAS, P., Comerç i estructura social a Catalunya i València als
segles XVII i XVIII, Curial, Barcelona, 1977.
- MOLAS, P., Los gremios barceloneses del siglo XVIII, Conf. Esp.
de Cajas de Ahorro, Madrid, 1970.
- MOLÍ FRIGOLA, M., La desamortización eclesi stica en Barcelona
1835-1840, Tesi de Llicenciatura in dita (consultable a la Bibliog-
teca de la Fac. de Geografia i Història de Barcelona).
- MOLINA CAMPUZANO, M., Madrid bajo los Austrias, "Información Co-
mercial Española", n  402, 1967.
- MOLLAT, M., Etudes sur l'histoire de la Pauvret 
- MOLLAT, M.; WOLFF, Ph., U as azules, Jacques y Ciompi. Las revo-
luciones populares en Europa en los siglos XIV y XV, ed. Siglo

XXI, Madrid, 1976 (v.o. Paris, 1970).

MONCLUS, J., Historia del Urbanismo. Proyecto docente e investigador, Barcelona, Maig 1986 (inèdit)..

MONCLUS, J., OYON, J.L., La aproximación espacial en la Historia Urbana, "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", Barcelona, des. 1985, Actes en premsa.

MONCLUS, J.; OYON, J.L., Espacio urbano y sociedad: algunas cuestiones de método en la actual Historia Urbana, comunicació al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", Barcelona 1985.

MONLAU, P.F., Abajo las murallas!!!, Barcelona, 1841.

MONTANER, J.M^a, Escaleras, patios, despensas y alcobas. Un análisis de la evolución de la casa artesana a la casa de vecinos en Barcelona, "Arquitecturas Bis", 51, Barcelona, 1975.

MONTANER, J.M^a, Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixements arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859, (Tesi en curs de publicació), Barcelona, 1983.

MORACHIELLO, P., TEYSSOT, G., Nascita delle Città di Stato. Ingegneri e architetti sotto il Consolato e l'Impero, Officina edizioni, Roma, 1983.

MOREU-REY, E., Els arquitectes de la Llotja, a "Miscelània Puig i Cadafalch", vol. I, pp.355-363, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1947-1951.

MOREU-REY, E., El pensament il·lustrat a Catalunya, Edicions 62, Barcelona, 1966.

MOREU-REY, E., Els immigrants francesos a Barcelona, Barcelona, 1959.

MUCHEMBLED, R., Culture populaire et culture des élites, Flammarion, Paris, 1978.

MUTGE, J., Algunes millores urbanístiques a Barcelona durant el regnat d'Alfons el Benigne (1327-1336), "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, La Magrana, Barcelona, 1984.

NADAL FARRERAS, J., Una font important per a la història econòmica de Catalunya. El reial Cadastre (1715-1845), dins "Homenaje al Dr. Juan Reglà Campistol", València, 1975.

NADAL I FARRERAS, J., Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII, ed. Vicens Vives, Barcelona, 1983.

NADAL, J., La población española (siglos XVI a XX), ed. Ariel, Barcelona, 1966.

NADAL, J., El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913, ed. Ariel, Barcelona, 1975.

NADAL, J., La contribution des historiens catalans a l'histoire de la démographie générale, "Population", XVI, 1961.

NADAL, J.; GIRALT, E., Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717, "Estudios de Historia Moderna", Tom III, Art. 7, 1953.

NADAL, J.; GIRALT, E., La population catalane de 1553 a 1717. L'immigration française et les autres facteurs de développement, Ecole pratique des Hautes Etudes, 1960.

NADAL, J.; GIRALT, E., Barcelona en 1717-1718. Un modelo de sociedad pre-industrial, Separata de "Homenaje a Don Ramon Carande", Madrid, 1963.

NADAL, F., Poder Municipal y espacio urbano en la configuración territorial del estado español (1812-1975), "Geocrítica", gen. 1982, Univ. de Barcelona.

OLIVERAS, J., El análisis de las ordenanzas municipales en el siglo XIX: el caso de Manresa, a "Urbanismo e Historia Urbana en el Mundo Hispano. Segundo Simposio, 1982", ed. Univ. Complutense, Madrid, 1985.

OLIVERAS, J., Nuevas poblaciones en la España de la Ilustración, Tesi doctoral inèdita, Barcelona.

OYON, J.L., Una introducción a la historia urbana: las ciudades de Europa occidental, siglos XI-XX, programa docent inèdit, Barcelona, Maig 1986.

PALLARÉS, F., La topografía i els orígens de la Barcelona romana, "Cuadernos de Arqueología e Historia de la ciudad", Barcelona, 1975, nº XV.

PALLARÉS, F., Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de Barcino, "Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad", Barcelona, 1969, nº XIII.

PARENT, M.; VERRAUST, J., Vauban, Editions J. Freal, 1971.

PARKER, G., El ejército de Flandes y el Camino Español 1567-1659, Alianza Universidad, Madrid, 1985 (v.o. Cambridge 1972).

PEREZ SAMPER, M.A., Barcelona Corte. La visita de Carlos IV en 1802, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, Barcelona, 1973.

PERROT, J.C., Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIII siècle, Mouton, Paris-La Haye, 1975.

PERICOT, L.; CASTILLO, A.; AINAUD, J.; VICENS VIVES, J., Barcelona a través de los tiempos, ed. Mercedes, Barcelona, 1944.

PETIT-DUTAILLIS, Ch., Los municipios franceses, caracteres y evolución desde los orígenes hasta el siglo XVIII, Unión topográfica editorial hispanoamericana, 1959.

PETIT-DUTAILLIS, Ch., Les communes françaises, caractères et évolution des origines au XVIII siècle, ed. Albin Michel, 1947.

PI I ARIMÓN, A., Barcelona antigua y moderna, T. Gorchs, 2 vols. Barcelona, 1854.

PLADEVALL, A., Un cens general de Catalunya de 1626 fins ara desconegut; "Ausa", nº 75, Vic, 1973.

PLANES, J.Mª, Metodología i demografia històrica: Tàrrrega, segles XVII i XVIII, "Pedralbes", nº 2, Univ. de Barcelona, 1982.

PONZ, A., Viaje de España, 18 vols., D. Joachin Ibarra, Madrid, 1772-1794.

PORRES MARTIN-CLETO, J., La desamortización del siglo XIX en Toledo, Toledo, 1965.

PORTA I BALANYÀ, J.M^a, La vila de Montblanc: agricultura, urbanisme i societat segons el Cadastre de 1731, "Pedralbes", nº 2, 1982.

POUNDS, N.J.G., Historia económica de la Europa medieval, Editorial Crítica, Barcelona, 1981 (Londres, 1974).

POWER, M.J., The social topography of Restoration London, a The making of the Metropolis: London 1500-1700, Longman, London-New York, 1986.

PUIG I CADAVALCH, ., Idees teòriques sobre urbanisme en el segle XIV: un fragment d'Eiximenis, Barcelona, 1936.

PUIG I CADAVALCH, ., La casa catalana, I Congrés Corona Aragón, Tom II

RABANAL, A., Noticias sobre la Real Fundición de Artillería de bronce de Barcelona, Comunicació inèdita presentada al "II Jornades sobre la protecció i revalorització del Patrimoni Industrial".

Reforma y ensanche de Barcelona. Cartas de un amigo de allá a otro amigo de aquí, Barcelona, 1860.

REGLA, J., Els virreis de Catalunya, ed. Vicens Vives, Barcelona, 1956 (reed. 1980).

RIERA, S., El proveïment de cereals a la ciutat de Barcelona durant el "mal any primer" (1333): la intervenció del Consell de Cent i de la Corona, Comunicació al "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", des. 1985 (en curs d'impressió).

RIERA I SANS, J., El Cavaller i l'alcajota, ed. Pi de les tres Branques, Barcelona, 1973.

RIU, M., La financiación de la vivienda, propiedad horizontal y pisos de alquiler en la Barcelona del siglo XIV, "Congreso de La Rábida", Huelva, 1981.

RIU, M., La ayuda a los pobres en la Barcelona medieval: el plat dels pobres vergonyants de la parròquia de Sta. Maria del Mar, Jornadas Luso-Espanholas de Historia Medieval, Lisboa, 1972.

ROCHE, D., Urban history in France: achievements, tendencies and objectives, "Urban History Yearbook", 1980, Leicester University Press.

RONCAYOLO, M., La production de la ville nouvelle, Histoire de la France Urbaine, Seuil, 1983.

ROSSI, A., La arquitectura de la ciudad, 2ª ed., Gustavo Gili, Barcelona, 1976.

ROSSIAUD, Prostitution, Jeunesse et société dans les villes du Sud-Est à la fin du Moyen-Age, "Annales E.S.C.", nº 2, Paris, 1976.

ROUX, S., L'habitat urbain au Moyen-Age: le quartier de l'Université de Paris, "Annales", 24 année, nº 5, set./oct. 1969.

RUBIÓ BALAGUER, J., Vida española en la época gótica, ed. Martí, Barcelona, 1943.

RUBIÓ I BALAGUER, J., La cultura catalana del Renaixement a la decadència, Barcelona, 1964.

RUBIÓ LLUCH, A., La cultura catalana en el regnat de Pere III, "Estudis Universitaris Catalans", VIII, Barcelona, 1914.

RUIZ DOMÉNEC, J.E., La ciudad de Barcelona durante la Edad Media: de los orígenes a la formación de un sistema urbano, "Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat", nº 18.

SALRACH, J.M., Creixement feudal i expansió mediterrània: una reflexió crítica, dins "L'expansió de Catalunya en la Mediterrània", Fundació Jaume I, Barcelona, 1983.

SANCHEZ DE AREVALO, R., Suma de la política, "Publicaciones del seminario de Historia de las doctrinas políticas", Madrid, 1944.

SANCHEZ-JIMENEZ, P., i altres, La lucha por el centro urbano. Plan para el Casc Antic de Barcelona, "CAU", 55, Barcelona, 1979.

- SANCHEZ SUAREZ, A., Los orígenes sociales de los fabricantes de indianas. La familia Rull, dins "Actes I Congrès d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.
- SANCHIS GUARNER, M., La ciutat de València. Síntesi d'història i geografia urbana, Albatros edicions, València, 1976.
- SANPERE I MIQUEL, S., Los terrenos de la Ciudadela, Henrich, Barcelona, 1911.
- SANPERE I MIQUEL, S., Barcelona en el 1492, Conferència pronunciada a l'Ateneu l'any 1892.
- SANPERE I MIQUEL, S., Fin de la Nación Catalana, Barcelona, 1905.
- SANPERE I MIQUEL, S., Topografía antigua de Barcelona. Rodalía de Corbera, 3 vols., Barcelona, 1890-1892.
- SANS FERRAN, J.M., Una tenería municipal en la Barcelona del siglo XVIII, Barcelona, 1965.
- SANUY DE RIALP, J.M^a, La función del Catastro en la formación de capital: Barcelona 1717-1817, consultable IMHB.
- SCHMITT, J.C., "Religion populaire" et culture folklorique, "Annales E.S.C.", nº 5, 1976.
- SCHMITT, M., Las vistas de ciudades como fuentes para la historia urbana. Más arte que fidelidad en la representación, "Universitas", vol. XXII, nº 4, Stuttgart, Juny 1985.
- SECCHI, B., L'eccezione e la regola, "Casabella", 509-510, Milano, 1985.
- SEGURA I MAS, A., El Cadastre: la seva història (1715-1845), la seva importància com a font documental, consultable IMHB.
- SERRA POSTIUS, P., Lo perquè de Barcelona, inclòs en la "Memòria llegida a la R.A. de les Bones Lletres 13-1-1925", per D. Ramón Parés, ed. R.A. Bones Lletres, Barcelona, 1929.
- SERRA RAFOLS, E., Urbanisme a les ciutats catalanes del segle XIV, dins "VII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó", 1969.

- SERRANO, M.A., L'estructura sòcio-professional de la ciutat de Lleida després de la guerra de Successió, "Pedralbes", nº 3, Univ. de Barcelona, 1983.
- SICA, P., Historia del Urbanismo. Siglo XVIII, IEAL, Madrid, 1982 (v.o. Laterza, Roma, 1979).
- SICA, P., Storia dell'urbanistica. L'Ottocento, 2 vols., Laterza, Roma, 1977.
- SIMON SEGURA, F., La desamortización de Mendizábal en la provincia de Barcelona, "Moneda y crédito", 98, 1966.
- SIMON SEGURA, F., La desamortización de Mendizábal en Madrid, "Información comercial española", nº 402, feb. 1967.
- SIMONCINI, G., Città e Società nel Rinascimento, ed. Einaudi, Torino, 1974.
- SIMONCINI, G., Storia del Territorio. Antichità e Medioevo, Teorema, 1974.
- SJOBERG, G., The pre-industrial city past and present, Glencoe, Illinois, 1960.
- SMITH, R., Barcelona "Bills of mortality" and population, 1457-1590, "The journal of political economy", vol. XLIX, nº 1, feb. 1936.
- SOBREQUÉS I VIDAL, S., SOBREQUÉS I CALLICÓ, J., La guerra civil catalana del segle XV. Estudi sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana, 2 vols., ed. 62, Barcelona, 1973.
- SOBREQUÉS, J., La ciutat mediterrània de l'Edat Mitjana a la Revolució Industrial. el cas de Barcelona, dins "Les ciutats catalanes en el marc de la Mediterrània", La Magrana, Barcelona, 1984.
- SOBREQUÉS, J.; CABESTANY, J., La construcció del port de Barcelona al segle XV, "Cuadernos de Historia económica de Cataluña", VII, Barcelona, 1972.
- SOLA, T.; SOLA, A., El creixement urbà de Gràcia en les dècades de 1820 i 1830. Anàlisi de la urbanització Trilla, "Actes del I

Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.

SOLÀ, A., La desamortización eclesiástica en Barcelona 1841-1851, Tesi de Llicenciatura inèdita (consultable a la Biblioteca de la Facultat de Geografia i Història de Barcelona).

SOLA MORALES, I.; LÓPEZ DE GUEREÑA, A., La Plaça Reial de Barcelona, de la utilidad y ornato público a la Reforma urbana, Pub. Escola Tècnica Sup. d'Arquitectura de Barcelona, 1982.

SOLDEVILA, F., Història de Catalunya, ed. Ariel, Barcelona, 1962, 1983 (3 vols.).

SUTCLIFFE, A., Introduction: the debate on nineteenth-century planning, a "The rise of modern urban planning"

TARRADELL, M., i altres, Formes i institucions del govern de Catalunya, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.

TARRADELL, M., i altres, Estructura social i econòmica del camp català, La Magrana, Barcelona, 1983.

TARRAGÓ, S., Barcelona según el Catastro de 1717-1719, "Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo", nº 80

TASIS, R., Barcelona, Imatge i Història d'una ciutat, Barcelona, 1961.

TATJER, M.; LÓPEZ, M., Las fuentes registrales y el estudio de la estructura urbana, a "Urbanismo e Historia Urbana en el Mundo Hispano. Segundo Simposio 1982", ed. Univ. Complutense de Madrid, 1985.

TATJER, M., La propietat immobiliària urbana a Barcelona a mitjan segle XIX, "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", nov. 1982, La Magrana, Barcelona, 1984.

TATJER, M., La Barceloneta, del siglo XVIII al Plan de la Ribera, Libros de la Frontera, Barcelona, 1973.

TERRADES, I., La història de les estructures i la història de la

vida. Reflexions sobre les formes de relacionar la història local i la història general, III Jornades d'estudis històrics locals, "La vida quotidiana dins la perspectiva històrica", Institut d'Estudis Baleàrics, 1985.

TOMAS Y VALIENTE, F., El marco político de la desamortización en España, ed. Ariel, Barcelona, 1971.

TORRAS, J.M^a, Els municipis catalans de l'antic règim 1453-1808, Curial, Barcelona, 1983.

TORRAS, J.M^a, Del municipi consular a l'Ajuntament borbònic: permanència en el poder de l'oligarquia, "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", des. 1985.

TORRAS, J.M^a, L'ofici d'adobar pells, "Avenç", 74, Barcelona, 1984.

TORRAS, J.M^a, Aproximació a la problemàtica civil de la Guerra de Successió a Catalunya. La política municipal de l'Arxiduc Carles d'Àustria (1705-1711), "Recerques", nº 13, Barcelona, 1983.

TORRES CAPELL, M.; PUIG, J., LLOBET, J., Inicis de la urbanística municipal de Barcelona. Catàleg de la mostra dels fons municipals de plans i projectes d'urbanisme 1750-1930, Ajuntament i Corporació Metropolitana de Barcelona, 1985.

TORRES I CAPELL, M., Plànol i Pla, ciutat y urbanisme: la formació de la Barcelona Metropolitana, "II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona", des. 1985.

TORRES I CAPELL, M., Plànol i raonament interdisciplinari en els inicis de la urbanística moderna, Setmana d'Estudis..., Lleida, 1986.

UDINA, F., Privilegios reales a la ciudad de Barcelona en el Archivo de la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII), a "La Ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI", Actas del Coloquio celebrado en la Rábida y Sevilla..., set. 1981, ed. Univ. Complutense, Madrid, 1985.

URTEAGA, L., El pensamiento higienista y la ciudad: la obra de P. F. Monlau (1808-1871), a "Urbanismo e Història Urbana en el Mun-

do Hispano. Segundo Simposio, 1982", ed. Univ. Complutense de Madrid, 1985.

VANCE, J., Land assignement in the precapitalist, capitalist and postcapitalist city, Economic Geography, Jg. 47, S., 101-120, Worcester, Mass., 1971.

VANCE, J., This scene of Man. The Role and Structure of the City in the Geography of Western Civilization, New York, 1977.

VAUCHEZ, A., La pauvreté volontaire au Moyen Age, "Annales E.S. C.", nº 6, Paris, 1970.

VAZQUEZ DE PRADA, V., Un modelo de empresa catalana de estampados en el siglo XVIII: la firma Francisco Ribas, dins "Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.

VERRIÉ, F.P., i altres, El comerç en el marc econòmic de Catalunya, ed. La Magrana, Barcelona, 1983.

VICENS VIVES, J., Coyuntura econòmica y reformismo burgués, Ariel quincenal, Barcelona, 1969.

VICENS VIVES, J., Catalunya a mediados del siglo XV, Barcelona, 1956.

VICENS VIVES, J., Ferran II: la ciutat de Barcelona (1479-1516), Barcelona, 1936.

VICENS VIVES, J., Juan II de Aragón (1393-1479). Monarquía y revolución en la España del siglo XV, Barcelona, 1953.

VICENS VIVES, J., Evolución de la economía catalana durante la primera mitad del siglo XV, "IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1955".

VICENS VIVES, J., Notas sobre el desarrollo de la historiografía de la edad moderna en Barcelona, CSIC, 1948.

VICENS VIVES, J., Historia económica de España, Barcelona, 1959.

VICENS VIVES, J., La transformació de la Generalitat Medieval

VICENS VIVES, J., Obra dispersa, ed. Vicens Vives, Barcelona, 1967.

VICENS VIVES, J., Industrials i polítics, ed. Vicens Vives, Barcelona, 1958.

VILA, P., Barcelona i la seva rodalia, ed. Aedos, Barcelona, 1974.

VILA, P., Orígens i evolució de la Rambla, "Miscel.lanea Barcinonensia", Tom IV-65.

VILAR, P., Le déclin catalan du Bas Moyen-Age, "Estudios de Historia Moderna", anys 1956-1959, Tom VI.

VILAR, P., Un moment critique dans la croissance de Barcelone: 1774-1787, "Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad", nº XIV, Barcelona, 1970.

VILAR, P., Catalunya dins l'Espanya moderna, ed. 62, Barcelona, 1964.

VILAR, P., Dans Barcelone, au XVIIIe. siècle. Transformations économiques, èlan urbain et mouvement des salaires dans le bâtiment, "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols", Barcelona.

VINYOLES, T.Mª, La vida quotidiana a Barcelona vers 1400, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1985.

VINYOLES, T.Mª, Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana (1370-1410), Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1976.

VINYOLES, T.Mª, Unes notes sobre les marginades a Barcelona. XIV i XV, "Acta Historica et archeologica Medievalia", Any II-2-1981.

VOLTES, P., Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714), CSIC, Barcelona, 1963-1970.

VOLTES, P., La población de Cataluña en el primer cuarto del siglo XVIII, "Estudios geográficos", nº 63, any XVI, 1956.

VON MARTIN, A., Sociología de la cultura medieval, Inst. Est. Políticos, 1970.

VON MARTIN, A., Sociología del Renacimiento, Fondo de Cultura Económica, 1966.

VOVELLE, M., De la cave au grenier: un itinéraire en Provence au XVIII siècle. De l'histoire sociale a l'histoire des mentalités, Fleury, Québec, Canada, 1980.

ZAMORA, F. de, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Curial, Barcelona.

WOLFF, Ph., Pouvoir et investissements urbains en Europe occidentale et centrale du treizième au dix-septième siècles, "Revue historique", n° 524, oct./des. 1977.

WOLFF, Ph., Toulouse vers 1400: répartition topographique des fortunes et des professions, "Regards sur le Midi Médiéval", Privat, 1978.

WOLFF, Ph., Finances et vie urbaine: Barcelone et Toulouse au début du XVe. siècle, a "Regards sur le Midi Médiéval", Privat, 1978.